

ВІСНИК **КОНСТИТУЦІЙНОГО** **СУДУ УКРАЇНИ**

Загальнодержавне періодичне видання

Засноване

19 лютого 1997 року

Свідоцтво

про державну реєстрацію
Серія КВ № 2444

Виходить

шість разів на рік

Засновник:

Конституційний Суд України
Адреса: 01033, м. Київ-33,
вул. Жилянська, 14

3-4 / 2022

РЕДАКЦІЙНА РАДА

І. Сліденко – суддя Конституційного Суду України, доктор юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник (голова редакційної ради);

А. Селіванов – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України (заступник голови редакційної ради);

Ю. Барабаш – проректор з науково-педагогічної роботи та стратегічного розвитку Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України;

В. Бесчастний – керівник Секретаріату Конституційного Суду України, доктор юридичних наук, доктор наук з державного управління, професор;

В. Городовенко – суддя Конституційного Суду України, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України;

М. Гранат – суддя Конституційного Трибуналу Республіки Польща у відставці, доктор наук, професор;

І. Гриценко – доктор юридичних наук, професор;

М. Гульгай – суддя Конституційного Суду України у відставці, доктор юридичних наук, доцент, академік Національної академії наук вищої освіти України;

М. Козюбра – суддя Конституційного Суду України у відставці, професор кафедри загально-теоретичного правознавства та публічного права Національного університету «Києво-Могилянська академія», доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України;

В. Колісник – суддя Конституційного Суду України, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України;

Т. Комарова – професор кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних наук;

О. Користін – головний науковий співробітник Державного науково-дослідного інституту МВС України, доктор юридичних наук, професор;

М. Костицький – суддя Конституційного Суду України у відставці, професор кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України;

С. Кузніченко – завідувач відділу економіко-правових досліджень Причорноморського науково-дослідного інституту економіки та інновацій, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України;

Я. Лазур – декан юридичного факультету Ужгородського національного університету, доктор юридичних наук, професор;

В. Лемак – суддя Конституційного Суду України, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України;

М. Мельник – суддя Конституційного Суду України у відставці, доктор юридичних наук, професор;

О. Петришин – президент Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України;

В. Стеценко – завідувач кафедри правознавства та галузевих юридичних дисциплін Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, доктор юридичних наук, професор;

В. Тихий – суддя Конституційного Суду України у відставці, радник президентів НАПрН України, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України;

О. Тупицький – суддя Конституційного Суду України (2013–2022), кандидат наук з державного управління;

Г. Федотова – начальник науково-організаційного відділу Державного науково-дослідного інституту МВС України, доктор юридичних наук;

Б. Футей – суддя Федерального суду претензій США, доктор права, професор;

О. Хотинська-Нор – завідувач кафедри нотаріального, виконавчого процесу та адвокатури, прокуратури, судоустрою Інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор юридичних наук, професор;

Н. Шаптала – суддя Конституційного Суду України у відставці, доктор юридичних наук, академік Національної академії наук вищої освіти України;

В. Шишкін – суддя Конституційного Суду України у відставці, кандидат юридичних наук, доцент.

III У НОМЕРІ III

Постанова Верховної Ради України «Про призначення Совгири О. В. на посаду судді Конституційного Суду України» від 27 липня 2022 року № 2442-IX	6
Біографія Совгири О. В.	7

АКТИ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) у справі за конституційною скаргою Кротюка Олександра Володимировича щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 частини першої статті 284 Кримінального процесуального кодексу України (справа щодо презумпції невинуватості) від 8 червня 2022 року № 3-р(II)/2022	8
Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) у справі за конституційними скаргами Барсесяна Геворка Сенекеримовича та Ліненко Наталії Миколаївни щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 485 Митного кодексу України (щодо індивідуалізації юридичної відповідальності) від 15 червня 2022 року № 4-р(II)/2022	25
Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) у справі за конституційною скаргою Абрамовича Олексія Володимировича щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 2 частини другої статті 40 Житлового кодексу України (щодо дискримінації у реалізації права на житло) від 22 червня 2022 року № 5-р(II)/2022	42

**Окрема думка судді Конституційного Суду України
Олега Первомайського**

у справі № 3-39/2021(86/21)
за конституційною скаргою Абрамовича Олексія
Володимировича щодо відповідності Конституції України
(конституційності) пункту 2 частини другої статті 40
Житлового кодексу України (щодо дискримінації
у реалізації права на житло) 57

**Окрема думка судді Конституційного Суду України
Юровської Г. В.**

стосовно Рішення Конституційного Суду України
(Другий сенат) у справі за конституційною скаргою
Абрамовича Олексія Володимировича щодо
відповідності Конституції України (конституційності)
пункту 2 частини другої статті 40
Житлового кодексу України (щодо дискримінації
у реалізації права на житло)
від 22 червня 2022 року № 5-р(II)/2022 62

Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат)

у справі за конституційною скаргою Акціонерного
товариства «Державний ощадний банк України»
щодо відповідності Конституції України
(конституційності) припису першого речення
частини першої статті 1050
Цивільного кодексу України
від 22 червня 2022 року № 6-р(II)/2022 66

**Окрема думка судді Конституційного Суду України
Лемака В. В.**

стосовно Рішення Конституційного Суду України
(Другий сенат) у справі за конституційною скаргою
Акціонерного товариства «Державний ощадний
банк України» щодо відповідності Конституції України
(конституційності) припису першого речення
частини першої статті 1050
Цивільного кодексу України
від 22 червня 2022 року № 6-р(II)/2022 82

Окрема думка судді Конституційного Суду України Олега Первомайського

у справі № 3-188/2020(455/20) за конституційною скаргою Акціонерного товариства «Державний ощадний банк України» щодо відповідності Конституції України (конституційності) припису першого речення частини першої статті 1050 Цивільного кодексу України	88
---	----

Рішення Конституційного Суду України

у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статей 96 ¹ , 96 ² Кримінального кодексу України (щодо спеціальної конфіскації) від 30 червня 2022 року № 1-р/2022	91
--	----

ВІЙСЬКОВА АГРЕСІЯ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Колісник В. Агресивна війна проти України та руйнація світового правопорядку: причини і головні засоби реагування на тлі історичних паралелей	115
---	-----

КОНФЕРЕНЦІЇ, СИМПОЗИУМИ, КОЛОКВІУМИ

Огляд Міжнародної онлайн-конференції «Роль Конституційного Суду України в реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі»	129
--	-----

ЗОВНІШНІ ЗВ'ЯЗКИ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Червень 2022 року	144
Реферативний огляд джерел із конституційно-правової тематики, опублікованих у 2022 році	145
Вітаємо ювілярів	161

ПОСТАНОВА Верховної Ради України

Про призначення Совгирі О. В. на посаду судді Конституційного Суду України

Відповідно до пункту 26 частини першої статті 85, частини другої статті 148 Конституції України Верховна Рада України **п о с т а н о в л я є**:

Призначити **СОВГИРЮ Ольгу Володимирівну** на посаду судді Конституційного Суду України.

Голова Верховної Ради України

Р. СТЕФАНЧУК

м. Київ
27 липня 2022 року
№ 2442-IX

СОВГИРЯ Ольга Володимирівна Суддя Конституційного Суду України

Народилася 6 серпня 1980 року у місті Київ.

У 2003 році здобула вищу юридичну освіту в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка за спеціальністю «Правознавство» та отримала кваліфікацію магістра права.

Трудову діяльність розпочала 1 жовтня 2001 року на посаді спеціаліста I категорії в Українському інституті промислової власності.

Із 1 жовтня 2003 року — аспірант юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Із 10 січня 2005 року — асистент, з 11 червня 2008 року — доцент кафедри конституційного та адміністративного права юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Із 16 вересня 2015 року по 15 серпня 2019 року — професор кафедри конституційного права юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

У 2005 році захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.02 «Конституційне право» на тему «Правовий статус парламентської опозиції: порівняльно-правовий аналіз»; у 2013 році — дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук зі спеціальності 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право» на тему «Конституційно-правовий статус Уряду в Україні».

У 2019 році обрана народним депутатом України. Обіймала посади заступника голови Комітету Верховної Ради України з питань правової політики та голови підкомітету з питань політичної реформи та конституційного права.

16 жовтня 2019 року обрана на посаду постійного представника Верховної Ради України в Конституційному Суді України.

27 липня 2022 року Постановою Верховної Ради України призначена на посаду судді Конституційного Суду України. Присягу склала 2 серпня 2022 року.

Має понад 120 наукових публікацій із конституційного та конституційно-процесуального права.

Доктор юридичних наук, професор.

||| АКТИ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ |||

ІМЕНЕМ УКРАЇНИ

РІШЕННЯ

Конституційного Суду України

Другий сенат

у справі за конституційною скаргою

Кротюка Олександра Володимировича щодо відповідності

Конституції України (конституційності) пункту 4

частини першої статті 284

Кримінального процесуального кодексу України

(справа щодо презумпції невинуватості)

м. Київ

8 червня 2022 року

№ 3-р(II)/2022

Справа № 3-20/2021(40/21)

Другий сенат Конституційного Суду України у складі:

Головатий Сергій Петрович (голова засідання),
Городовенко Віктор Валентинович (доповідач),
Лемак Василь Васильович,
Мойсик Володимир Романович,
Первомайський Олег Олексійович,
Сліденко Ігор Дмитрович,
Юровська Галина Валентинівна,

розглянув на пленарному засіданні справу за конституційною скаргою Кротюка Олександра Володимировича щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 частини першої статті 284 Кримінального процесуального кодексу України.

Заслухавши суддю-доповідача Городовенка В. В. та дослідивши матеріали справи, у тому числі позиції, що їх висловили Президент України Зеленський В. О., Голова Верховної Ради України Стефанчук Р. О., Уповноважений Верховної Ради України з прав людини Денісова Л. Л., Генеральний прокурор Венедіктова І. В., Голова Вер-

ховного Суду Князев В. С., а також науковці: Київського національного університету імені Тараса Шевченка — завідувач кафедри кримінального процесу та криміналістики Навчально-наукового інституту права, доцент, кандидат юридичних наук Костюченко О. Ю.; Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого — завідувач кафедри кримінального процесу, професор, доктор юридичних наук Капліна О. В., доцент кафедри кримінального процесу, доктор юридичних наук Дроздов О. М.; Національного університету «Одеська юридична академія» — завідувач кафедри кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності, професор, доктор юридичних наук Аркуша Л. І., доцент, доктор юридичних наук Торбас О. О., доцент, кандидат юридичних наук Волошина В. К., доцент, кандидат юридичних наук Стоянов М. М., доцент, кандидат юридичних наук Шилін Д. В., кандидат юридичних наук Завтур В. А.; Національної академії внутрішніх справ — проректор, професор, доктор юридичних наук Чернявський С. С., провідний науковий співробітник наукової лабораторії з проблем протидії злочинності навчально-наукового інституту № 1, професор, доктор юридичних наук Таран О. В., провідний фахівець відділу аналітичної роботи та організації управління, професор, доктор юридичних наук Берестова І. Е., Конституційний Суд України

У С Т А Н О В И В:

1. Кротюк О. В. звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням перевірити на відповідність Конституції України (конституційність) пункт 4 частини першої статті 284 Кримінального процесуального кодексу України (далі — Кодекс), згідно з яким кримінальне провадження закривається в разі, якщо «набрав чинності закон, яким скасована кримінальна відповідальність за діяння, вчинене особою».

Автор клопотання вважає, що оспорюваний припис статті 284 Кодексу не відповідає частинам першій, другій статті 62 Конституції України у взаємозв'язку з частиною першою її статті 8, оскільки «порушує презумпцію невинуватості особи, дозволяючи закривати кримінальне провадження щодо підозрюваного чи обвинуваченого без <...> належного доведення та встановлення дійсності самого факту первинного вчинення відповідного діяння особою, а також <...> без згоди на здійснення такого закриття самою особою, порівняно із випадками закриття кримінального провадження, що здійснюються згідно вимог пункту 1 частини другої та частини восьмої статті 284 КПК України».

1.1. Президент України в листі до Конституційного Суду України, зокрема, зазначив, що за змістом принципу презумпції невинуватості «кожна особа, незалежно від підстав закриття кримінального провадження щодо неї чи наявності такого провадження, є невинуватою, доки її вину не доведено в законному порядку і не встановлено обвинувальним вироком суду»; «вирішення проблеми, що розглядається, вбачається можливим і через відповідну правозастосовну практику, правильне застосування судами положень статті 284 Кодексу. <...> в цьому аспекті йдеться і про конформне <...> тлумачення вжитого у пункті 4 частини першої статті 284 Кодексу словосполучення „діяння, вчинене особою“ як такого, що означає діяння, інкриміноване особі».

У листі Голови Верховної Ради України до Конституційного Суду України вказано, зокрема, що «легітимна мета встановлення законодавцем можливості закрит-

тя кримінального провадження відповідно до положення пункту 4 частини першої статті 284 КПК України <...> обумовлена необхідністю застосування належної правової процедури щодо негайного припинення кримінального переслідування особи у зв'язку із скасуванням норми що містить підстави для ініціювання та здійснення такого переслідування»; «остаточне вирішення питання, поставленого суб'єктом права на конституційну скаргу <...>, має відбуватися шляхом подальшого законодавчого регулювання».

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини у листі до Конституційного Суду України дійшов висновку, що «підстав вважати положення пункту 4 частини першої статті 284 КПК України такими, що суперечать положенням статті 62 Конституції України, немає. Однак неврахування думки підозрюваного щодо закриття кримінального провадження на підставі положення пункту 4 частини першої статті 284 КПК України фактично позбавляє його можливості бути виправданим у суді, оскільки закриття кримінального провадження на підставі пункту 4 частини першої статті 284 КПК України не є тотожним виправдувальному вироку, що обмежує його конституційне право на ефективний судовий захист честі й гідності (статті 28, 55 Конституції України)».

У листі Генерального прокурора до Конституційного Суду України підсумовано, що «відповідно до положень національного законодавства закриття кримінального провадження за нереабілітуючої підстави призводить до несприятливих наслідків для особи. <...> можливість настання таких наслідків для особи, щодо якої кримінальне провадження було закрито за п. 4 ч. 1 ст. 284 КПК України, фактично ставить під сумнів її невинуватість. <...> Закриття кримінального провадження за цією підставою без згоди особи ймовірно може обмежити її право на захист від звинувачень у вчиненні дій, які їй інкримінувалися і кримінальна відповідальність за які була скасована, унеможливити заперечення нею події злочину, складу злочину в діях на момент їх вчинення, оспорювання належності та допустимості доказів тощо».

2. Досліджуючи порушені в конституційній скарзі питання, Конституційний Суд України виходить із такого.

2.1. Відповідно до Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю; права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; держава відповідає перед людиною за свою діяльність; утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (стаття 3); в Україні визнається і діє принцип верховенства права; Конституція України має найвищу юридичну силу; закони та інші «нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй» (частини перша, друга статті 8).

За частинами першою, другою статті 28 Конституції України кожен має право на повагу до його гідності; ніхто не може бути підданий катуванню, жорсткому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню.

Згідно зі статтею 55 Конституції України права і свободи людини і громадянина захищаються судом (частина перша); кожному гарантується право на оскарження

в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб (частина друга).

Відповідно до статті 58 Конституції України закони та інші «нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи»; ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення.

Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду; ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину; обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях; усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь (частини перша, друга, третя статті 62 Конституції України).

Виключно законами України визначаються, зокрема, діяння, які є злочинами, та відповідальність за них (пункт 22 частини першої статті 92 Конституції України).

У Рішенні Конституційного Суду України від 1 червня 2016 року № 2-рп/2016 вказано, що «держава, виконуючи свій головний обов'язок — утвердження і забезпечення прав і свобод людини (частина друга статті 3 Конституції України) — повинна не тільки утримуватися від порушень чи непропорційних обмежень прав і свобод людини, але й вживати належних заходів для забезпечення можливості їх повної реалізації кожним, хто перебуває під її юрисдикцією. З цією метою законодавець та інші органи публічної влади мають забезпечувати ефективне правове регулювання, яке відповідає конституційним нормам і принципам, та створювати механізми, необхідні для задоволення потреб та інтересів людини» (абзац перший пункту 3 мотивувальної частини).

Конституційний Суд України також зазначив, що «із статті 3 Конституції України випливає обов'язок держави забезпечувати охорону та захист людської гідності. Такий обов'язок покладено на всіх суб'єктів публічної влади. Верховна Рада України, ухвалюючи закони, має гарантувати належний захист та реалізацію прав і свобод людини, що є однією з умов забезпечення людської гідності як природної цінності. Своєю чергою, суди мають тлумачити юридичні норми так, щоб під час їх застосування це не завдавало шкоди людській гідності» [абзац другий підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) від 16 вересня 2021 року № 6-р(II)/2021].

У Доповіді про правовладдя, ухваленій Європейською Комісією «За демократію через право» (Венеційська Комісія) на її 86-му пленарному засіданні, яке відбулося 25–26 березня 2011 року, CDL-AD(2011)003rev, вказано, що «правами, що найочевидніше поєднані з правовладдям, є такі: (1) право на доступ до правосуддя; <...> (3) право викласти свою позицію (*the right to be heard*); <...> (5) юридичний принцип, згідно з яким заходи, що накладають обтяження, не можуть мати зворотної сили; <...> (7) будь-хто вважається невинуватим у скоєнні злочину, доки винуватість не доведено; та (8) право на справедливий судовий розгляд чи ж — в англо-американській традиції — принцип природної справедливості або принцип справедливої юридичної процедури (*due process*)» (§ 60).

Конституційний Суд України на підставі наведеного вважає, що в розумінні приписів статей 3, 8, 28, 55, 58, 62, пункту 22 частини першої статті 92 Конституції

України у їх взаємозв'язку держава має позитивний обов'язок створювати належні національні організаційно-правові механізми притягнення особи до кримінальної відповідальності, які здатні гарантувати всебічну охорону людської гідності, зокрема забезпечувати функціонування та завершення кримінального провадження таким чином, щоб було дотримано найважливіших конституційних гарантій захисту особи від необґрунтованого кримінального переслідування, а саме базового принципу верховенства права і пов'язаних із ним принципів, як-от: презумпція невинуватості, незворотність дії в часі (заборона ретроактивності) кримінального закону, принцип *nullum crimen, nulla poena sine lege* («немає закону — немає злочину, немає закону — немає кари»), а також права викласти свою позицію та права на справедливий судовий розгляд.

2.2. Конституційний Суд України в Рішенні від 26 лютого 2019 року № 1-р/2019 наголосив, що «важливою гарантією дотримання прав підозрюваного та обвинуваченого у кримінальному процесі та обов'язковою складовою справедливого судового розгляду є презумпція невинуватості»; «елементом принципу презумпції невинуватості є принцип *in dubio pro reo*, згідно з яким при оцінюванні доказів усі сумніви щодо вини особи тлумачаться на користь її невинуватості»; «презумпція невинуватості особи передбачає, що обов'язок доведення вини особи покладається на державу» (перше речення абзацу першого, абзаци другий, третій пункту 4 мотивувальної частини).

Конституційний Суд України зазначає, що конституційний принцип презумпції невинуватості є багатоаспектним, діє на всіх стадіях кримінального провадження та навіть після його завершення, адже сутність цього принципу полягає в тому, що презумпція стосовно непричетності особи до вчинення кримінального правопорушення має універсальний характер, поширюється на всі сфери суспільного життя особи та діє доти, доки її не спростовано належним чином, тобто, за приписами статті 62 Конституції України, у законному порядку й обвинувальним вироком суду. У розумінні зазначених конституційних приписів метою принципу презумпції невинуватості є захист особи, стосовно якої здійснюється/здійснювалось кримінальне провадження, від будь-яких виявлених у зв'язку із цим форм осуду від публічної влади, унаслідок чого піддано сумніву непричетність такої особи до вчинення кримінального правопорушення, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. За частиною першою статті 62 Конституції України лише обвинувальний вирок суду є тим судовим актом, у якому повинна бути встановлена винуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення, тому інші акти публічної влади не можуть містити жодних позицій щодо винуватості особи, навіть у вигляді припущень стосовно такої винуватості.

Принцип презумпції невинуватості, що визначений у приписах статті 62 Конституції України, визнано на міжнародному рівні, зокрема закріплено в Загальній декларації прав людини 1948 року (пункт 1 статті 11), Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 року (пункт 2 статті 14), Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (далі — Конвенція) (пункт 2 статті 6).

Конституційний Суд України бере до уваги пункт 2 статті 6 Конвенції, за яким кожного, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, вважають

невинуватим доти, доки його вину не буде доведено в законному порядку, а також розуміння цього пункту в практиці Європейського суду з прав людини.

За § 42 рішення Європейського суду з прав людини у справі *Грбчук проти України* від 21 вересня 2006 року (заява № 8599/02) «практика Суду встановлює, чи порушується презумпція невинуватості, якщо твердження посадової особи щодо особи, яку обвинувачують у вчиненні кримінального правопорушення, відображає думку, що особа винна, тоді як вину не було доведено відповідно до закону. Достатньо того, навіть за відсутності будь-якого офіційного твердження, що існує якась підстава припустити, що посадова особа вважає цю особу винною <...> Сфера дії пункту 2 статті 6 Конвенції не обмежується кримінальними провадженнями, що тривають, вона поширюється на судові рішення, ухвалені після того, як [кримінальне] переслідування було припинено <...> або після виправдання».

Європейський суд з прав людини наголосив, що «з метою забезпечення практичності та ефективності права, гарантованого пунктом 2 статті 6 Конвенції, презумпція невинуватості має також ще один аспект. Загальна мета презумпції, у цьому другому аспекті полягає в тому, щоб захистити осіб, яких виправдано або стосовно яких кримінальні провадження припинено, від того, щоб посадові особи та органи державної влади ставились до них так, ніби вони насправді винні у тих правопорушеннях, у яких їх обвинувачували. <...> Без захисту, який забезпечував би дотримання виправдувального вироку або рішення про закриття провадження в межах будь-якого іншого розгляду, гарантіям справедливого судового розгляду, що впливають зі змісту пункту 2 статті 6 Конвенції, загрожував би ризик стати теоретичними та ілюзорними. Окрім того, після завершення кримінального провадження ставиться під загрозу репутація особи і те, як цю особу сприймає суспільство» [рішення у справі *Allen v. the United Kingdom* від 12 липня 2013 року (заява № 25424/09), § 94].

Конституційний Суд України, характеризуючи конституційний принцип презумпції невинуватості як універсальну гіпотезу стосовно непричетності особи до вчинення кримінального правопорушення, поділяє позиції Конституційного Суду Литовської Республіки щодо розуміння вказаного принципу, за якими «принцип презумпції невинуватості <...> це основоположний принцип чинення правосуддя у кримінальному судочинстві, одна з найважливіших гарантій чинення правосуддя в демократичній державі, підпорядкованій правовладдю, важлива гарантія прав і свобод людини <...> презумпцію невинуватості не можна тлумачити суто лінгвістично, тобто як таку, що стосується виключно чинення правосуддя у кримінальному провадженні; презумпція невинуватості, визначена в контексті інших приписів Конституції, має ширший зміст, тому її не можна пов'язувати лише з кримінально-правовими відносинами; особливо важливо, щоб державні органи та їх посадові особи дотримувалися презумпції невинуватості, щоб останні утримувалися від поведінки з особою як зі злочинцем доки особу не буде визнано винною у вчиненні злочину рішенням суду, що набрало законної сили, та відповідно до процедури, встановленої законом» (абзаци другий, третій підпункту 2.3 пункту 2 розділу II мотивувальної частини Постанови від 27 червня 2016 року № КТ19-№ 10/2016).

Конституційний Суд України також ураховує, що відповідно до спеціального Дослідження Європейської Комісії «За демократію через право» (Венеційська Комісія) «Мірило правовладдя» «презумпція безвинності є доконечною в забезпеченні

права на справедливе судочинство. Аби презумпцію безвинності було гарантовано, тягар доведення вини має бути покладено на сторону звинувачення. Правила і практика щодо доказування, яке вимагається, мають бути зрозумілими й справедливими. Не повинен чинитись ненавмисно чи навмисно вплив з боку інших гілок влади на компетентний судовий орган шляхом висловлення заздалегідь своєї оцінки фактів судового рішення. Те саме стосується й певних приватних джерел думки, як-то медійних» (CDL-AD(2016)007, пункт II.E.2.104).

На підставі наведеного Конституційний Суд України дійшов висновку, що приписи статей 1, 3, 8, 62 Конституції України у їх взаємозв'язку вказують на позитивний обов'язок держави забезпечувати дотримання презумпції невинуватості особи на всіх стадіях кримінального провадження та після його завершення аж до спростування такої презумпції в законному порядку судом виключно в обвинувальному вирокі. Це, зокрема, означає, що особу, підозрювану у вчиненні кримінального правопорушення, після закриття стосовно неї кримінального провадження з будь-яких підстав має сприймати вся публічна влада як таку, що не вчиняла кримінального правопорушення, поведження з нею має відповідати такому сприйняттю та не спричиняти жодного явного осуду чи натяку на нього, не формувати негативно-го сприйняття суспільством такої особи, не підривати її репутації тощо.

2.3. В аспекті гарантування конституційного права на судовий захист, яке повинне бути не ілюзорним, а справжнім та повноцінно реалізованим, Конституційний Суд України зазначав, що «правосуддя за своєю суттю визнається таким лише за умови, що воно відповідає вимогам справедливості і забезпечує ефективне повновлення в правах» (перше речення абзацу десятого пункту 9 мотивувальної частини Рішення від 30 січня 2003 року № 3-рп/2003); «кримінальне судочинство здійснюється судами загальної юрисдикції, до повноважень яких належить як вирішення в процесі розгляду кримінальної справи по суті питання винуватості (невинуватості) особи у вчиненні злочину, так і судовий контроль за дотриманням законності в діяльності правоохоронних органів під час проведення ними дізнання та досудового слідства. Метою судового контролю є своєчасне забезпечення захисту та охорони прав і свобод людини і громадянина» (абзац перший підпункту 3.2 пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 30 червня 2009 року № 16-рп/2009).

Конституційний Суд України вважає, що презумпція невинуватості є не лише обов'язковим елементом реалізації конституційного права на судовий захист, без якого справедливий судовий розгляд неможливий, а й важливою конституційною гарантією, яка потребує справедливого судового розгляду й ефективного судового захисту. Зазначене обумовлює потребу в забезпеченні особі можливості висловлювати позицію стосовно своєї невинуватості, доводити цю позицію в судовому порядку, інакше будуть порушені основні засади судочинства, зокрема визначені частиною другою статті 129 Конституції України, як-от: рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом (пункт 1); змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості (пункт 3). Викладені основні засади судочинства є також загальними засадами кримінального провадження (пункти 3, 15 частини першої статті 7 Кодексу).

Необґрунтоване кримінальне переслідування є посяганням на гарантоване статтею 28 Конституції України право кожного на повагу до його гідності (части-

на перша), тому держава зобов'язана забезпечити можливість реабілітації особи після закриття кримінального провадження, тобто відновлення її честі, доброго імені, репутації, які постраждали у зв'язку з висунутою їй підозрою чи обвинуваченням щодо вчинення кримінального правопорушення, а також гарантувати перевірку в судовому порядку законності й обґрунтованості кримінального переслідування та ухвалених під час його здійснення процесуальних рішень.

Конституційний Суд України вважає, що закриття кримінального провадження стосовно особи без її на те згоди та ефективного судового захисту, внаслідок чого залишається сумнів у невинуватості особи, унеможливлення реабілітації особи після такого закриття є порушенням конституційного права на судовий захист.

2.4. Конституційний Суд України зазначав, що «Конституція України, закріпивши частиною першою статті 58 положення щодо неприпустимості зворотної дії в часі законів та інших нормативно-правових актів, водночас передбачає їх зворотню дію в часі у випадках, коли вони пом'якшують або скасовують юридичну відповідальність особи, що є загально визнаним принципом права. Тобто щодо юридичної відповідальності застосовується новий закон чи інший нормативно-правовий акт, що пом'якшує або скасовує відповідальність особи за вчинене правопорушення під час дії нормативно-правового акта, яким визначались поняття правопорушення і відповідальність за нього» (друге, третє речення абзацу третього пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 9 лютого 1999 року № 1-рп/99); кримінально-правова норма має зворотню дію в часі в тій її частині, в якій вона пом'якшує або скасовує відповідальність особи; це стосується випадків, коли в диспозиції норми зменшено коло предметів посягання; виключено зі складу злочину альтернативні суспільно небезпечні наслідки; обмежено відповідальність особи шляхом конкретизації в бік звуження способу вчинення злочину; звужено зміст кваліфікуючих ознак тощо (абзац четвертий пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 19 квітня 2000 року № 6-рп/2000); особа не може нести кримінальну відповідальність за діяння, вчинені до набрання чинності законом, яким ці діяння криміналізовано (абзац четвертий пункту 6 мотивувальної частини Рішення від 26 лютого 2019 року № 1-рп/2019).

Відповідно до пункту 1 статті 7 Конвенції «нікого не може бути визнано винним у вчиненні будь-якого кримінального правопорушення на підставі будь-якої дії чи бездіяльності, яка на час її вчинення не становила кримінального правопорушення згідно з національним законом або міжнародним правом. Також не може бути призначене суворіше покарання ніж те, що підлягало застосуванню на час вчинення кримінального правопорушення». Подібні приписи містяться, зокрема, у Загальній декларації прав людини 1948 року (пункт 2 статті 11), Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 року (пункт 1 статті 15).

Аналізуючи пункт 1 статті 7 Конвенції, співвідносний зі статтею 58 Конституції України, Конституційний Суд України враховує практику тлумачення цього пункту Європейським судом з прав людини.

У рішенні у справі *Scoppola v. Italy* (№ 2) від 17 вересня 2009 року (заява № 10249/03) Європейський суд з прав людини зазначив, що «гарантія, встановлена статтею 7 Конвенції, що є істотним елементом правовладдя (*the rule of law*), посідає визначне місце в системі захисту [людських прав] за Конвенцією. <...> Цю статтю

мають тлумачити та застосовувати, як це впливає з її предмета й цілі, у такий спосіб, щоб забезпечувати ефективний захист від свавільного переслідування, засудження та покарання <...>» (§ 92); «у пункті 1 статті 7 Конвенції міститься не лише заборона зворотної дії приписів кримінального права на шкоду обвинуваченому. У ньому також втілено принцип, що лише закон може визначати злочин та встановлювати покарання (*nullum crimen, nulla poena sine lege*). Із цього пункту випливає не тільки заборона кваліфікувати як правопорушення діяння, які на момент їх вчинення не були кримінально караними, у більш загальному розумінні він так само встановлює принцип, згідно з яким кримінальний закон не можна тлумачити широко на шкоду обвинуваченому, наприклад за аналогією» (§ 93); «пункт 1 статті 7 Конвенції гарантує не тільки принцип унеможливлення зворотної дії більш суворих кримінальних законів, але, також, імпліцитно — принцип зворотної дії більш м'якого кримінального закону. Цей принцип втілено в правилі, відповідно до якого, якщо кримінальний закон, чинний на момент вчинення правопорушення, і кримінальні закони, ухвалені пізніше, що набрали чинності до постановлення остаточного вироку, мають відмінності, то суди повинні застосовувати той закон, приписи якого найсприятливіші для підсудного» (§ 109).

Європейський суд з прав людини, розглядаючи питання щодо права особи на перегляд вироку, наголосив, що коли держава у своєму законодавстві чітко встановлює принцип зворотної дії найсприятливішого кримінального закону, то вона має надати підсудним можливість реалізувати це право відповідно до конвенційних гарантій [рішення у справі *Affaire Gouarré Patte c. Andorre* від 12 січня 2016 року (заява № 33427/10), § 35].

Конституційний Суд України вважає, що в розумінні приписів статей 3, 8, 58, 62 Конституції України у їх взаємозв'язку держава зобов'язана забезпечити завершення кримінального провадження стосовно особи в разі набрання чинності законом, яким скасовано кримінальну відповідальність за діяння, вчинене особою. Однак принцип презумпції невинуватості обумовлює необхідність створення таких механізмів юридичного регулювання щодо завершення кримінального провадження, які убезпечать від сумнівів у винуватості особи у вчиненні такого діяння, яке вважалось кримінальним правопорушенням до його декриміналізації.

3. Ураховуючи приписи статті 2, пунктів 3, 5, 10, 14 частини першої статті 3, статей 7, 17, 284 Кодексу, Конституційний Суд України зазначає, що пунктом 4 частини першої статті 284 Кодексу визначено підставу для обов'язкового й автоматичного закриття кримінального провадження на стадії досудового розслідування, якщо набрав чинності закон, яким скасовано кримінальну відповідальність за діяння, вчинене особою, зокрема шляхом ухвалення прокурором постанови про закриття кримінального провадження щодо підозрюваного. Тобто правомірною (легітимною) метою оспорюваного припису статті 284 Кодексу є припинення кримінального переслідування стосовно особи за діяння, яке перестало бути суспільно небезпечним і більше не є злочином відповідно до законодавства про кримінальну відповідальність, що за загальним правилом має виключати продовження кримінального провадження й узгоджується з принципами зворотної дії в часі більш м'якого кримінального закону та *nullum crimen, nulla poena sine lege*. Водночас закриття кримінального провадження має бути здійснене з дотри-

манням як указаних принципів, так і інших конституційних принципів та прав, зокрема принципу презумпції невинуватості, прав на повагу до людської гідності, на судовий захист.

3.1. Конституційний Суд України зазначає, що підстави для закриття кримінального провадження з огляду на спричинені ними юридичні наслідки для особи, стосовно якої відбувається таке закриття, в теорії права та правозастосовній практиці прийнято класифікувати як реабілітаційні та нереабілітаційні. Втім у національному юридичному регулюванні немає такої чіткої класифікації.

Водночас Конституційний Суд України констатує, що у зв'язку з нереабілітаційним характером підстави для закриття кримінального провадження, встановленої в пункті 4 частини першої статті 284 Кодексу, для осіб, щодо яких застосовано таку підставу, на законодавчому рівні не передбачено можливості відшкодування шкоди, завданої незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду, а також визначено певні обмеження для таких осіб. Ідеться, зокрема, про те, що особа, щодо якої було припинено кримінальне провадження з нереабілітуючих підстав, не може бути поліцейським, співробітником розвідувального органу (пункт 4 частини другої статті 61 Закону України «Про Національну поліцію»; пункт 6 частини другої статті 31 Закону України «Про розвідку»); свідоцтво про право на зайняття нотаріальною діяльністю може бути анульовано Міністерством юстиції України за рішенням Вищої кваліфікаційної комісії нотаріату, ухваленим на підставі подання Міністерства юстиції України, його територіальних органів, у випадку закриття кримінального провадження щодо нотаріуса з нереабілітуючих підстав (підпункт «г» пункту 2 частини першої статті 12 Закону України «Про нотаріат»).

Також Конституційний Суд України звертає увагу на те, що в національній судовій практиці підставу для закриття кримінального провадження, визначену пунктом 4 частини першої статті 284 Кодексу, прийнято відносити до нереабілітаційних підстав. Верховний Суд у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду вважає, що «враховуючи нереабілітуючий характер цієї підстави, з урахуванням того, що її застосуванням фактично констатується причетність особи до вчинення кримінально-караного діяння, особа, щодо якої кримінальну справу закрито у зв'язку з усуненням новим кримінальним законом злочинності і караності інкримінованого їй діяння, повинна мати можливість реалізувати у суді своє право на судовий захист, а суд, в свою чергу, — перевірити і оцінити законність і обґрунтованість прийнятих у даному провадженні процесуальних рішень, в яких зафіксована висунута щодо особи підозра у злочині на основі матеріалів, зібраних як на стадії досудового розслідування, так і стадії судового розгляду» (постанова від 11 грудня 2019 року у справі № 153/1289/18). На думку Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду, «коли йдеться про реабілітуючі підстави закриття кримінального провадження, слід виходити з того, що особа не вчинила протиправного діяння, передбаченого кримінальним законом, і, як результат, має право на реабілітацію. До реабілітуючих підстав належать ті, які свідчать про повну невинуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення, що їй інкримінується, і тягнуть за со-

бою зняття підозри, відновлення доброго імені, гідності та репутації» (постанова від 25 лютого 2020 року у справі № 599/593/18).

На підставі наведеного Конституційний Суд України вважає, що пункт 4 частини першої статті 284 Кодексу визначає нереабілітаційну підставу для закриття кримінального провадження, яка в контексті наявного національного юридичного регулювання та правозастосування спричиняє несприятливі наслідки для репутації, честі, гідності особи, стосовно якої відбулося таке закриття, і це певно вказує на ставлення публічної влади до такої особи як до винної, але без обвинувального вироку суду. Тому закриття кримінального провадження на стадії досудового розслідування за нереабілітаційною підставою, визначеною оспорюваним приписом статті 284 Кодексу, обумовлює закономірний сумнів у невинуватості особи, стосовно якої у такий спосіб закрито кримінальне провадження, негативно впливає на її репутацію, честь та гідність, а також спричиняє суперечливе сприйняття такої особи в суспільстві.

3.2. Конституційний Суд України наголошує, що особі, стосовно якої закрито кримінальне провадження за визначеною оспорюваним приписом статті 284 Кодексу нереабілітаційною підставою, має бути гарантоване право на ефективний судовий захист, що полягає в можливості звернутися до суду щодо перевірки та оцінки законності й обґрунтованості ухвалених у кримінальному провадженні процесуальних рішень, у яких зафіксовано висунуті стосовно особи підозру, обвинувачення у кримінальному правопорушенні. Суд у разі встановлення фактів, що підтверджують незаконність та необґрунтованість кримінального переслідування особи, має вирішити питання про реабілітацію, тобто захист репутації, честі та гідності особи, які були зневажені неправомірними підозрою, обвинуваченням, відновлення її порушених прав, відшкодування заподіяної шкоди.

Натомість Кодекс не містить механізму, який дозволив би спростувати сумніви в невинуватості особи, стосовно якої закрито кримінальне провадження на підставі пункту 4 частини першої статті 284 Кодексу, та зобов'язує прокурора здійснити таке закриття без згоди зазначеної особи, навіть коли вона перебуває у статусі підозрюваного, та не допускаючи продовження кримінального провадження за будь-яких обставин.

На думку Конституційного Суду України, згідно з принципом верховенства права надання згоди особою на закриття стосовно неї кримінального провадження у зв'язку з декриміналізацією діяння обов'язкове, оскільки це є умовою здійснення її права викласти свою позицію стосовно власної невинуватості. Відсутність такої можливості не забезпечує дотримання основних конституційних засад, які поширюються й на кримінальне провадження, а саме рівності перед судом і законом, змагальності сторін та свободи в поданні ними суду своїх доказів і в доведенні перед судом їх переконливості, а отже, призводить до порушення права на судовий захист.

Водночас урегулювання в Кодексі (пункт 16 частини третьої статті 42, статті 303, 304) питання оскарження рішення, дій та бездіяльності прокурора не гарантує захисту презумпції невинуватості та реабілітації підозрюваного, стосовно якого було закрито кримінальне провадження у зв'язку з декриміналізацією діяння, оскільки таке врегулювання хоч і дозволяє судове оскарження рішення

прокурора про закриття кримінального провадження за оспорюваним приписом статті 284 Кодексу, однак не надає можливості здійснити вказане оскарження щодо підстави такого закриття, щоб не залишався сумнів у непричетності особи, стосовно якої воно відбулося, до вчинення декриміналізованого діяння.

3.3. На підставі викладеного Конституційний Суд України дійшов висновку, що пунктом 4 частини першої статті 284 Кодексу, за яким кримінальне провадження закривають у разі, якщо «набрав чинності закон, яким скасована кримінальна відповідальність за діяння, вчинене особою», відтворено конституційно обумовлену підставу для закриття такого провадження, яка відповідає фундаментальним принципам зворотної дії в часі більш м'якого кримінального закону та *nullum crimen, nulla poena sine lege*. Ураховуючи невідворотні негативні наслідки для репутації, честі та гідності особи внаслідок закриття стосовно неї кримінального провадження за nereабілітаційною підставою, визначеною оспорюваним приписом статті 284 Кодексу, Конституційний Суд України вважає, що словосполучення «вчинене особою», яка міститься в цьому приписі, фактично вказує на беззаперечну винуватість такої особи у вчиненні діяння, яке до його декриміналізації вважалося кримінальним правопорушенням. Тим самим на законодавчому рівні уможливлено порушення презумпції невинуватості особи, оскільки декриміналізація діяння не спростовує причетності такої особи до вчинення кримінального правопорушення в минулому та не усуває закономірних загроз її репутації, честі та гідності.

Конституційний Суд України констатує, що питання щодо відповідності Конституції України пункту 4 частини першої статті 284 Кодексу обумовлено насамперед використанням у ньому словосполучення «вчинене особою». Однак ця словосполучення є складовим елементом юридичної конструкції, яка відтворює цілісний процесуальний припис зазначеного пункту Кодексу як підставу для закриття кримінального провадження, який у чинній редакції уможливорює закриття такого провадження у зв'язку з декриміналізацією діяння з одночасним виникненням сумнівів у невинуватості особи, стосовно якої відбувається таке закриття. Тому пункт 4 частини першої статті 284 Кодексу є в цілому таким, що суперечить статтям 3, 8, 28, 55, 62 Конституції України, оскільки втілює принцип *nullum crimen, nulla poena sine lege*, але не забезпечує дотримання конституційних прав на повагу до людської гідності, судовий захист, принципу презумпції невинуватості.

4. Згідно з частиною другою статті 152 Конституції України, статтею 91 Закону України «Про Конституційний Суд України» закони, інші акти або їх окремі приписи, що визнані неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність, якщо інше не встановлено самим рішенням, але не раніше дня його ухвалення.

Установивши невідповідність Конституції України (неконституційність) пункту 4 частини першої статті 284 Кодексу, Конституційний Суд України вважає за доцільне відтермінувати втрату чинності цим пунктом на три місяці з дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про його неконституційність.

У зв'язку з наведеним Верховна Рада України має привести нормативне регулювання, встановлене пунктом 4 частини першої статті 284 Кодексу, що визнаний неконституційним, у відповідність із Конституцією України та цим Рішенням.

Ураховуючи викладене та керуючись статтями 147, 150, 151¹, 151², 152, 153 Конституції України, на підставі статей 7, 32, 36, 65, 67, 74, 84, 88, 89, 91, 92, 94 Закону України «Про Конституційний Суд України»

Конституційний Суд України
у х в а л и в:

1. Визнати таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним), пункт 4 частини першої статті 284 Кримінального процесуального кодексу України.

2. Пункт 4 частини першої статті 284 Кримінального процесуального кодексу України, визнаний неконституційним, втрачає чинність через три місяці з дня ухвалення Конституційним Судом України цього Рішення.

3. Верховній Раді України привести нормативне регулювання, встановлене пунктом 4 частини першої статті 284 Кримінального процесуального кодексу України, що визнаний неконституційним, у відповідність із Конституцією України та цим Рішенням.

4. Рішення Конституційного Суду України є обов'язковим, остаточним та таким, що не може бути оскаржено.

Рішення Конституційного Суду України підлягає опублікуванню у «Віснику Конституційного Суду України».

ДРУГИЙ СЕНАТ
КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Summary to the Decision of the Second Senate of the Constitutional Court of Ukraine of June 8, 2022 No. 3-г(II)/2022 in the case upon the constitutional complaint of Oleksandr Krotiuk regarding the constitutionality of Article 284.1.4 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine (case on the presumption of innocence)

O. V. Krotiuk filed a complaint to the Constitutional Court with a request to review the constitutionality of Article 284.1.4 of the Code of Criminal Procedure (hereinafter referred to as the Code) according to which criminal proceedings shall be terminated if «a law took effect by which criminal liability for the action committed by the person concerned, has been abolished».

In the understanding of the provisions of Articles 3, 8, 28, 55, 58, 62, and 92.1.22 of the Constitution in their interrelationship, the state has a positive duty to create appropriate domestic organisational and legal mechanisms for prosecuting a person, that can guarantee comprehensive protection of dignity, in particular, to ensure functioning and completion of criminal proceedings in such a way that the most important constitutional guarantees for protecting a person from unjustified criminal prosecution, namely the basic principle of the rule of law and related principles, such as the presumption of inno-

cence, irreversibility of time (prohibition of retroactivity) of criminal law, the principle of *nullum crimen, nulla poena sine lege* («no law — no crime, no law — no punishment»), as well as the right to state one's position and the right to a fair trial.

The constitutional principle of the presumption of innocence is multidimensional, it is applicable at all stages of criminal proceeding and even after it has been completed, as the essence of this principle lies in the fact that the presumption regarding the non-involvement of a person in the commission of a criminal offense is universal in nature, it is extending to all spheres of individual's public life and shall remain in effect until it has not been properly refuted, that is, in accordance with the provisions of Article 62 of the Constitution, in a legal manner and by a guilty verdict handed down by a court. In the understanding of these constitutional provisions, the purpose of the principle of the presumption of innocence is to protect the person against whom criminal proceedings are being carried out from any forms of censure from public authorities identified in connection with this, as a result of which the non-involvement of such a person in the commission of a criminal offense is called into question, until guilt will not be proven legally and established by a guilty verdict of the court. According to Article 62.1 of the Constitution, only a guilty verdict of a court is the judicial act in which the guilt of a person in committing a criminal offense must be established, therefore, other acts of public authority cannot contain any positions on the person's guilt, even in the form of assumptions regarding such guilt.

A person suspected of having committed a criminal offense, after the criminal proceedings against him/her have been closed for any reason, must be perceived by all public authorities as having not committed a criminal offense, the treatment of him/her must correspond to such a perception and not cause any obvious condemnation, not form a negative perception by society of such person, not to undermine his/her reputation, etc.

The Constitutional Court considers that the presumption of innocence is not only a mandatory element of the exercise of the constitutional right to judicial protection, without which a fair trial is impossible, but also an important constitutional guarantee that requires a fair trial and effective judicial protection. This creates the need to provide a person with the opportunity to express a position regarding his/her innocence, to prove his/her position in court, otherwise the basic principles of legal proceedings will be violated.

Unjustified criminal prosecution is an infringement on the right of everyone to respect for his/her dignity, which is guaranteed by Article 28 of the Constitution (Article 28.1), therefore, the state is obliged to ensure the possibility of rehabilitation of a person after the criminal proceedings have been terminated, that is, the restoration of his/her honour, good name, reputation, affected in connection with the suspicion or accusation of committing a criminal offense, as well as to guarantee the review in court of the legality and validity of criminal prosecution and the procedural decisions taken in its implementation.

The Constitutional Court finds that the termination of criminal proceedings against a person without his/her consent and effective judicial protection, as a result of which there is a doubt about the innocence of the person, the exclusion of the rehabilitation of the person after such closure is a violation of the constitutional right to judicial protection.

The principle of the presumption of innocence gives rise to the need for creation of such legal regulation mechanisms upon completion of criminal proceedings that will

protect against doubts about the guilt of a person in committing such an act, which was considered a criminal offense before its decriminalization.

Article 284.1.4 of the Code defines the basis for the mandatory and automatic closure of criminal proceedings at the stage of pre-trial investigation, it shall be closed if a law took effect by which criminal liability for the action committed by the person concerned, has been abolished, in particular, through the adoption by the prosecutor of a decision to terminated criminal proceedings against a suspect. That is, the lawful (legitimate) goal of the impugned provision of Article 284 of the Code is to terminate criminal prosecution against a person for an act that has ceased to be socially dangerous and is no longer a crime in accordance with the legislation on criminal liability, which, as a general rule, should exclude the continuation of criminal proceedings and consistent with the principle of recurrence in time of a less severe criminal law and *nullum crimen, nulla poena sine lege*.

At the same time, termination of criminal proceedings must be carried out in compliance with both these principles and other constitutional principles and rights, namely, the principle of the presumption of innocence, the rights to respect for human dignity and to judicial protection.

The grounds for the termination of criminal proceedings, considering the legal consequences caused by them for the person in respect of whom such termination takes place, in the theory of law and law enforcement practice are usually classified as rehabilitation and non-rehabilitation grounds. However, there is no such clear classification in the national legal regulation.

At the same time, the Constitutional Court states that due to the non-rehabilitative nature of the grounds for criminal proceedings to be terminated, which are stipulated in Article 284.1.4 of the Code, for persons in respect of whom such a ground is applied, the possibility of compensation for damage caused by illegal actions of the bodies carrying out operational and investigative activities, pre-trial investigation bodies, the prosecutor's office and the court, as well as certain restrictions for such persons, is not provided at the legislative level.

The Constitutional Court also draws attention to the fact that in national judicial practice the grounds for termination of criminal proceedings, as defined by Article 284.1.4 of the Code, are usually referred to as non-rehabilitative grounds.

Article 284.1.4 of the Code defines a non-rehabilitative basis for the closure of criminal proceedings, which, in the context of the existing national legal regulation and law enforcement, entails adverse consequences for the reputation, honour, dignity of the person in respect of whom such termination occurred, and this definitely indicates the attitude of the public as to the guilty, but without a guilty verdict of the court. Consequently, the termination of criminal proceedings at the stage of pre-trial investigation on a non-rehabilitation basis, determined by the impugned provision of Article 284 of the Code, causes a legitimate concern about the innocence of a person against whom criminal proceedings are terminated in this way, negatively affects his/her reputation, honour and dignity, as well as such a person in society.

A person in respect of whom criminal proceedings have been terminated on a certain impugned provision of Article 284 of the Code on a non-rehabilitative basis must be guaranteed the right to effective judicial protection, which consists in the opportunity to apply to the court to check and assess the legality and validity of procedural decisions

adopted in criminal proceedings, in which suspicion, accusation of a criminal offense was brought against a person. In case of establishing the facts confirming the illegality and unfoundedness of criminal prosecution, the court must decide on rehabilitation, that is, on the protection of reputation, honour and dignity of a person who was despised by wrongful suspicion, accusation, restoration of his/her violated rights, compensation and reparation for harm suffered.

But instead, the Code does not contain a mechanism that would allow dispelling doubts about the innocence of a person against whom criminal proceedings are terminated on the basis of Article 284.1.4 of the Code, and obliges the prosecutor to carry out such terminated without the consent of the said person, even if he/she is in the status of a suspect, and by preventing the extension of criminal proceedings under any circumstances.

According to the principle of the rule of law, a person's consent to the termination of criminal proceedings against him/her in connection with the decriminalisation of an act is mandatory, since this is a condition for exercising the right to state the own position regarding his/her innocence. The lack of such an opportunity does not ensure compliance with the basic constitutional principles that are applied to criminal proceedings, namely, equality before the court and the law, adversarial nature of legal proceedings, and freedom in presenting evidence to the court and in proving parties' persuasiveness before the court, which therefore leads to a violation of the right for judicial protection.

At the same time, the regulation in the Code (Articles 42.3.16, 303, 304) of the issue of appealing against the decision, actions and inaction of the prosecutor does not guarantee the protection of the presumption of innocence and the rehabilitation of the suspect, in respect of whom criminal proceedings were terminated due to the decriminalisation of the act, as it allows a judicial appeal against the decision of the prosecutor to terminated the criminal proceedings under the impugned provision of Article 284 of the Code, however, does not make it possible to carry out the said appeal against such termination so that there is no doubt that the person in respect of whom it occurred was not involved in the commission of the decriminalised act.

Given the inevitable negative consequences for the reputation, honour and dignity of a person as a result of termination of criminal proceedings against him/her on a non-rehabilitation basis, determined by the impugned provision of Article 284 of the Code, the Constitutional Court considers that the wording «committed by a person», contained in this provision, actually indicates the indisputable guilt of such a person in committing an act, which was considered a criminal offense before its decriminalisation. Consequently, at the legislative level, it is possible to violate the presumption of innocence of a person, since the decriminalisation of an act does not refute the involvement of such a person in the commission of a criminal offense in the past and does not eliminate the legitimate threats to his/her reputation, honour and dignity.

The Constitutional Court notes that the issue of compliance of Article 284.1.4 of the Code with the Constitution primarily occurs due to the use of the wording «committed by a person». However, this wording is an integral element of a legal structure that reproduces the holistic procedural provision of the specified paragraph of the Code as a basis for criminal proceedings to be terminated, which, in the current version, allows termination of such proceedings in connection with the decriminalisation of the act with the simultaneous emergence of doubts about the innocence of the person

in respect of whom such termination takes place. Accordingly, Article 284.1.4 of the Code as a whole contradicts Articles 3, 8, 28, 55, and 62 of the Constitution, since it embodies the principle of *nullum crimen, nulla poena sine lege*, but does not ensure the observance of constitutional rights to respect for human dignity, judicial protection, the principle of the presumption of innocence.

Thus, the Constitutional Court of Ukraine held to declare Article 284.1.4 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine to be unconstitutional. It shall cease to have effect three months since the adoption of this decision by the Constitutional Court.

The Verkhovna Rada of Ukraine shall bring the normative regulation established by Article 284.1.4 of the Code of Criminal Procedure, which was declared unconstitutional in line with the Constitution of Ukraine and this Decision.

References:

Decisions of the Constitutional Court of Ukraine:

- No. 1-rp/99 of February 9, 1999;
- No. 6-rp/2000 of April 19, 2000;
- No. 3-rp/2003 of January, 30 2003;
- No. 16-rp/2009 of June 30, 2009;
- No. 2-rp/2016 of June 1, 2016;
- No. 1-r/2019 of February 26, 2019;
- No. 6-r (II)/2021 of September 16, 2021.

Judgments of the European Court of Human Rights:

- Grabchuk v. Ukraine of September 21, 2006 (application No. 8599/02);
- Allen v. the United Kingdom of July 12, 2013 (application No. 25424/09);
- Scoppola v. Italy (№ 2) of September 17, 2009 (application No. 10249/03);
- Affaire Gouarré Patte c. Andorre of January 12, 2016 (application No. 33427/10).

Universal Declaration of Human Rights of 1948;

International Covenant on Civil and Political Rights of 1966;

Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950;

Ruling of the Constitutional Court of the Republic of Lithuania of June 27, 2016 No. KT19-No. 10/2016;

Special Study of the European Commission for Democracy through Law (Venice Commission) «Rule of Law Checklist» (CDL-AD(2016)007);

Report of the European Commission for Democracy through Law (Venice Commission) on the rule of law adopted by the Venice Commission at its 86th plenary session on March 25–26, 2011 (CDL-AD(2011)003rev).

ІМЕНЕМ УКРАЇНИ

РІШЕННЯ

Конституційного Суду України

Другий сенат

у справі за конституційними скаргами
Барсегіяна Геворка Сенекеримовича та Ліненко Наталії Миколаївни
щодо відповідності Конституції України (конституційності)
статті 485 Митного кодексу України
(щодо індивідуалізації юридичної відповідальності)

м. Київ
15 червня 2022 року
№ 4-р(II)/2022

Справа № 3-321/2019(7780/19, 91/21)

Другий сенат Конституційного Суду України у складі:

Головатий Сергій Петрович (голова засідання),
Городовенко Віктор Валентинович,
Лемак Василь Васильович,
Мойсик Володимир Романович,
Первомайський Олег Олексійович (доповідач),
Сліденко Ігор Дмитрович,
Юровська Галина Валентинівна (доповідач),

розглянув на пленарному засіданні справу за конституційними скаргами Барсегіяна Геворка Сенекеримовича та Ліненко Наталії Миколаївни щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 485 Митного кодексу України.

Заслухавши суддів-доповідачів Первомайського О. О., Юровську Г. В. та дослідивши матеріали справи, зокрема позиції, що їх висловили: Голова Верховної Ради України Разумков Д. О.; науковці: Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ — доктор юридичних наук, професор, проректор Наливайко Л. Р., Київського національного торговельно-економічного університету — доктор технічних наук, професор Мережка Н. В., доктор юридичних наук, доцент Запотоцька О. В., доктор юридичних наук, професор Задорожня Г. В., Київського національного університету імені Тараса Шевченка — кандидат юридичних наук, асистент кафедри фінансового права юридичного факультету Маринчак Є. С., Національного авіаційного університету — доктор юридичних наук, професор Кунев Ю. Д., Національного університету «Львівська політехніка» — доктор юридичних наук,

професор, завідувач кафедри конституційного та міжнародного права Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти Ковальчук В. Б., кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного та міжнародного права Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти Забокрицький І. І., Національної академії внутрішніх справ — кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального права Вартилицька І. А., кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри публічного управління та адміністрування Пастух І. Д., кандидат юридичних наук, науковий співробітник відділу організації наукової діяльності та захисту прав інтелектуальної власності Паламарчук К. В., Університету державної фіскальної служби України — доктор юридичних наук, професор, в.о. начальника кафедри адміністративного права і процесу та митної безпеки Рябченко О. П., кандидат юридичних наук, доцент, завідувач відділу удосконалення протидії митним правопорушенням Науково-дослідного інституту фіскальної політики Хома В. О., доктор юридичних наук, доцент, провідний науковий співробітник відділу досліджень загальних питань фіскальної політики Науково-дослідного інституту фіскальної політики Пунда О. О., Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця — доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри митної справи та оподаткування Тищенко В. Ф., Харківського національного університету внутрішніх справ — кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри правоохоронної діяльності та поліцієстики факультету № 6 Панова І. В.; члени Науково-консультативної ради Конституційного Суду України: кандидат юридичних наук Сірий М. І., кандидат юридичних наук, доцент Терлецький Д. С., кандидат юридичних наук Томкіна О. О., доктор юридичних наук, професор Хавронюк М. І.; спеціальні радники Конституційного Суду України: Голова Конституційного Суду Республіки Молдова (2011–2017 роки) Тенасе А., Голова Конституційного Суду Грузії (2006–2016 роки) Папуашвілі Г., Конституційний Суд України

У С Т А Н О В И В:

1. Суб'єкти права на конституційну скаргу — Барсеґян Г. С., Ліненко Н. М. — звернулися до Конституційного Суду України з клопотаннями щодо перевірки на відповідність Конституції України (конституційність) статті 485 Митного кодексу України (далі — Кодекс), згідно з якою:

«Стаття 485. Дії, спрямовані на неправомірне звільнення від сплати митних платежів чи зменшення їх розміру, а також інші протиправні дії, спрямовані на ухилення від сплати митних платежів

1. Заявлення в митній декларації з метою неправомірного звільнення від сплати митних платежів чи зменшення їх розміру неправдивих відомостей щодо істотних умов зовнішньоекономічного договору (контракту), ваги (з урахуванням допустимих втрат за належних умов зберігання і транспортування) або кількості, країни походження, відправника та/або одержувача товару, неправдивих відомостей, необхідних для визначення коду товару згідно з УКТ ЗЕД та його митної вартості, та/або надання з цією ж метою митному органу документів, що містять такі відомості, або несплата митних платежів у строк, встановлений законом, або інші протиправні дії, спрямовані на ухилення від сплати митних платежів, а так само

використання товарів, стосовно яких надано пільги щодо сплати митних платежів, в інших цілях, ніж ті, у зв'язку з якими було надано такі пільги, —

тягнуть за собою накладення штрафу в розмірі 300 відсотків несплаченої суми митних платежів».

Барсеґян Г. С. та Ліненко Н. М. вважають, що стаття 485 Кодексу не відповідає частині першій статті 41, статті 48, частині другій статті 61 Конституції України.

Оскільки конституційні скарги Барсеґяна Г. С., Ліненко Н. М. стосуються того самого питання, Другий сенат Конституційного Суду України Ухвалою від 16 червня 2021 року № 4-уп(II)/2021 об'єднав конституційні провадження у справах в одне конституційне провадження.

1.1. Зі змісту конституційних скарг та долучених до них матеріалів убачається таке.

Барсеґян Г. С. звернувся до Шевченківського районного суду міста Києва з позовом до Київської митниці Державної фіскальної служби України, Державної фіскальної служби України (далі — ДФС України), у якому просив скасувати постанову у справі про порушення митних правил від 21 вересня 2017 року № 0232/12500/17 Київської митниці ДФС України та постанову ДФС України від 21 жовтня 2017 року щодо накладення на Барсеґяна Г. С. штрафу в розмірі 300 відсотків несплаченої суми митних платежів, що становить 1 241 821,17 грн; закрити провадження у справі про притягнення позивача — представника підприємства-декларанта Товариства з обмеженою відповідальністю «М-ЕНД-С» — до адміністративної відповідальності, визначеної санкцією статті 485 Кодексу, у зв'язку з відсутністю в його діях складу адміністративного правопорушення.

Рішенням Шевченківського районного суду міста Києва від 11 березня 2019 року позовні вимоги Барсеґяна Г. С. залишено без задоволення. Постановою Шостого апеляційного адміністративного суду від 10 вересня 2019 року зазначене рішення суду першої інстанції залишено без зміни.

1.2. У конституційній скарзі Барсеґяна Г. С. зазначено, що «санкція норми частини першої статті 485 МК України обмежила гарантоване Скаржнику статтею 61 Конституції України право на індивідуалізацію його юридичної відповідальності. Законодавець, не передбачивши можливості для Скаржника послатися в ході розгляду справи про порушення митних правил і під час судового розгляду на конкретні обставини вчинення правопорушення, майновий стан, а також на інші обставини, які могли б пом'якшити його відповідальність та вплинути на міру стягнення, тим самим допустив обмеження його конституційних прав. Не давши змоги Скаржнику добиватися призначення йому штрафу в розмірі, співмірному обставинам конкретного правопорушення, оскаржувана норма МК України унеможливила індивідуалізацію стягнення і забезпечення справедливого розгляду справи».

Також, на думку суб'єкта права на конституційну скаргу, «нічим не обмежений (лише трикратним розміром суми несплачених митних платежів) розмір штрафу за порушення митних правил, передбачене частиною першою статті 485 МК України, перетворюється з міри відповідальності в інструмент позбавлення особи

її власності, придушення економічної самостійності та ініціативи, надмірного обмеження права на достатній життєвий рівень, що не відповідає вимогам статей 41 і 48 Конституції України. Свідченням цього є покладення на Скаржника — на підставі частини першої статті 485 МК України — колосального за розміром штрафу (в сумі 1 241 821,17 грн.), що в умовах встановлення прожиткового мінімуму на одну працездатну особу у розмірі 2 102,00 грн. (станом на 01.12.2019 р.) видається щонайменше несправедливим».

1.3. Ліненко Н. М. звернулася до Ленінського районного суду міста Запоріжжя з позовом до Запорізької митниці ДФС України про скасування постанови у справі про порушення митних правил від 26 листопада 2019 року № 0151/11200/19, відповідно до якої декларанта Товариства з обмеженою відповідальністю «ТЕХНОХІМРЕАГЕНТ» Ліненко Н. М. притягнуто до адміністративної відповідальності за статтею 485 Кодексу із застосуванням адміністративного стягнення у вигляді адміністративного штрафу в розмірі 300 відсотків несплаченої суми митних платежів, що становить 41 607,96 грн.

Рішенням Ленінського районного суду міста Запоріжжя від 1 липня 2020 року, залишеним без зміни постановою Третього апеляційного адміністративного суду від 7 жовтня 2020 року, у задоволенні адміністративного позову Ліненко Н. М. відмовлено в повному обсязі. Ухвалою Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 11 лютого 2021 року Ліненко Н. М. відмовлено у відкритті касаційного провадження у справі на підставі пункту 1 частини першої статті 333 Кодексу адміністративного судочинства України — касаційну скаргу подано на судові рішення, що не підлягає касаційному оскарженню.

1.4. У конституційній скарзі Ліненко Н. М. твердить, що статтею 485 Кодексу не визначено альтернативних видів санкцій за вчинення відповідного правопорушення, що не дає змоги «застосовувати цю норму з урахуванням принципу індивідуалізації юридичної відповідальності правопорушника, що суперечить частині другій статті 61 Конституції України».

Крім того, на думку Ліненко Н. М., санкція, визначена статтею 485 Кодексу, порушує встановлені в статтях 41, 48 Конституції України право кожного володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю та право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло.

1.5. Верховна Рада України як учасник конституційного провадження надала пояснення стосовно питань, порушених у конституційних скаргах Барсеяна Г. С. та Ліненко Н. М., вказавши, що:

— «на відміну від тих штрафів, які визначаються за митні правопорушення у чітко фіксованому розмірі, що дорівнює еквіваленту кількості неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, санкція статті 485 Кодексу створює формальну прив'язку до суспільної шкідливості вчиненого адміністративного правопорушення та обумовлена наявністю спеціальної протиправної мети дій декларанта щодо заявлення неправдивих відомостей і неправомірного звільнення від сплати митних платежів чи зменшення їх розміру.

Зазначене дає підстави для висновку, що закріплюючи відповідні санкції за різні види митних правопорушень, законодавець виходить саме з принципу індивідуалізації юридичної відповідальності, яку ставить в залежність від форми вини правопорушника та тяжкості тих наслідків, які спричинено правопорушенням»;

— «передбачені митним законодавством процесуальні гарантії не виключають можливість встановлення диференційованого підходу до призначення адміністративного стягнення у виді штрафу домірно вчиненому порушенню митних правил, а також необхідність встановлення всіх обставин, що мають значення для правильного вирішення справи»;

— «виходячи з розуміння Конституційним Судом України права на достатній життєвий рівень як соціального права, можна зробити висновок про помилковість посилання на нього суб'єкта права на конституційну скаргу, оскільки відносини з приводу установа, а також сплати штрафу як виду адміністративної відповідальності, не входять до його змісту».

1.6. Суб'єкти права на конституційну скаргу порушили перед Конституційним Судом України питання щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 485 Кодексу в цілому.

Дослідивши зміст конституційних скарг, Конституційний Суд України встановив, що в них містяться доводи щодо невідповідності Конституції України лише абзацу другого вказаної статті Кодексу, який визначає санкцію за дії, спрямовані на неправомірне звільнення від сплати митних платежів чи зменшення їх розміру, а також інші протиправні дії, спрямовані на ухилення від сплати митних платежів.

З огляду на наведене Конституційний Суд України вважає предметом конституційного контролю в цій справі абзац другий статті 485 Кодексу.

2. Розв'язуючи питання щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу другого статті 485 Кодексу, Конституційний Суд України виходить із такого.

2.1. За Основним Законом України «права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» (частина друга статті 3); «в Україні визнається і діє принцип верховенства права»; «Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй» (частини перша, друга статті 8); «конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані» (частина друга статті 22); «ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним» (частина четверта статті 41); «юридична відповідальність особи має індивідуальний характер» (частина друга статті 61); виключно законами України визначаються: «права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод; основні обов'язки громадянина»; «засади цивільно-правової відповідальності; діяння, які є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями, та відповідальність за них» (пункти 1, 22 частини першої статті 92).

2.2. Конституційний Суд України, розглядаючи питання притягнення осіб до адміністративної відповідальності, зазначав, що:

— «<...> адміністративна відповідальність в Україні та процедура притягнення до адміністративної відповідальності ґрунтуються на конституційних принципах та правових презумпціях, які зумовлені визнанням і дією принципу верховенства права в Україні» (перше речення абзацу першого підпункту 4.1 пункту 4 мотивувальної частини Рішення від 22 грудня 2010 року № 23-рп/2010);

— «<...> суспільна користь адміністративних стягнень за адміністративні правопорушення полягає не в поповненні державного бюджету, а в забезпеченні конституційного правопорядку, безпеки суспільства та прав і свобод кожної особи» [перше речення абзацу першого підпункту 2.5 пункту 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) від 21 липня 2021 року № 3-р(П)/2021].

2.3. Конституційний Суд України зауважує, що Верховна Рада України має повноваження ухвалювати закони з унормуванням підстав та порядку притягнення осіб до адміністративної відповідальності, дотримуючись конституційних норм і принципів.

Тобто «<...> парламент може ухвалювати законодавчі акти виключно на розвиток конституційних приписів, конкретизуючи та деталізуючи їх» (перше речення абзацу третього підпункту 2.2 пункту 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 16 вересня 2020 року № 11-р/2020).

3. За частиною другою статті 61 Конституції України юридична відповідальність особи має індивідуальний характер.

Конституційний Суд України в Рішенні від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004, досліджуючи принцип індивідуалізації юридичної відповідальності в контексті вирішення питання конституційності статті 69 Кримінального кодексу України у справі про призначення судом більш м'якого покарання, зазначив таке:

— «<...> Призначене судом покарання повинно відповідати ступеню суспільної небезпеки злочину, обставинам його вчинення та враховувати особу винного, тобто бути справедливим. Про це свідчить пункт 3 частини першої статті 65 Кодексу, відповідно до якого суд призначає покарання, враховуючи ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання.

Згідно з принципом індивідуалізації юридичної відповідальності при призначенні покарання суд має враховувати обставини справи (як ті, що обтяжують, так і ті, що пом'якшують покарання) щодо всіх осіб незалежно від ступеня тяжкості вчиненого злочину «<...>» (абзаци сьомий, восьмий підпункту 4.2 пункту 4 мотивувальної частини);

— «<...> встановлення законодавцем недиференційованого покарання та неможливість його зниження не дозволяє застосовувати покарання до осіб, які вчинили злочини невеликої тяжкості, з урахуванням ступеня тяжкості вчиненого злочину, розміру заподіяних збитків, форми вини і мотивів злочину, майнового стану підсудного та інших істотних обставин, що є порушенням принципу справедливості покарання, його індивідуалізації та домірності» (абзац шостий пункту 5 мотивувальної частини).

3.1. Конституційний Суд України бере до уваги практику Європейського суду з прав людини, який неодноразово вказував, що визначені в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (далі — Конвенція) поняття «кримінальне звинувачення», «кримінальне правопорушення» мають «автономне значення». У зв'язку із цим Європейський суд з прав людини відповідно до сформованих ним критеріїв самостійно визначає, чи належить те або інше діяння до кримінального правопорушення.

Критеріями, на підставі яких Європейський суд з прав людини встановлює, чи застосовувати кримінальний аспект статті 6 Конвенції, є: 1) юридична кваліфікація діяння в національному законодавстві [тобто з'ясування того, як кваліфікують діяння в національному праві: кримінальне правопорушення (злочин), адміністративне правопорушення, дисциплінарне тощо]; 2) природа правопорушення; 3) характер і суворість (ступінь тяжкості) покарання, що його може бути застосовано до особи [рішення у справі *Engel and others v. The Netherlands* від 8 червня 1976 року (заяви №№ 5100/71; 5101/71; 5102/71; 5354/72; 5370/72), § 82, § 83]. Перший критерій є лише початковим і не має визначального значення. Водночас другий і третій критерії є вирішальними для з'ясування того, чи підпадає діяння під визначення «кримінальне правопорушення» у розумінні Конвенції. Для застосування статті 6 Конвенції в аспекті розуміння поняття «кримінальне звинувачення» достатньо, щоб правопорушення за своїм характером вважалось «кримінальним» згідно з Конвенцією або щоб за вчинене правопорушення до особи було застосовано покарання, яке за своїм характером і ступенем суворості належало в цілому до «кримінальної» сфери [рішення у справі *Lutz v. Germany* від 25 серпня 1987 року (заява № 9912/82), § 55].

Таким чином, за сталою практикою Європейського суду з прав людини такі адміністративні стягнення, як адміністративний арешт і значні адміністративні штрафи, є співмірними з кримінальним покаранням [рішення у справах *Engel and others v. The Netherlands* від 8 червня 1976 року (заяви №№ 5100/71; 5101/71; 5102/71; 5354/72; 5370/72), *Гуренка проти України* від 6 вересня 2005 року (заява № 61406/00), *A. Menarini Diagnostics S.R.L. v. Italy* від 27 вересня 2011 року (заява № 43509/08)].

3.2. Зважаючи на практику Європейського суду з прав людини та враховуючи, що санкція статті 485 Кодексу у вигляді накладення штрафу в розмірі 300 відсотків несплаченої суми митних платежів є співмірною з кримінальним покаранням, Конституційний Суд України дійшов висновку, що попередньо сформульовані підходи до розуміння принципу індивідуалізації юридичної відповідальності під час призначення кримінального покарання є застосовними і в межах цього конституційного провадження.

З огляду на наведене Конституційний Суд України зазначає, що принцип індивідуалізації юридичної відповідальності у процедурі притягнення особи до адміністративної відповідальності на підставі статті 485 Кодексу має виявлятися не лише в притягненні до відповідальності особи, винної у вчиненні правопорушення, а й у призначенні їй виду та розміру покарання з обов'язковим урахуванням характеру вчиненого протиправного діяння, форми вини, характеристики цієї особи, можливості відшкодування заподіяної шкоди, наявності обставин, що пом'якшують або обтяжують відповідальність.

4. У низці приписів Основного Закону України йдеться про «інтереси національної безпеки», «економічну безпеку», «громадський порядок» та інші явища, потреба захисту яких є правомірною (легітимною) метою застосування обмежень конституційних прав і свобод людини і громадянина.

У Рішенні Конституційного Суду України (Другий сенат) від 21 липня 2021 року № 3-р(II)/2021 у цьому контексті зазначено, що встановлені Кодексом види адміністративних стягнень спрямовані на забезпечення конституційного правопорядку, безпеки суспільства, прав і свобод людини та є належними заходами, оскільки мають сприяти досягненню мети адміністративної відповідальності, що обумовлено потребами захисту митних інтересів України та митної безпеки (абзац п'ятий підпункту 2.3 пункту 2 мотивувальної частини).

4.1. За статтею 6 Кодексу митні інтереси України — це національні інтереси України, забезпечення та реалізація яких досягається шляхом здійснення митної справи; митна безпека — це стан захищеності митних інтересів України.

Установлені порядок і умови переміщення товарів через митний кордон України, їх митний контроль та митне оформлення, застосування механізмів тарифного і нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності, справляння митних платежів, ведення митної статистики, обмін митною інформацією, ведення Української класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності, здійснення відповідно до закону державного контролю нехарчової продукції при її ввезенні на митну територію України, запобігання та протидія контрабанді, боротьба з порушеннями митних правил, організація і забезпечення діяльності митних органів та інші заходи, спрямовані на реалізацію державної митної політики, становлять митну справу (частина перша статті 7 Кодексу).

З метою захисту митних інтересів та митної безпеки України за порушення митних правил Кодексом встановлено адміністративну відповідальність.

За статтею 461 Кодексу за порушення митних правил можуть бути накладені адміністративні стягнення у вигляді попередження, штрафу та конфіскації товарів, транспортних засобів комерційного призначення — безпосередніх предметів порушення митних правил, товарів, транспортних засобів із спеціально виготовленими сховищами (тайниками), що використовувалися для приховування товарів — безпосередніх предметів порушення митних правил від митного контролю (крім транспортних засобів комерційного призначення, які використовуються виключно для перевезення пасажирів і товарів через митний кордон України за визначеними маршрутами та рейсами, що здійснюються відповідно до розкладу руху на підставі міжнародних договорів, укладених відповідно до закону), а також транспортних засобів, що використовувалися для переміщення товарів — безпосередніх предметів порушення митних правил через митний кордон України поза місцем розташування митного органу.

Тобто правомірною метою встановлення обмежень прав і свобод людини і громадянина у сфері митних відносин та притягнення винної особи до відповідальності за порушення митних правил є потреба захисту митних інтересів та митної безпеки України.

4.2. Згідно зі статтею 487 Кодексу провадження у справах про порушення митних правил здійснюється відповідно до Кодексу, а в частині, що її не регу-

лює Кодекс, — відповідно до законодавства України про адміністративні правопорушення.

Приписами Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі — КУпАП) визначено, що:

— адміністративним правопорушенням (проступком) визнається протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність (частина перша статті 9);

— адміністративне стягнення є мірою відповідальності і застосовується з метою виховання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, в дусі додержання законів України, поваги до правил співжиття, а також запобігання вчиненню нових правопорушень як самим правопорушником, так і іншими особами (стаття 23);

— стягнення за адміністративне правопорушення накладається у межах, установлених КУпАП та іншими законами України; при накладенні стягнення враховуються характер вчиненого правопорушення, особа порушника, ступінь його вини, майновий стан, обставини, що пом'якшують і обтяжують відповідальність (стаття 33).

Відповідно Кодексом установлено, що:

— завданнями провадження у справах про порушення митних правил є своєчасне, всебічне, повне та об'єктивне з'ясування обставин кожної справи, вирішення її з дотриманням вимог закону, забезпечення виконання винесеної постанови, а також виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню порушень митних правил, та запобігання таким правопорушенням (частина перша статті 486);

— посадова особа при розгляді справи про порушення митних правил зобов'язана з'ясувати: чи було вчинено адміністративне правопорушення, чи винна дана особа в його вчиненні, чи підлягає вона адміністративній відповідальності, чи є обставини, що пом'якшують та/або обтяжують відповідальність, чи є підстави для звільнення особи, що вчинила правопорушення, від адміністративної відповідальності, а також з'ясувати інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи (стаття 489).

Посутній аналіз наведених норм Кодексу і КУпАП, що регулюють відносини з притягнення особи до адміністративної відповідальності за порушення митних правил, свідчить про те, що загалом ці норми мають розвивати, конкретизувати та деталізувати принципи Основного Закону України, зокрема принцип індивідуалізації юридичної відповідальності, визначений частиною другою статті 61 Конституції України.

4.3. Конституційний Суд України, оцінюючи на відповідність Основному Закону України оспорюваний припис статті 485 Кодексу, передусім визнає можливість установлення в актах публічного законодавства (адміністративного, кримінального тощо) абсолютно визначених та (або) безальтернативних санкцій, що, безперечно, є позитивним явищем у випадку, коли суб'єктом правозастосування є відмінний від суду орган влади.

Водночас Конституційний Суд України вкотре наголошує, що в законодавчому нормуванні відносин із притягнення особи до адміністративної або кримінальної

відповідальності обов'язково має бути дотриманий конституційний принцип індивідуалізації юридичної відповідальності.

Таким чином, установлення в актах публічного законодавства абсолютно визначених та (або) безальтернативних санкцій має збалансовано поєднуватись із наданням суб'єкту накладення адміністративного стягнення або кримінального покарання дискреції в питанні визначення виду та розміру стягнення або покарання з урахуванням характеру вчиненого протиправного діяння, форми вини, характеристики особи, винної у вчиненні правопорушення, можливості відшкодування заподіяної шкоди, наявності обставин, що пом'якшують або обтяжують відповідальність.

4.4. Верховна Рада України на підставі пункту 22 частини першої статті 92 Конституції України має повноваження визначати, які діяння є адміністративними правопорушеннями, та встановлювати відповідальність за них.

Статтею 485 Кодексу визначено адміністративну відповідальність за дії та (або) бездіяльність, спрямовані на неправомірне звільнення від сплати митних платежів чи зменшення їх розміру, а також інші протиправні діяння, спрямовані на ухилення від сплати митних платежів.

В абзаці першому зазначеної статті Кодексу встановлено, які дії та (або) бездіяльність можуть мати наслідком притягнення особи до відповідальності. В абзаці другому цієї ж статті Кодексу визначено санкцію — штраф у розмірі 300 відсотків несплаченої суми митних платежів.

4.5. Оцінюючи оспорюваний припис статті 485 Кодексу на предмет дотримання принципу індивідуалізації юридичної відповідальності, Конституційний Суд України бере до уваги, що цей припис установлює відповідальність за низку різних протиправних діянь, визначених в абзаці першому цієї ж статті Кодексу. Ці діяння, хоча й мають основну об'єднувальну ознаку, а саме мету — «ухилення від сплати митних платежів», є різними за ступенем суспільної шкідливості, змістом тощо.

Незважаючи на таке різноманіття об'єктивної сторони складу цього адміністративного правопорушення, санкція статті 485 Кодексу має ознаки абсолютно визначеної та є безальтернативною, тобто такою, що встановлює лише один вид стягнення — штраф, який до того ж визначається у сталому розмірі відсотків.

Водночас через відсутність в оспорюваному приписі статті 485 Кодексу інших видів стягнень та неможливість зміни розміру відсотків, за якими визначається штраф, унеможливується індивідуалізація юридичної відповідальності з урахуванням характеру вчиненого протиправного діяння, форми вини, характеристики особи, винної у вчиненні правопорушення, можливості відшкодування заподіяної шкоди, наявності обставин, що пом'якшують або обтяжують відповідальність.

Потреба в індивідуалізації розміру штрафу є нагальною у випадках, коли цей розмір є істотним, унаслідок чого його застосування може бути надмірним втручанням у низку конституційних прав винної особи.

Позбавлення оспорюваним приписом статті 485 Кодексу суб'єкта накладення адміністративного стягнення (митного органу) можливості індивідуалізації адміністративного стягнення з урахуванням усієї сукупності обставин справи, на думку Конституційного Суду України, унеможливує реалізацію принципу індивідуалізації юридичної відповідальності під час притягнення особи до адміністративної від-

повідальності на підставі статті 485 Кодексу та не створює належного законодавчого підґрунтя для застосування домірних заходів до порушника митних правил.

Ураховуючи наведене, Конституційний Суд України дійшов висновку, що абзац другий статті 485 Кодексу суперечить частині другій статті 61 Конституції України.

5. Згідно зі статтею 41 Конституції України кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю (частина перша); право приватної власності набувається в порядку, визначеному законом (частина друга); ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності; право приватної власності є непорушним (частина четверта).

За частиною першою статті 64 Основного Закону України конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, визначених Конституцією України.

5.1. Розглядаючи питання допустимих меж обмеження гарантованого Конституцією України права власності, Конституційний Суд України зазначав:

— «право власності не є абсолютним, тобто може бути обмежене, однак втручання у це право може здійснюватися лише на підставі закону з дотриманням принципу юридичної визначеності та принципу пропорційності, який вимагає досягнення розумного співвідношення між інтересами особи та суспільства. При обмеженні права власності в інтересах суспільства пропорційними можуть вважатися такі заходи, які є менш обтяжливими для прав і свобод приватних осіб з-поміж усіх доступних для застосування заходів» [абзац сьомий підпункту 2.3 пункту 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України (Перший сенат) від 5 червня 2019 року № 3-р(I)/2019];

— «<...> при обмеженні права власності в інтересах суспільства необхідними є не будь-які менш обтяжливі для прав і свобод осіб заходи, а ті з них, які здатні досягти легітимної мети на тому самому якісному рівні. Тобто законодавець зобов'язаний обирати той вид адміністративного стягнення, який менш обтяжливий для прав і свобод особи у конкретному випадку, і насамперед має визначити адекватну міру адміністративної відповідальності для досягнення її мети, тоді як суди забезпечують індивідуалізацію такої відповідальності залежно від обставин справи у межах законодавчо визначеної санкції» [абзац перший підпункту 2.4 пункту 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) від 21 липня 2021 року № 3-р(II)/2021].

5.2. Згідно зі статтею 1 Першого протоколу до Конвенції кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном; ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше, як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права (абзац перший); проте попередні положення жодним чином не обмежують права держави вводити в дію такі закони, які вона вважає за потрібне, щоб здійснювати контроль за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів (абзац другий).

Європейський суд з прав людини вказав, що «<...> для того, щоб відповідати вимозі домірності, суворість санкцій має відповідати тяжкості правопорушень, за які

їх призначають <...>. Принцип домірності (пропорційності) має бути дотриманий не лише при визначенні норм, які стосуються суворості санкції, а й при оцінці тих факторів, що їх має бути взято до уваги при визначенні санкції <...>» [рішення у справі *Imeri v. Croatia* від 24 червня 2021 року (заява № 77668/14), § 84].

Крім того, на думку Європейського суду з прав людини, стаття 1 Першого протоколу до Конвенції вимагає, щоб будь-яке втручання обґрунтовано відповідало [правомірній] меті. Іншими словами, потрібно досягти «справедливого балансу» між вимогами загальних потреб суспільства і вимогами захисту фундаментальних прав людини. Цього балансу не буде досягнуто, якщо особі або особам, яких це стосується, доведеться нести особистий і надмірний тягар [див., зокрема, рішення у справах *The Former King of Greece and Others v. Greece* [GC] від 28 листопада 2002 року (заява № 25701/94), ECHR 2000-XII, § 79, § 82; *Jahn and Others v. Germany* [GC] від 30 червня 2005 року (заяви №№ 46720/99, 72203/01, 72552/01), ECHR 2005-VI, § 81–94; *Gogitidze and Others v. Georgia* від 12 травня 2015 року (заява № 36862/05), § 97].

5.3. У рішенні у справі *Краєва проти України* від 13 січня 2022 року (заява № 72858/13) Європейський суд з прав людини, констатувавши, що сума штрафу, накладеного на заявницю за порушення митних правил (частина перша статті 483 Кодексу), становила надмірне втручання в її право власності всупереч вимогам статті 1 Першого протоколу до Конвенції, зазначив, зокрема, що:

— накладення штрафу як таке становитиме втручання у право, гарантоване абзацом першим статті 1 Першого протоколу до Конвенції, оскільки воно позбавляє відповідну особу майна, а саме суми, яку необхідно сплатити (§ 23);

— щоб відповідати статті 1 Першого протоколу до Конвенції, захід [втручання] має відповідати трьом умовам: він має бути правомірним [ґрунтуватись на приписі права], переслідувати правомірну мету та забезпечувати справедливий баланс між загальними інтересами суспільства й фундаментальними правами особи (§ 24);

— відповідно до частини першої статті 483 Кодексу, згідно з якою заявницю було визнано винною, штраф у розмірі, що дорівнює вартості товару, — що є дуже великою сумою, — та конфіскація товару були обов'язковими заходами без жодних винятків; відсутність дискреції стосовно цього не дала українським судам можливості врахувати індивідуальні обставини, що позбавляє сенсу будь-яку оцінку; Європейський суд з прав людини вже зазначав, що подібна жорстка система не здатна забезпечити потрібний справедливий баланс між вимогами загального інтересу та захистом права особи на власність (§ 31).

5.4. Ураховуючи приписи Основного Закону України, наведені юридичні позиції Конституційного Суду України та практику Європейського суду з прав людини, Конституційний Суд України зауважує, що визначена Верховною Радою України в межах її конституційних повноважень (стаття 91, пункт 22 частини першої статті 92 Конституції України) адміністративна відповідальність за дії та (або) бездіяльність, спрямовані на неправомірне звільнення від сплати митних платежів чи зменшення їх розміру, а також інші протиправні діяння, спрямовані на ухилення від сплати митних платежів, установлена статтею 485 Кодексу, безумовно є суспільно потрібною та переслідує правомірну мету — захист митних інтересів та митної безпеки України.

Ще однією умовою відповідності оспорюваного припису статті 485 Кодексу Основному Закону України є забезпечення ним належного нормативного підґрунтя для встановлення справедливого балансу між публічним інтересом у захисті митної безпеки України та захистом права власності особи, на яку накладено адміністративне стягнення у вигляді штрафу.

Згідно з матеріалами справи на підставі статті 485 Кодексу на Барсеґяна Г. С. було накладено штраф у розмірі 300 відсотків несплаченої суми митних платежів, що становить 1 241 821,17 грн. Розмір штрафу, накладеного на Ліненко Н. М., становив 41 607,96 грн.

Конституційний Суд України констатує, що у 2017–2019 роках (період, у якому на Барсеґяна Г. С. та Ліненко Н. М. було накладено зазначені адміністративні стягнення) розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб на місяць змінювався з 1600 грн до 2102 грн, а мінімальна заробітна плата в місячному розмірі — з 3200 грн до 4173 грн.

Тобто йдеться про багатократне перевищення розмірами штрафів, накладених на Барсеґяна Г. С. та Ліненко Н. М., офіційно визначених державою на один календарний місяць розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб та мінімальної заробітної плати.

Джерелом сплати штрафів для Барсеґяна Г. С. та Ліненко Н. М., безперечно, були їхні власні кошти. Тому накладення на них штрафів за вчинені правопорушення є втручанням держави в гарантоване Основним Законом України право власності.

Оцінюючи абзац другий статті 485 Кодексу в контексті створення ним передумов для недопущення надмірного втручання у право власності особи з метою забезпечення справедливого балансу між вимогами публічного інтересу в захисті митних інтересів та митної безпеки України, з одного боку, та захистом права власності особи — з іншого, Конституційний Суд України дійшов висновку, що зазначений припис статті 485 Кодексу не забезпечує бажаної гнучкості в діях та рішеннях органу державної влади під час визначення розміру штрафу щодо правопорушника з урахуванням усіх обставин справи. Тому внаслідок застосування оспорюваного припису статті 485 Кодексу не забезпечується справедливий баланс між вимогами публічного інтересу та захистом права власності особи, а сам цей припис є нормативним підґрунтям для надмірного втручання в гарантоване Основним Законом України право власності.

Ураховуючи наведене, Конституційний Суд України дійшов висновку, що абзац другий статті 485 Кодексу суперечить частинам першій, четвертій статті 41 Конституції України.

6. Згідно з частиною другою статті 152 Конституції України, статтею 91 Закону України «Про Конституційний Суд України» закони, інші акти або їх окремі приписи, що визнані неконституційними, втрачають чинність із дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність, якщо інше не встановлено самим рішенням, але не раніше дня його ухвалення.

Конституційний Суд України враховує те, що визнання неконституційним абзацу другого статті 485 Кодексу унеможливить притягнення до відповідальності осіб за дії та (або) бездіяльність, спрямовані на неправомірне звільнення від сплати митних платежів чи зменшення їх розміру, а також інші протиправні діяння, спрямовані на ухилення від сплати митних платежів.

Конституційний Суд України вважає за доцільне з метою недопущення порушення митних інтересів та митної безпеки України відтермінувати втрату чинності абзацом другим статті 485 Кодексу на шість місяців із дня ухвалення Конституційним Судом України цього Рішення.

Верховна Рада України з дня ухвалення цього Рішення, але не пізніше шести місяців із дня ухвалення Конституційним Судом України цього Рішення, має привести нормативне регулювання, встановлене абзацом другим статті 485 Кодексу, що визнаний неконституційним, у відповідність із Конституцією України та цим Рішенням.

Ураховуючи викладене та керуючись статтями 147, 150, 151¹, 151², 152, 153 Конституції України, на підставі статей 7, 32, 36, 65, 67, 74, 84, 88, 89, 91, 92, 94, 97 Закону України «Про Конституційний Суд України»

Конституційний Суд України
у х в а л и в:

1. Визнати таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним), абзац другий статті 485 Митного кодексу України.

2. Абзац другий статті 485 Митного кодексу України, визнаний неконституційним, втрачає чинність через шість місяців із дня ухвалення Конституційним Судом України цього Рішення.

3. Верховній Раді України привести нормативне регулювання, установлене абзацом другим статті 485 Митного кодексу України, що визнаний неконституційним, у відповідність із Конституцією України та цим Рішенням.

4. Рішення Конституційного Суду України є обов'язковим, остаточним та таким, що не може бути оскаржено.

Рішення Конституційного Суду України підлягає опублікуванню у «Віснику Конституційного Суду України».

ДРУГИЙ СЕНАТ
КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Summary to the Decision of the Second Senate of the Constitutional Court of June 15, 2022 No. 4-r(II)/2022 in the case upon constitutional complaints of Hevork Barsehian and Nataliia Linenko on compliance of Article 485 of the Customs Code of Ukraine with the Constitution of Ukraine (regarding the individualisation of legal liability)

H. S. Barsehian and N. M. Linenko, as subjects of the right to constitutional complaint, appealed to the Constitutional Court with requests to review the constitutionality of Article 485 of the Customs Code of Ukraine (hereinafter referred to as the Code).

H. S. Barsehian and N. M. Linenko argued that Article 485 of the Code is inconsistent with Articles 41.1, 48, and 61.2 of the Constitution.

As the two constitutional complaints dealt with the same subject matter, the Second Senate of the Constitutional Court by its Resolution of June 16, 2021 No. 4-up(II)/2021 merged constitutional proceedings into one constitutional proceedings.

In his constitutional complaint, H. S. Barsehian noted that «the sanction of the norm enshrined in Article 485.1 of the Customs Code limited the complainant's right guaranteed by Article 61 of the Constitution to individualise his legal liability. The legislator, without foreseeing the possibility for complainant to refer during the consideration of the case on violation of customs rules and during the trial to the specific circumstances of the offense, property status, as well as other circumstances that could mitigate his responsibility and affect the penalty, thereby admitted that his constitutional rights was limited. By preventing the complainant from seeking a fine in the amount commensurate with the circumstances of a particular offense, the impugned provision of the Customs Code made it impossible to individualise the penalty and ensure a fair consideration of the case».

The complainant also believed that «the unhindered (only to a triple size sum of unpaid customs payments) amount of a fine for violation of customs rules, provided for in Article 485 of the Customs Code, turns into an instrument for depriving a person of his/her property, suppressing economic independence and initiatives that excessively restrict the right to an adequate standard of living that does not meet the requirements of Articles 41 and 48 of the Constitution».

In her constitutional complaint, N. M. Linenko argued that Article 485 of the Code does not define alternative types of sanctions for the commission of the relevant offense, which does not allow «to apply this provision given the principle of individualisation of legal liability of the offender, which is contrary to Article 61.2 of the Constitution».

The principle of individualisation of legal liability in the procedure for bringing a person to administrative responsibility, with reference to Article 485 of the Code, should be manifested not only in bringing to justice a person guilty of an offense, but also in assigning him/her the type and the amount of punishment, with the obligatory consideration of the nature of the committed illegal act, type of guilt, the characteristics of this person, the possibility of compensation for the harm caused, the existence of circumstances mitigating or aggravating responsibility.

The legitimate aim of establishing certain restrictions on the rights and freedoms of a person and a citizen in the field of customs relations, and bringing the perpetrator to justice for the violation of customs rules, is the need to protect the customs interests and customs security of Ukraine.

An analysis of the norms enshrined in the Code and the Code of Administrative Offenses, regulating relations regarding bringing a person to administrative responsibility for the violation of customs rules, demonstrates these norms should develop, concretise and detail the principles of the Basic Law, particularly, the principle of individualisation of legal liability, defined in Article 61.2 of the Constitution.

The Constitutional Court first acknowledges the possibility of establishing in acts of public legislation (administrative, criminal, etc.) absolutely definite and (or) uncontested sanctions, which is undoubtedly a positive phenomenon in the case when the subject of law enforcement is a non-judicial body.

At the same time, the Constitutional Court reiterates that in the legislative regulation of relations on bringing a person to administrative or criminal liability, the constitutional principle of individualisation of legal liability must be observed.

Accordingly, the establishment of absolutely definite and (or) uncontested sanctions in acts of public law should be balanced with providing discretion to the subject of imposing an administrative penalty or criminal punishment on the issue of determining the type and amount of the penalty or punishment, given the nature of the committed unlawful act, the form of characterisation of the person guilty in the commission of an offense, the possibility of compensation for the harm caused, the existence of circumstances mitigating or aggravating liability.

Assessing the impugned provision of Article 485 of the Code for compliance with the principle of individualisation of legal liability, the Court takes into account that this provision establishes responsibility for a number of different unlawful acts, defined in the first paragraph of the same Article of the Code. These acts, although they have the key unifying feature, namely the aim, the «evasion of customs payments», are different in terms of the degree of social harmfulness, content, etc.

Despite such a variety of objective aspects of this administrative offense, the sanction of Article 485 of the Code has the characteristics of a definite and non-alternative, that is, one that establishes only one type of penalty, a fine, which is also determined at a constant interest rate.

At the same time, due to the absence of other types of penalties in the impugned provision of Article 485 of the Code, and the impossibility of changing the percentage amount on which the fine is determined, it is impossible to implement the principle of individualisation of the legal liability of the violator of customs rules, given the nature of the committed illegal act, the type of guilt, the characteristics of the person guilty, the possibility of compensation for the harm caused, the existence of circumstances mitigating or aggravating liability.

The need to individualise the size of the fine is urgent in cases where this amount is significant, as a result of which its application may be an excessive interference with a number of constitutional rights of the guilty person.

According to the Court's opinion, established in the impugned provision of Article 485, the deprivation of the subject of imposition of an administrative penalty (customs authority) from the possibility of individualising an administrative penalty, given the entire circumstances of the case, makes it impossible to implement the principle of individualisation of legal liability when bringing a person to administrative responsibility on the basis of Article 485 of the Code and does not create a proper legal basis for the application of appropriate measures to the violator of customs regulations.

Assessing Article 485.2 of the Code in the context of creating preconditions for preventing excessive interference with a person's property rights in order to ensure a fair balance between the requirements of public interest in protecting Ukraine's customs interests and security, on the one hand, and protecting property rights, on the other, the Constitutional Court came to the conclusion that this provision of Article 485 of the Code does not provide the desired flexibility in the actions and decisions of public authorities in determining the amount of the fine against the offender, given all the circumstances of the case. For this reason, due to the application of the impugned provision of Article 485 of the Code, a fair balance between the requirements of public interest and protection of

property rights is not provided, and this provision is the normative basis for excessive interference with property rights guaranteed by the Basic Law of Ukraine.

The Constitutional Court takes into account that the recognition of Article 485.2 of the Code as unconstitutional will exclude the possibility of holding persons liable for actions and (or) inaction aimed at unlawfully exempting from paying customs duties or reducing their size, as well as other illegal acts aimed at evasion.

In order to prevent violation of the customs interests and customs security of Ukraine, the Constitutional Court considers it appropriate to postpone the termination of Article 485.2 for six months since the adoption of this Decision by the Constitutional Court.

Thus, the Constitutional Court of Ukraine held to declare Article 485.2 of the Customs Code to be inconsistent with the Constitution (unconstitutional). It shall cease to have effect in six months after the adoption of this Decision by the Constitutional Court.

The Verkhovna Rada shall bring the normative regulation established by Article 485.2 of the Customs Code of Ukraine, which was declared unconstitutional, in line with the Constitution of Ukraine and this Decision.

References:

Decisions of the Constitutional Court of Ukraine:

- No. 15-rp/2004 of November 2, 2004;
- No. 23-rp/2010 of December 22, 2010;
- No. 3-r(I)/2019 of June 5, 2019;
- No. 11-r/2020 of September 16, 2020;
- No. 3-r(II)/2021 of July 21, 2021.

Judgments of the European Court of Human Rights:

- Engel and others v. The Netherlands of June 8, 1976 (applications No. 5100/71; 5101/71; 5102/71; 5354/72; 5370/72);
- Lutz v. Germany of August 25, 1987 (application No. № 9912/820);
- Gurepka v. Ukraine of September 6, 2005 (application No. 61406/00);
- A. Menarini Diagnostics S.R.L. v. Italy of September 27, 2011 (application No. 43509/08);
- Imeri v. Croatia of June 24, 2021 (application No. 77668/14);
- The Former King of Greece and Others v. Greece [GC] of November 28, 2002 (application No. 25701/94);
- Jahn and Others v. Germany [GC] of June 30, 2005 (applications No. 46720/99, 72203/01, 72552/01);
- Gogitidze and Others v. Georgia of May 12, 2015 (application No. 36862/05);
- Krayeva v. Ukraine of January 13, 2022 (application No. 72858/13).

Protocol No. 1 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950.

ІМЕНЕМ УКРАЇНИ

РІШЕННЯ

Конституційного Суду України

Другий сенат

**у справі за конституційною скаргою
Абрамовича Олексія Володимировича
щодо відповідності Конституції України (конституційності)
пункту 2 частини другої статті 40 Житлового кодексу України
(щодо дискримінації у реалізації права на житло)**

м. Київ
22 червня 2022 року
№ 5-р(II)/2022

Справа № 3-39/2021(86/21)

Другий сенат Конституційного Суду України у складі:

Головатий Сергій Петрович (голова засідання),
Городовенко Віктор Валентинович,
Лемак Василь Васильович (доповідач),
Мойсик Володимир Романович,
Первомайський Олег Олексійович,
Сліденко Ігор Дмитрович,
Юровська Галина Валентинівна,

розглянув на пленарному засіданні справу за конституційною скаргою Абрамовича Олексія Володимировича щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 2 частини другої статті 40 Житлового кодексу України.

Заслухавши суддю-доповідача Лемака В. В. та дослідивши матеріали справи, зокрема позиції, що їх висловили науковці: Київського національного університету імені Тараса Шевченка — доцент кафедри цивільного права Інституту права, кандидат юридичних наук Радченко Л. І.; Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого — завідувач кафедри цивільного права, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України Борисова В. І.; Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет» — директор Науково-дослідного інституту порівняльного публічного та міжнародного права, доктор юридичних наук, професор Савчин М. В.; Національної академії правових наук України — провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту правового забезпечення інноваційного розвитку Національ-

ної академії правових наук України, кандидат юридичних наук, доцент Розгон О. В.; Національного університету «Львівська політехніка» — завідувач кафедри конституційного та міжнародного права Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти, доктор юридичних наук, професор Ковальчук В. Б., Конституційний Суд України

У С Т А Н О В И В:

1. Абрамович О. В. звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням розглянути питання щодо відповідності частині другій статті 24, частині другій статті 47 Конституції України (конституційності) пункту 2 частини другої статті 40 Житлового кодексу Української РСР, згідно з яким знімають з обліку громадян, які потребують поліпшення житлових умов, у випадку «виїзду на постійне місце проживання до іншого населеного пункту».

Рішеннями Зарічного районного суду міста Суми від 20 травня 2020 року та Сумського апеляційного суду від 12 серпня 2020 року встановлено, що Абрамович О. В. у період з 1976 року до 1990 року проходив військову службу. Після звільнення 22 березня 1990 року з військової служби, залишаючись зареєстрованим у місті Улан-Уде, Абрамович О. В. приїхав до міста Суми, де за рішенням виконавчого комітету Сумської міської Ради народних депутатів від 20 вересня 1990 року його було взято на чергу для отримання державної жилої площі та включено до списку осіб, які користуються правом першочергового отримання жилої площі. У 1996 році Абрамович О. В. виїхав із міста Суми на постійне місце проживання в Херсонську область, де працював до виходу на пенсію. Із 16 серпня 1999 року місце проживання Абрамовича О. В. зареєстровано в місті Березівка Одеської області. Рішенням виконавчого комітету Сумської міської ради від 18 лютого 2014 року Абрамовича О. В. було знято з квартирної обліку як такого, що не проживає в місті Суми, на підставі пункту 2 частини другої статті 40 Житлового кодексу Української РСР.

Ухвалюючи рішення про відмову в задоволенні позовних вимог Абрамовича О. В. про скасування рішення виконавчого комітету Сумської міської ради від 18 лютого 2014 року № 85 про зняття з квартирної обліку та поновлення в черзі на отримання жилої площі, суди застосовували пункт 2 частини другої статті 40 Житлового кодексу Української РСР.

На думку суб'єкта права на конституційну скаргу, унаслідок застосування Сумським апеляційним судом оспорюваного припису Житлового кодексу Української РСР він зазнав дискримінації за ознакою місця проживання, чим було порушено його право на житло, гарантоване частиною другою статті 47 Конституції України.

Обґрунтовуючи свої твердження, Абрамович О. В. посилається на окремі положення Конституції України, Житлового кодексу Української РСР та на судові рішення в його справі.

2. Під час розгляду Конституційним Судом України цієї справи до Житлового кодексу Української РСР Законом України «Про дерадянізацію законодавства України» від 21 квітня 2022 року № 2215-ІХ, який набрав чинності 7 травня 2022 року, було внесено зміни, зокрема назву Житлового кодексу Української РСР викладено в новій редакції — Житловий кодекс України (далі — Кодекс).

Конституційний Суд України вважає, що внесення зазначеної зміни не впливає на суть оспорюваного припису Кодексу, а відтак — на предмет конституційного контролю у цій справі.

3. Вирішуючи порушені в конституційній скарзі питання, Конституційний Суд України виходить із того, що застосовними у цій справі є встановлені Конституцією України принцип соціальної держави (стаття 1), принцип захисту прав людини (частина друга статті 3), принцип рівноправності (стаття 21, частини перша, друга статті 24).

3.1. Принцип соціальної держави (стаття 1 Конституції України) належить до основоположних конституційних принципів, на яких заснована Українська держава.

Зміст і обсяг принципу соціальної держави визначено послідовною та усталеною практикою Конституційного Суду України.

Конституційний Суд України в Рішенні від 17 березня 2005 року № 1-рп/2005 зауважив, що «згідно з Конституцією України ознаками України як соціальної держави є соціальна спрямованість економіки, закріплення та державні гарантії реалізації соціальних прав громадян, зокрема їх прав на соціальний захист і достатній життєвий рівень (статті 46, 48), тощо. Це зобов'язує державу відповідним чином регулювати економічні процеси, встановлювати і застосовувати справедливі та ефективні форми перерозподілу суспільного доходу з метою забезпечення добробуту всіх громадян» (абзац третій підпункту 4.1 пункту 4 мотивувальної частини).

У Рішенні від 11 жовтня 2005 року № 8-рп/2005 Конституційний Суд України вказав, що «в Україні як соціальній, правовій державі політика спрямовується на створення умов, які забезпечують достатній життєвий рівень, вільний і всебічний розвиток людини як найвищої соціальної цінності, її життя і здоров'я, честь і гідність. Утвердження та дотримання закріплених у нормативно-правових актах соціальних стандартів є конституційним обов'язком держави. Діяльність її правотворчих і правозастосовчих органів має здійснюватися за принципами справедливості, гуманізму, верховенства і прямої дії норм Конституції України, а повноваження — у встановлених Основним Законом України межах і відповідно до законів» (абзац другий пункту 4 мотивувальної частини).

Крім того, Конституційний Суд України визначив, що «основними завданнями соціальної держави є створення умов для реалізації соціальних, культурних та економічних прав людини, сприяння самостійності і відповідальності кожної особи за свої дії, надання соціальної допомоги тим громадянам, які з незалежних від них обставин не можуть забезпечити достатній рівень життя для себе і своєї сім'ї» (абзац другий підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 25 січня 2012 року № 3-рп/2012).

3.2. Принцип захисту прав і свобод людини, що є ключовим для визначення змісту конституційного ладу України, утілено, зокрема, у тих приписах частини другої статті 3 Конституції України, відповідно до яких «права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави», «утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави».

Права і свободи людини впливають із людської гідності. Людська гідність, яку слід трактувати «як право, гарантоване статтею 28 Конституції України, і як кон-

ституційну цінність, яка наповнює сенсом людське буття, є фундаментом для усіх інших конституційних прав, мірилом визначення їх сутності та критерієм допустимості можливих обмежень таких прав» (перше речення абзацу шостого підпункту 2.3 пункту 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 22 травня 2018 року № 5-р/2018).

Конституційний Суд України наголошує, що гарантовані Конституцією України права і свободи людини не зведено лише до тих, що містяться в тексті Основного Закону України, як це зазначено в його частині першій статті 22: «Права і свободи людини і громадянина, закріплені цією Конституцією, не є вичерпними».

З огляду на зміст приписів статті 21 Конституції України, відповідно до яких «усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах», «права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними», Конституційний Суд України дійшов висновку, що свобода (вільність) людини *a priori* є визначальною та пріоритетною для шанування державою загалом, органами державної влади, органами місцевого самоврядування, іншими суб'єктами.

Конституційний Суд України керується тим, що конституційна презумпція людської свободи обумовлює доконечність потреби обґрунтування будь-якого істотного її обмеження з боку держави.

Стосовно цього Конституційний Суд України зауважив, що «обмеження щодо реалізації конституційних прав і свобод не можуть бути свавільними та несправедливими, вони мають встановлюватися виключно Конституцією і законами України, переслідувати легітимну мету, бути обумовленими суспільною необхідністю досягнення цієї мети, пропорційними та обґрунтованими, у разі обмеження конституційного права або свободи законодавець зобов'язаний запровадити таке правове регулювання, яке дасть можливість оптимально досягти легітимної мети з мінімальним втручанням у реалізацію цього права або свободи і не порушувати сутнісний зміст такого права» (абзац третій підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 1 червня 2016 року № 2-рп/2016).

Конституційний Суд України вважає, що держава, виконуючи свій головний обов'язок — утвердження і забезпечення прав і свобод людини (частина друга статті 3 Конституції України), — повинна не тільки утримуватися від порушень чи непропорційних обмежень прав і свобод людини, але й вживати належних заходів для забезпечення можливості їх повної реалізації кожним, хто перебуває під її юрисдикцією; з цією метою законодавець та інші органи публічної влади мають забезпечувати ефективне правове регулювання, яке відповідає конституційним нормам і принципам, та створювати механізми, необхідні для задоволення потреб та інтересів людини (перше, друге речення абзацу першого пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 1 червня 2016 року № 2-рп/2016).

Таке розуміння принципу захисту прав і свобод людини узгоджене з міжнародними зобов'язаннями, які Україна взяла на себе за міжнародними договорами з прав людини (*pacta sunt servanda*), зокрема за Міжнародним пактом про економічні, соціальні і культурні права 1966 року, Міжнародним пактом про громадянські і політичні права 1966 року, Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (далі — Конвенція). У преамбулі Конвенції також зазначено, що уряди держав — членів Ради Європи, які підписали Конвенцію, підтвердили свою глибоку віру в «ті основоположні свободи, які становлять підвалини справедливо-

вості та миру в усьому світі і які найкращим чином забезпечуються, з одного боку, завдяки дієвій політичній демократії, а з іншого боку, завдяки спільному розумінню і додержанню прав людини, від яких вони залежать».

3.3. Конституційний принцип рівноправності скерований на всі щаблі українського правопорядку. Приписи Конституції України гарантують рівність конституційних прав і свобод громадян та рівність їх перед законом (частина перша статті 24), а також заборону обмежень та привілеїв за певними ознаками: «Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками» (частина друга статті 24).

Конституційний Суд України наголошував із цього приводу, що «всі відмінності у привілеях чи обмеженнях щодо різних категорій індивідів, встановлені законом, не можуть бути пов'язані з ознаками, передбаченими частиною другою статті 24 Конституції України. Зазначений принцип визначає загальне правило неприпустимості встановлення за соціальними або особистими ознаками привілеїв чи обмежень і не є абсолютним» (друге, третє речення абзацу другого підпункту 3.3 пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 16 жовтня 2007 року № 8-рп/2007).

Конституційний Суд України у своїй практиці також зауважив на допустимості обмеження конституційного принципу рівності, обумовивши, що «таке обмеження має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та потрібними» [абзац четвертий пункту 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України (Перший сенат) від 12 липня 2019 року № 5-р(І)/2019].

Конституційний принцип рівноправності та заборони дискримінації Конституційний Суд України застосовує узгоджено з міжнародними зобов'язаннями України, зокрема практикою міжнародних судових органів, юрисдикцію яких Україна визнала.

У статті 14 Конвенції зазначено, що «користування правами та свободами, визнаними в цій Конвенції, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою — статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження, або за іншою ознакою».

У статті 1 Протоколу № 12 до Конвенції розуміння заборони дискримінації уточнено: «Здійснення будь-якого передбаченого законом права забезпечується без дискримінації за будь-якою ознакою, наприклад за ознакою статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національної меншини, майнового стану, народження або за іншою ознакою» (пункт 1); «ніхто не може бути дискримінований будь-яким органом державної влади за будь-якими ознаками, наприклад за тими, які зазначено в пункті 1» (пункт 2).

Із цього приводу Європейський суд з прав людини відповідно до своєї усталеної практики зазначив, що дискримінація означає неоднакове ставлення, яке не ґрунтується на будь-яких об'єктивних і розумних причинах, до осіб за приблизно подібних обставин [рішення у справі *Федорченко та Лозенко проти України* від 20 вересня 2012 року (заява № 387/03), § 62]. Цей суд також зосередив увагу на тому, що дискримінація означає поведінку з особами в різний спосіб, без

об'єктивного та розумного обґрунтування, у відносно схожих ситуаціях; відмінність у ставленні, якщо вона не має об'єктивного та розумного обґрунтування, тобто якщо вона не переслідує легітимної мети або якщо немає розумного співвідношення між застосованими засобами та визначеною метою [рішення у справі *Пічкур проти України* від 7 листопада 2013 року (заява № 10441/06), § 48, § 49].

4. У цій справі Конституційний Суд України з'ясовує зміст і значення права на житло та його взаємозв'язок з іншими гарантованими Конституцією України правами і свободами людини і громадянина.

4.1. Згідно зі статтею 47 Конституції України «кожен має право на житло. Держава створює умови, за яких кожний громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду» (частина перша); «громадянам, які потребують соціального захисту, житло надається державою та органами місцевого самоврядування безоплатно або за доступну для них плату відповідно до закону» (частина друга).

Крім того, відповідно до статті 48 Конституції України кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що охоплює достатнє харчування, одяг, житло.

Отже, право на житло, гарантоване статтею 47 Конституції України, пов'язане з правом на достатній життєвий рівень (стаття 48 Конституції України), яке, окрім достатнього харчування й одягу, охоплює також достатнє житло для кожного.

Конституційний Суд України в Рішенні від 20 грудня 2019 року № 12-р/2019 узагальнив свою попередню практику щодо права на житло, наголосивши:

«З аналізу положень другого речення частини першої, частини другої статті 47 Основного Закону України випливає, що право на житло може бути реалізоване у спосіб будівництва житла, придбання його у власність або взяття в оренду, а громадянами, які потребують соціального захисту, — у спосіб отримання соціального житла від держави або органів місцевого самоврядування безоплатно або за доступну для них плату відповідно до закону.

Виходячи з наведеного Конституційний Суд України наголошував, що Конституція України встановлює, зокрема у статті 47, різні способи реалізації права на житло і не пов'язує можливості реалізації цього права з постійним проживанням особи у тому чи іншому населеному пункті (з місцем проживання)» (абзаци третій, четвертий підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини).

4.2. Зв'язок між правом на житло і правом на достатній життєвий рівень відображено також у міжнародних актах із прав людини.

Так, у Загальній декларації прав людини 1948 року вказано, що кожен має право на життєвий рівень, що є достатнім для підтримання здоров'я і матеріального благополуччя для нього самого та його сім'ї, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та потрібне соціальне обслуговування, і право на забезпечення в разі безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, старості чи іншого випадку втрати засобів до існування через незалежні від нього обставини (пункт 1 статті 25).

У пункті 1 статті 11 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права 1966 року зазначено: «Держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнають право кожного на достатній життєвий рівень для нього і його сім'ї, що включає

достатнє харчування, одяг і житло, і на неухильне поліпшення умов життя. Держави-учасниці вживуть належних заходів щодо забезпечення здійснення цього права, визнаючи важливе значення в цьому відношенні міжнародного співробітництва, ґрунтованого на вільній згоді».

Статтю 11 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права 1966 року, якою визначено право на належний рівень життя, зокрема право на належне житло, необхідно сприймати у взаємозв'язку з його статтею 4, яка встановлює умови та допустимість обмеження державою користування правами: «Держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнають, що відносно користування тими правами, що їх та чи інша держава забезпечує відповідно до цього Пакту, конкретна держава може встановлювати тільки такі обмеження прав, що їх визначено законом, і лише остільки, оскільки це є сумісним з природою зазначених прав, і виключно з метою сприяти загальному добробуту в демократичному суспільстві».

В ухваленому Комітетом Організації Об'єднаних Націй з економічних, соціальних та культурних прав (далі — Комітет) Загальному коментарі № 4 (1991) (далі — Загальний коментар № 4) щодо права на належне житло згідно з пунктом 1 статті 11 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права 1966 року зазначено, що «право на належне житло належить кожному <...> окремі особи, а також сім'ї мають право на достатнє житло, незалежно від віку, економічного становища, приналежності до будь-якої групи чи іншої приналежності, чи статусу та інших таких факторів. Зокрема, згідно зі статтею 2 (2) Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права 1966 року, здійснення цього права не має бути об'єктом будь-якої дискримінації».

Комітет у Загальному коментарі № 4 також зазначає, що право на житло не слід тлумачити у вузькому чи обмеженому сенсі, що було б рівнозначним, наприклад, із наданим дахом, що означає лише те, що хтось має дах над головою. Його швидше слід розглядати як право мешкати будь-де в безпеці, спокої та гідності. Це зауваження доречно щонайменше з двох причин. По-перше, право на житло повною мірою стосується інших прав людини та основоположних принципів, які складають основу Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права 1966 року. Таким чином, «притаманна людській особистості гідність», із якої, як заявлено, випливають права, закріплені в цьому пакті, означає, що термін «житло» має тлумачитись таким чином, щоб урахувати інші міркування, і головним чином, право на житло має бути гарантоване всім без урахування різниці в доходах чи будь-яких інших економічних ресурсів. По-друге, посилення, що міститься в пункті 1 статті 11 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права 1966 року, має тлумачитись як таке, що стосується не тільки житла як такого, а достатнього житла (пункти 6, 7 Загального коментаря № 4).

Комітет розробив критерії «належного житла» для цілей Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права 1966 року, з-поміж яких: (а) правове забезпечення проживання, (б) наявність послуг, обладнання, зручностей та інфраструктури, (с) платоспроможність; фінансові витрати будь-якої особи або сім'ї, що стосуються житла, мають бути такого розміру, щоб не ставити під загрозу задоволення інших основних потреб та не створювати перешкоди для їх задоволення, (d) придатність до проживання; достатнє житло має бути придатним для проживання в розумній захисту мешканців від холоду, вогкості чи інших загроз для здоров'я, структурних

небезпек та переносників хвороб; має бути гарантовано фізичну безпеку мешканців, (e) доступність; достатнє житло має бути доступним для тих, хто має на нього право; групи, які перебувають у несприятливому становищі, мають отримати повний та постійний доступ до належного житлового фонду; доступ до землі, закріплений як право, (f) місце розташування; достатнє житло має знаходитися в такому місці, яке дозволяє мати доступ до можливостей щодо зайнятості, медичного обслуговування, шкіл та інших соціальних установ, (g) повага до культурного середовища (пункт 8 Загального коментаря № 4) [Sixth session (1991). Contained in document E/1992/23. General comment № 4: The right to adequate housing (art. 11 (1) of the Covenant)].

Україна, ратифікувавши Європейську соціальну хартію (переглянуто) 1996 року Законом України «Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої)» від 14 вересня 2006 року № 137-V зі змінами, узяла на себе зобов'язання з метою забезпечення ефективного здійснення права на соціальне забезпечення докласти зусиль для поступового піднесення системи соціального забезпечення на більш високий рівень.

Право на житло визначено пунктом 31 частини I Європейської соціальної хартії (переглянутої) 1996 року та конкретизовано у статті 31 її частини II, відповідно до якої держави зобов'язуються вживати заходів, спрямованих на: сприяння доступу до житла належного рівня; встановлення на житло цін, доступних для малозабезпечених осіб.

На підставі наведеного Конституційний Суд України дійшов висновку, що гарантоване статтею 47 Конституції України право на житло впливає з права кожного на достатній життєвий рівень (стаття 48 Основного Закону України), оскільки житлом можуть бути визнані лише такі умови для проживання людини, які забезпечують для неї можливість перебувати в безпеці, спокої та гідності.

5. Реалізація права на житло (стаття 47 Основного Закону України) має ключове значення не лише для реалізації інших економічних та соціальних прав людини, через які насамперед утілюється конституційна цінність гарантування гідних умов життя для кожної людини, а й для ефективного здійснення кожним прав і свобод особистого й політичного характеру.

Конституційний Суд України наголошує на особливо тісному зв'язку, що існує між гарантованими Конституцією України правом на житло, з одного боку, і свободою пересування й вільного вибору місця проживання (частина перша статті 33), з другого боку.

5.1. Згідно з частиною першою статті 33 Конституції України кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантовано свободу пересування, вільний вибір місця проживання.

Конституційний Суд України зазначає, що Конституція України гарантує свободу пересування, вільний вибір місця проживання, що є невіддільною складовою більш широкого контексту свободи особи, а саме загальної свободи особи та її діяльності в усіх сферах життя.

Таку юридичну позицію неодноразово підтверджував попередньою практикою Конституційний Суд України. Зокрема, у Рішенні від 1 червня 2016 року № 2-рп/2016 Конституційний Суд України наголосив, що «серед фундаментальних

цінностей дієвої конституційної демократії є свобода, наявність якої у особи є однією з передумов її розвитку та соціалізації. Право на свободу є невід'ємним та невідчужуваним конституційним правом людини і передбачає можливість вибору своєї поведінки з метою вільного та всебічного розвитку, самостійно діяти відповідно до власних рішень і задумів, визначати пріоритети, робити все, що не заборонено законом, безперешкодно і на власний розсуд пересуватися по території держави, обирати місце проживання тощо» (перше, друге речення абзацу другого підпункту 2.3 пункту 2 мотивувальної частини).

Наведене розуміння статті 33 Конституції України є узгодженим з виконанням Україною міжнародних зобов'язань, які, зокрема, впливають із пункту 1 статті 13 Загальної декларації прав людини 1948 року, статті 12 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року, статті 2 Протоколу № 4 до Конвенції.

Відповідно до пункту 1 статті 12 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року «кожному, хто законно перебуває на території будь-якої держави, належить, у межах цієї території, право на вільне пересування і свобода вибору місця проживання».

У Загальному коментарі Комітету з прав людини № 27: Стаття 12 (Свобода пересування), ухваленому 2 листопада 1999 року (CCPR/C/21/Rev.1/Add.9) (далі — Загальний коментар № 27), зазначено, що свобода пересування є однією з невіддільних умов забезпечення вільного розвитку особистості. Вона взаємодіє з низкою інших проголошених у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 року прав. Право на свободу пересування стосується всієї території держави. Відповідно до пункту 1 статті 12 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року особи мають право пересуватися з одного місця на інше та розташовуватися у будь-якому місці на їх вибір. Здійснення цього права особою, яка бажає пересуватися або залишатися на конкретному місці, не повинно обумовлюватися наявністю будь-якої конкретної мети або причини. Держава-учасниця зобов'язана забезпечувати, щоб права, які гарантуються у статті 12 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року, захищалися від втручання з боку як держави, так і приватних осіб (пункти 1, 5, 6) [CCPR General Comment № 27: Article 12 (Freedom of Movement). Adopted at the Sixty-seventh session of the Human Rights Committee, on 2 November 1999 CCPR/C/21/Rev.1/Add.9].

Про свободу пересування йдеться також у документах Ради Європи. Зокрема, згідно зі статтею 2 Протоколу № 4 до Конвенції здійснення права на свободу пересування і вибір місця проживання, вільно залишати територію будь-якої країни, включно з територією своєї країни, не може зазнавати жодних обмежень, крім тих, що встановлені законом і є потрібними в демократичному суспільстві в інтересах національної або громадської безпеки, для забезпечення громадського порядку, запобігання злочинам, для охорони здоров'я або моралі чи з метою захисту прав і свобод інших осіб.

Європейський суд з прав людини неодноразово наголошував на значенні свободи пересування і вибору місця проживання для демократичного суспільства у взаємозв'язку з іншими людськими правами. У рішенні у справі *Garib v. the Netherlands* від 6 листопада 2017 року (заява № 43494/09) Європейський суд з прав людини підкреслив «очевидний взаємозв'язок між свободою вибору місця проживання і правом на повагу до „житла“ і „особистого життя“ (стаття 8 Конвенції)» (§ 140).

З урахуванням наведеного Конституційний Суд України дійшов висновку, що гарантоване Конституцією України право на житло (стаття 47) та його ефективне здійснення істотно взаємопов'язано з реалізацією інших конституційних прав особи, зокрема свободи пересування й вільного вибору місця проживання (частина перша статті 33).

Із зазначеного випливає, що особа, здійснюючи конституційні права і свободи, може мати кілька місць проживання, зокрема водночас у кількох населених пунктах, і це не може призводити до перешкоджання ефективній реалізації інших конституційних прав.

6. Конституційний Суд України бере до уваги те, що абзац п'ятий преамбули Конституції України підтверджує «європейську ідентичність Українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України». Згідно з приписами пункту 5 частини першої статті 85 Основного Закону України одним із повноважень Верховної Ради України є визначення нею засад «реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору». Крім того, частиною третьою статті 102 Конституції України встановлено, що «Президент України є гарантом реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору».

З наведеного випливає, що Україна ставить за мету набуття повноправного членства в Європейському Союзі, послідовно втілюючи відповідні конституційні цінності в законодавство з урахуванням того, що Європейський Союз заснований на «цінностях поваги до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права та додержання людських прав, включаючи права осіб, які належать до меншин», а також на тому, що «ці цінності є загальними для держав-членів у суспільстві, де панує плюралізм, недискримінація, толерантність, справедливість, солідарність та рівність між жінками та чоловіками» (стаття 2 Договору про Європейський Союз від 7 лютого 1992 року).

Приписи про рівність перед законом, заборону дискримінації та свободу пересування і вільний вибір місця проживання містяться у статтях 20, 21, 45 Хартії Європейського Союзу з основоположних прав від 7 грудня 2000 року.

В Угоді про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, яку було ратифіковано із заявою Законом України «Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» від 16 вересня 2014 року № 1678-VII, зазначено, що повага до демократичних принципів, прав людини та основоположних свобод, а також повага до принципу верховенства права «повинні формувати основу внутрішньої та зовнішньої політики Сторін і є основними елементами цієї Угоди».

З урахуванням наведеного Конституційний Суд України наголошує на конституційному значенні, змісті й обсязі принципів рівноправності, заборони дискримінації, дотримання прав і свобод людини, зокрема захисту права на житло, свободу пересування, у світлі загальноєвропейських цінностей.

7. У цій справі, надаючи оцінку змісту законодавчого регулювання пункту 2 частини другої статті 40 Кодексу, Конституційний Суд України перевіряє його на відповідність Конституції України, ураховуючи не лише текстуальний спосіб викладення, а й контекст його значення для реалізації права на житло та інших конституційних прав.

7.1. Конституційний Суд України звертає увагу на те, що в частині другій статті 47 Конституції України встановлено: «Громадянам, які потребують соціального захисту, житло надається державою та органами місцевого самоврядування безоплатно або за доступну для них плату відповідно до закону».

З огляду на це Конституційний Суд України констатує, що, крім Кодексу, законодавець урегулював питання реалізації конституційного права на житло громадянами, які потребують соціального захисту, Законом України «Про житловий фонд соціального призначення», що є спеціальним законодавчим актом у цьому питанні в контексті *lex specialis derogat generali*. Зокрема, вказаним законом визначено житловий фонд соціального призначення як сукупність соціального житла, що надається громадянам України, які відповідно до закону потребують соціального захисту, а також запроваджено соціальний квартирний облік — облік громадян України, які користуються правом на соціальне житло й перебувають у черзі на його отримання.

Таким чином, держава з метою реалізації громадянами права на житло відповідно до частини другої статті 47 Конституції України створює умови доступу до житла належного (достатнього) рівня шляхом надання права на одержання в користування жилого приміщення в будинках державного чи комунального житлового фонду саме громадянам, які потребують соціального захисту.

Конституційний Суд України вкотре наголошує, що до його конституційних повноважень не належить вирішення питань як щодо встановлення фактичних обставин соціального статусу особи, зокрема в аспекті її належності до категорії осіб, які потребують соціального захисту, так і щодо правильності застосування права судами системи судоустрою України.

Отже, Конституційний Суд України висновує, що оспорюваний припис статті 40 Кодексу щодо зняття з обліку громадян, які потребують поліпшення житлових умов, на підставі «виїзду на постійне місце проживання до іншого населеного пункту» окремо від змісту спеціального законодавчого регулювання реалізації права на житло громадянами, які потребують соціального захисту, з підстав, зазначених у конституційній скарзі, не може бути визнаний таким, що суперечить припису частини другої статті 47 Конституції України.

7.2. Конституційний Суд України, оцінюючи пункт 2 частини другої статті 40 Кодексу, також керується тим, що запровадження законодавчих обмежень у здійсненні конституційних прав і свобод людини і громадянина не може суперечити принципів рівноправності, установленому статтями 21, 24 Конституції України.

Зокрема, відповідно до частини другої статті 24 Основного Закону України з-поміж критеріїв, за якими не може бути привілеїв чи обмежень, зазначено «місце проживання» особи.

Водночас законодавець, установлюючи, що в пункті 2 частини другої статті 40 Кодексу однією з підстав для зняття громадянина з обліку тих, хто потребує по-

ліпшення житлових умов, є його виїзд на постійне місце проживання до іншого населеного пункту, обумовив наявність зв'язку між реалізацією права на житло в населеному пункті, у якому він перебував на обліку тих, хто потребує поліпшення житлових умов, та дотриманням критерію «постійне місце проживання». У такий спосіб законодавець запровадив різне правове регулювання щодо двох категорій осіб: тих із них, які виїхали на інше постійне місце проживання з населеного пункту, у якому вони перебували на обліку таких, хто потребує поліпшення житлових умов, і тих, які не змінювали місця постійного проживання. Відмінність, яка виражається в наданні обмежень особам першої категорії, не може бути визнана об'єктивно виправданою, а відтак є дискримінаційною.

Ураховуючи наведене, Конституційний Суд України дійшов висновку про те, що законодавець у пункті 2 частини другої статті 40 Кодексу допустив порушення конституційної заборони щодо привілеїв чи обмежень, установлених у частині другій статті 24 Основного Закону України.

7.3. Виходячи з розуміння конституційних прав і свобод людини як єдиної й цілісної системи Конституційний Суд України констатує, що встановлення законодавцем у пункті 2 частини другої статті 40 Кодексу зв'язку між реалізацією громадянином права на житло в населеному пункті, у якому він перебував на обліку тих, хто потребує поліпшення житлових умов, і виїздом на постійне місце проживання до іншого населеного пункту не узгоджується з гарантованими Конституцією України кожному, хто законно перебуває на території України, свободою пересування, вільним вибором місця проживання (частина перша статті 33 Основного Закону України).

Гарантовані Конституцією України свобода пересування, вільний вибір місця проживання не можуть бути ефективно реалізовані за умови, якщо законодавче регулювання поведінки особи щодо їх здійснення допускає настання несприятливих для особи наслідків, які не можуть бути виправданими з огляду на конституційні цінності.

Зниження внутрішньої мобільності особи в сучасному суспільстві істотно ускладнює реалізацію особою низки її інших прав, гарантованих Основним Законом України, зокрема прав: брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраною до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, на рівне право доступу до державної служби, а також до служби в органах місцевого самоврядування (стаття 38), на здійснення підприємницької діяльності, яку не заборонено законом (стаття 42), на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку вона вільно обирає або на яку вільно погоджується (стаття 43), на соціальний захист (стаття 46), на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування (стаття 49), на освіту (стаття 53).

Конституційний Суд України водночас ураховує, що свобода пересування, вільний вибір місця проживання можуть бути обмежені законом, що визначено частиною першою статті 33 Конституції України. Однак таке законодавче регулювання (установлення винятків із цієї свободи) не може бути свавільним, а навпаки — воно має бути узгоджене з конституційними цінностями та виправдане з огляду на суспільний інтерес.

Конституційний Суд України зазначає, що обмеження конституційної свободи пересування, вільного вибору місця проживання, яке міститься в пункті 2 частини другої статті 40 Кодексу, позбавлене легітимної мети та не є виправданим.

Відтак Конституційний Суд України дійшов висновку, що пункт 2 частини другої статті 40 Кодексу не узгоджується з частиною першою статті 33 Основного Закону України.

Отже, Конституційний Суд України вважає, що пункт 2 частини другої статті 40 Кодексу суперечить приписам частини другої статті 24, частини першої статті 33 Конституції України.

Ураховуючи викладене та керуючись статтями 55, 147, 150, 151¹, 151², 152, 153 Конституції України, на підставі статей 7, 32, 36, 65, 67, 74, 84, 88, 89, 91, 92, 94 Закону України «Про Конституційний Суд України»

Конституційний Суд України

у х в а л и в:

1. Визнати таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним), пункт 2 частини другої статті 40 Житлового кодексу України.

2. Пункт 2 частини другої статті 40 Житлового кодексу України, визнаний неконституційним, втрачає чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України цього Рішення.

3. Рішення Конституційного Суду України є обов'язковим, остаточним та таким, що не може бути оскаржено.

Рішення Конституційного Суду України підлягає опублікуванню у «Віснику Конституційного Суду України».

ДРУГИЙ СЕНАТ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Summary to the Decision of the Second Senate of the Constitutional Court of Ukraine of June 22, 2022 No. 5-r(II)/2022 in the case upon the constitutional complaint of Oleksiy Abramovych on conformity of Article 40.2.2 of the Housing Code of Ukraine with the Constitution of Ukraine (the case on the discrimination in the implementation of the right to housing)

Abramovych O. V. appealed to the Constitutional Court with a request to consider the issue of compliance of Article 40.2.2 of the Housing Code of the Ukrainian SSR, according to which citizens who need to improve their living conditions are deregistered in case they «are leaving for permanent residence to another locality» with Articles 24.2 and 47.2 of the Constitution.

During the consideration of this case by the Constitutional Court, the Housing Code of Ukrainian SSR was amended by the Law of Ukraine «On the De-Sovietisation of the Legis-

lation of Ukraine» of April 21, 2022, No. 2215-IX, which entered into force on May 7, 2022. In particular, the name of the Housing Code of Ukrainian SSR is set out in a new edition, the Housing Code (hereinafter referred to as the Code). The Constitutional Court considers that the introduction of this change does not affect the essence of the impugned provision of the Code, and, therefore, there is no any effect on the subject of constitutional control in this case.

The Constitutional Court assumes that the principle of the welfare state (Article 1), the principle of protection of human rights (Article 3.2), the principle of equality (Articles 21, 24.1, 24.2) that are established by the Constitution, are relevant in this case.

The Constitutional Court notes that the human rights and freedoms guaranteed by the Constitution are not limited to those contained in the text of the Basic Law.

The Constitutional Court came to the conclusion that the freedom (liberty) of a person is *a priori* determining and of key priority for respect by the state as a whole, state authorities, local governments, and other subjects. The Constitutional Court is guided by the fact that the constitutional presumption of human freedom necessitates the justification of any significant restriction from the state.

The right to housing, guaranteed by Article 47 of the Constitution, is linked to the right to an adequate standard of living (Article 48 of the Constitution), which, in addition to adequate food and clothing, also includes adequate housing for everyone.

The right to housing, guaranteed by Article 47 of the Constitution, is the corollary of the right of everyone to an adequate standard of living (Article 48 of the Basic Law), since housing can only be recognised as such living conditions for an individual that provide him/her with the opportunity to be in safety, peace and dignity.

The Constitutional Court emphasises on the particularly strong links between the constitutionally guaranteed right to housing, on the one hand, and the freedom of movement and free choice of residence (Article 33.1), on the other.

An individual, exercising his/her constitutional rights and freedoms, may have several places of residence, including in several localities, and this cannot lead to an obstacle to the effective implementation of other constitutional rights.

The Constitutional Court draws attention to the constitutional significance, content and the scope of the principles of equality, prohibition of discrimination, observance of human rights and freedoms, particularly, the protection of the right to housing, freedom of movement, in the light of common European values. In addition to the Code, the legislator regulated the issue of the exercise of the constitutional right to housing by citizens, that are in need of social protection, by the Law «On Social Housing», which is a special legislative act in this matter in the context of *lex specialis derogat generali*.

The impugned provision of Article 40 of the Code regarding the deregistration of citizens, that are in need of better housing conditions, on the basis of «leaving for permanent residence to another locality» is separate from the content of the special legislative regulation on the exercise of the right to housing by citizens that are in need of social protection, on the argumentation, specified in the constitutional complaint, cannot be declared as contrary to the provision enshrined in Article 47.2 of the Constitution.

The Constitutional Court concluded that the legislator, in Article 40.2.2 of the Code, had violated the constitutional prohibition on privileges or restrictions established in Article 24.2 of the Basic Law.

The Constitutional Court notes that the restriction of the constitutional freedom of movement, free choice of place of residence, which is stipulated in Article 40.2.2 of the

Code, is deprived of a legitimate aim and is not justified. Consequently, the Constitutional Court found Article 40.2.2 of the Code inconsistent with Article 33.1 of the Basic Law.

Thus, the Constitutional Court of Ukraine held to declare Article 40.2.2 of the Housing Code inconsistent with the Constitution (unconstitutional). It shall become invalid from the date of the adoption of this Decision by the Constitutional Court.

References:

Decisions of the Constitutional Court of Ukraine:

- No. 1-rp/2005 of March 17, 2005;
- No. 8-rp/2005 of October 11, 2005;
- No. 8-rp/2007 of October 16, 2007;
- No. 3-rp/2012 of January 25, 2012;
- No. 2-rp/2016 of June 1, 2016;
- No. 5-r/2018 of May 22, 2018;
- No. 5-r(I)/2019 of July 12, 2019;
- No. 12-r/2019 of December 20, 2019.

Judgments of the European Court of Human Rights:

- Fedorchenko and Lozenko v. Ukraine of September 8, 2012 (application No. 387/03);
- Pichkur v. Ukraine of November 7, 2013 (application No. 10441/06);
- Garib v. the Netherlands of November 6, 2017 (application No. 43494/09).

International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights;
International Covenant on Civil and Political Rights of 1966;
Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950;
Protocol No. 12 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950;
Protocol No. 4 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950;
Universal Declaration of Human Rights of 1948;
CESCR General Comment No. 4 (1991): The Right to Adequate Housing (Art. 11 (1) of the Covenant);
European Social Charter (revised) of 1996;
CCPR General Comment No. 27: Article 12 (Freedom of Movement) adopted on November 2, 1999 (CCPR/C/21/Rev.1/Add.9);
Treaty on European Union of February 7, 1992;
Charter of Fundamental Rights of the European Union of December 7, 2000;
Association Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community and their Member States, of the One Part, and Ukraine, of the Other Part.

ОКРЕМА ДУМКА

судді Конституційного Суду України Олега Первомайського у справі № 3-39/2021(86/21) за конституційною скаргою Абрамовича Олексія Володимировича щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 2 частини другої статті 40 Житлового кодексу України (щодо дискримінації у реалізації права на житло)

Другий сенат Конституційного Суду України 22 червня 2022 року ухвалив Рішення № 5-р(II)/2022 у справі № 3-39/2021(86/21) за конституційною скаргою Абрамовича Олексія Володимировича щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 2 частини другої статті 40 Житлового кодексу України (далі — ЖК України) (далі — Рішення), у якому визнав зазначений припис таким, що не відповідає Основному Закону України.

На підставі статті 93 Закону України «Про Конституційний Суд України» вважаю за потрібне викласти окрему думку щодо Рішення, оспорюваного припису ЖК України та низки супутніх явищ і понять.

Щодо предмета конституційного контролю

1. Абрамович О. В. звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням розглянути питання щодо відповідності частині другій статті 24, частині другій статті 47 Конституції України (конституційності) пункту 2 частини другої статті 40 ЖК України, згідно з яким знімають з обліку громадян, які потребують поліпшення житлових умов, у випадку «виїзду на постійне місце проживання до іншого населеного пункту».

Згідно з конституційною скаргою та матеріалами справи Абрамович О. В. у період з 1976 року до 1990 року проходив військову службу. Після звільнення 22 березня 1990 року з військової служби, залишаючись зареєстрованим у місті Улан-Уде, Абрамович О. В. приїхав до міста Суми, де за рішенням виконавчого комітету Сумської міської Ради народних депутатів від 20 вересня 1990 року його було взято на чергу для отримання державної жилої площі та включено до списку осіб, які користуються правом першочергового отримання жилої площі.

У 1996 році Абрамович О. В. виїхав із міста Суми на постійне місце проживання в Херсонську область, де працював до виходу на пенсію. Із 16 серпня 1999 року місце проживання Абрамовича О. В. зареєстровано в місті Березівка Одеської області. Рішенням виконавчого комітету Сумської міської ради від 18 лютого 2014 року Абрамовича О. В. було знято з квартирної обліку як такого, що не проживає в місті Суми, на підставі пункту 2 частини другої статті 40 ЖК України.

Ухвалюючи рішення про відмову в задоволенні позовних вимог Абрамовича О. В. про скасування рішення виконавчого комітету Сумської міської ради

від 18 лютого 2014 року № 85 про зняття з квартирного обліку та поновлення в черзі на отримання жилої площі, суди також застосовували пункт 2 частини другої статті 40 ЖК України.

На думку суб'єкта права на конституційну скаргу, унаслідок застосування оспорюваного припису ЖК України він зазнав дискримінації за ознакою місця проживання, чим було порушено його право на житло, гарантоване частиною другою статті 47 Конституції України.

Мотивація Рішення, що заслуговує на підтримку

2. Першим аргументом на підтримку Рішення є те, що його мотивація набагато ширша за своїм «горизонтом» та «глибиною», ніж лаконічна мотивація конституційної скарги.

Більш того, у Рішенні констатовано відсутність порушення частини другої статті 47 Конституції України, на що посилався автор клопотання, та мотивовано порушення оспорюваним приписом ЖК України інших норм Основного Закону України.

Отже, у Рішенні продемонстрована нова практика органу конституційного контролю, у якій він знижує рівень своєї вимогливості до змісту (передусім мотивації) конституційних скарг з метою забезпечення ефективності та дієвості механізму захисту прав і свобод людини і громадянина та інших конституційних цінностей.

3. У пункті 3 мотивувальної частини Рішення послідовно й розлого вмотивовано потребу захисту низки конституційних цінностей з огляду на принцип соціальної держави (стаття 1 Конституції України), принцип захисту прав людини (частина друга статті 3 Конституції України), принцип рівноправності (стаття 21, частина перша, друга статті 24 Конституції України).

Своєю чергою, у пункті 4 мотивувальної частини Рішення Конституційний Суд України з'ясував зміст і значення права на житло та його взаємозв'язок з іншими гарантованими Конституцією України правами і свободами людини і громадянина, враховуючи не лише приписи Основного Закону України, а й зважаючи на низку міжнародних актів.

Нарешті, у пункті 5 мотивувальної частини Рішення проаналізовано зв'язок між гарантованими Конституцією України правом на житло (частина перша статті 47), з одного боку, і свободою пересування й вільного вибору місця проживання (частина перша статті 33), з другого боку.

4. Особливої уваги заслуговує зміст пункту 6 мотивувальної частини Рішення, у якому застосування механізму захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина подано у світлі євроінтеграційного курсу України, що потребує додержання відповідних конституційних цінностей у правозастосовній та іншій діяльності.

Так, у Рішенні з-поміж іншого зазначено таке: «<...> Україна ставить за мету набуття повноправного членства в Європейському Союзі, послідовно втілюючи відповідні конституційні цінності в законодавство з урахуванням того,

що Європейський Союз заснований на „цінностях поваги до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права та додержання людських прав, включаючи права осіб, які належать до меншин“, а також на тому, що „ці цінності є загальними для держав-членів у суспільстві, де панує плюралізм, недискримінація, толерантність, справедливість, солідарність та рівність між жінками та чоловіками“ (стаття 2 Договору про Європейський Союз від 7 лютого 1992 року)» (абзац другий пункту 6 мотивувальної частини).

Дискусійна частина мотивації Рішення

5. Недоліком Рішення, на мою думку, є відсутність у ньому чітко сформульованої тези стосовно того, що стаття 47 та інші приписи Основного Закону України не гарантують права на безоплатне одержання від держави або територіальної громади житла, окрім випадків, коли воно надається відповідно до закону громадянам, які потребують соціального захисту.

У цьому сенсі, насамперед, важливим є те, що «*право на одержання у безстрокове користування у встановленому порядку жилого приміщення в будинках державного чи громадського житлового фонду*» на підставі правил, визначених у ЖК України (на той час — Житловий кодекс Української РСР) ще в далекі 80-ті роки минулого століття, не є та й не могли бути законодавчим підґрунтям для реалізації приписів Конституції України, а саме:

— приватноправового механізму реалізації права на житло у спосіб купівлі житла, його найму, спадкування і т. п., гарантованого приписом другого речення частини першої статті 47 Конституції України;

— публічно-правового механізму реалізації цього ж права з метою соціального захисту громадян України в сфері житлових відносин, що гарантований приписом частини другої статті 47 Основного Закону України.

Унаслідок відсутності в Рішенні бажаної чіткості в зазначеному аспекті, у певній мірі губиться думка стосовно того, що Рішення спрямоване не стільки на захист права на житло, що надане приписами ЖК України, скільки на заборону дискримінації при реалізації цього права.

6. Важливим для загального розуміння того, що являє собою «*право на одержання у безстрокове користування жилого приміщення*» на підставі приписів ЖК України, є те, що:

— реалізація цього права ґрунтується на колишній соціалістичній моделі, за якою це право забезпечується передусім «*<...> справедливим розподілом під громадським контролем жилої площі, яка надається в міру здійснення програми будівництва благоустроєних жител <...>*» (стаття 1 ЖК України);

— «*одержання у безстрокове користування жилого приміщення*» внаслідок такого «*розподілу*» є безоплатним;

— такий «*розподіл*» не пов'язаний із набуттям права власності на житло, оскільки так званий «*відповідальний квартиронаймач*» та члени його сім'ї отримували лише право користування «*розподіленим*» на їхню користь житлом;

— «*розподіл*» жилої площі здійснювався в порядку черговості;

— будівництво житла, що у подальшому «справедливо розподілялось» між громадянами, здійснювалось за загальнодержавні¹ кошти.

Звісно, «справедливий розподіл під громадським контролем жилої площі» між громадянами в порядку черговості прямо не пов'язувався з потребою соціального захисту цих осіб, оскільки такий «розподіл» в колишньому СРСР був загальним правилом «розв'язання однієї з найважливіших соціальних проблем — задоволення потреби трудящих у житлі» (абзац перший преамбули ЖК Української РСР в редакції до 23 квітня 2022 року)².

7. Із наведеного слідує, що розвиток, конкретизацію та деталізацію приписів статті 47 Основного Закону України забезпечує низка законів України, однак не приписи ЖК України, на підставі яких до цього часу відбувається «справедливий [безоплатний та в порядку черговості] розподіл під громадським контролем жилої площі», збудованої за кошти державного та місцевих бюджетів.

Такий категоричний висновок ґрунтується на тому, що внормування відносин із соціального захисту в сфері житлових відносин на виконання вимог частини другої статті 47 Конституції України здійснено не ЖК України³, а передусім зазначеним у Рішенні Законом України «Про житловий фонд соціального призначення» від 12 січня 2006 року № 3334-IV.

Своєю чергою, на розвиток, конкретизацію та деталізацію припису другого речення частини першої статті 47 Основного Закону України ухвалено не лише Цивільний кодекс України, а й цілу низку інших нормативних актів, зокрема Закон України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» від 12 липня 2001 року № 2658-III; Закон України «Про іпотеку» від 5 червня 2003 року № 898-IV; Закон України «Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю» від 19 червня 2003 року № 978-IV; Закон України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» від 1 липня 2004 року № 1952-IV; Закон України «Про комплексну реконструкцію кварталів (мікрорайонів) застарілого житлового фонду» від 22 грудня 2006 року № 525-V.

8. Таким чином, неконституційність оспорюваного припису ЖК України пов'язана не з тим, що ним атаковане гарантоване Основним Законом України право на житло, а з тим, що в механізмі «справедливого [безоплатного та в порядку черговості] розподілу під громадським контролем жилої площі» на підставі приписів ЖК України виявлено ознаки дискримінації.

9. Особливої уваги заслуговує те, що в Рішенні поставлено під сумнів конституційність поняття «постійне місце проживання», що традиційно використовується в національному законодавстві.

¹ «загальнонародні» — якщо використовувати термінологію того часу.

² Такі винятки того часу при будівництві житла, як індивідуальне будівництво й участь у житловобудівельному кооперативі, тобто будівництво житла за особисті кошти, радше підтверджували загальне правило.

³ Звісно, ухвалений 30 червня 1983 року ЖК Української РСР не міг відповідати неіснуючій на той час Конституції України 1996 року.

Зокрема, у пункті 3 частини першої статті 19 Закону України «Про житловий фонд соціального призначення» від 12 січня 2006 року № 3334-IV зняття громадянина із соціального квартирного обліку обумовлено «*виїздом на постійне місце проживання до іншого населеного пункту*».

Уявляється, що орган конституційного контролю з метою забезпечення сталості та передбачності своєї практики має враховувати це Рішення. Водночас «автоматичне» визнання всіх приписів, які містять поняття «*постійне місце проживання*», «*місце проживання*» тощо, такими, що не відповідають Конституції України, є неможливим та передчасним.

Загальні висновки

10. Розгляд цієї справи вкотре підтвердив тезу про те, що *de facto* «радянський» ЖК України потребує справжньої, а не удаваної «дерадянізації». У зв'язку з чим Верховна Рада України має ухвалити житлове законодавство, що забезпечить справжній та дієвий розвиток, конкретизацію й деталізацію приписів Основного Закону України.

У цьому контексті важливо зазначити, що «*справедливий [безоплатний та в порядку черговості] розподіл під громадським контролем жилої площі*», збудованої за кошти державного та місцевих бюджетів, який з насправді незрозумілих причин на підставі приписів ЖК України існує до цього часу, є «юридичним атавізмом», від якого держава може відмовитись, належним чином унормувавши відповідний сегмент суспільних відносин. Окрім того, цей нібито «*справедливий розподіл*» був та залишається сприятливим підґрунтям для корупції й іншої протиправної діяльності органів влади, так званих «житлових комісій» та посадових осіб, які залучені до ухвалення відповідних рішень.

Суддя
Конституційного Суду України

О. ПЕРВОМАЙСЬКИЙ

ОКРЕМА ДУМКА

**судді Конституційного Суду України Юровської Г. В.
стосовно Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат)
у справі за конституційною скаргою
Абрамовича Олексія Володимировича
щодо відповідності Конституції України (конституційності)
пункту 2 частини другої статті 40 Житлового кодексу України
(щодо дискримінації у реалізації права на житло)
від 22 червня 2022 року № 5-р(П)/2022**

Конституційний Суд України (Другий сенат) 22 червня 2022 року ухвалив Рішення у справі за конституційною скаргою Абрамовича Олексія Володимировича щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 2 частини другої статті 40 Житлового кодексу України (щодо дискримінації у реалізації права на житло) № 5-р(П)/2022 (далі — Рішення).

У Рішенні Конституційний Суд України визнав таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним), пункт 2 частини другої статті 40 Житлового кодексу України (далі — Кодекс).

Не заперечуючи конституційного права кожного, хто на законних підставах перебуває на території України, на свободу пересування та вільний вибір місця проживання, а також права громадян, які потребують соціального захисту, на отримання від держави та органів місцевого самоврядування житла безоплатно, вважаю за доцільне, керуючись положеннями статті 93 Закону України «Про Конституційний Суд України», викласти свою окрему думку щодо Рішення.

1. Кодекс прийнятий за часів Союзу Радянських Соціалістичних Республік, тобто до набрання чинності Конституцією України, а отже, містить цілу низку положень, які суперечать конституційним принципам демократичної, соціальної, правової держави Україна, і потребує докорінних змін.

Відповідно до Закону України «Про дерадянізацію законодавства України» від 21 квітня 2022 року № 2215–ІХ фактично змінено лише назву «Житловий кодекс Української РСР» на «Житловий кодекс України», однак пострадянські приписи, які до сьогодні наявні в Кодексі, не скасовано. Тому визнання окремо оспорюваного припису пункту 2 статті 40 Кодексу щодо зняття з обліку громадян, які потребують поліпшення житлових умов (далі — квартирний облік), без зміни самих механізмів і принципів надання житла особам, які потребують поліпшення житлових умов, за рахунок держави та органів місцевого самоврядування територіальних громад не є ефективним заходом, спрямованим на забезпечення права на житло, гарантованого статтею 47 Конституції України.

2. Отримання соціального житла від держави та органів місцевого самоврядування на безоплатній основі за часів Української РСР зумовило встановлення пев-

них правил зарахування на квартирний облік, перебування на квартирному обліку і надання житла **безоплатно** у зв'язку з перебуванням на такому обліку. У цій низці статей Кодексу це пов'язано з поняттям «постійне місце проживання», ідеєю якого було надання **безоплатного** житла саме там, де особа цього потребує, тобто за територіальним принципом.

При реалізації військовослужбовцями права на отримання соціального житла відповідно до положень частини п'ятої статті 17 Конституції України, Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20 грудня 1991 року № 2011–XII зі змінами взяття на квартирний облік військовослужбовців не пов'язане з місцем їх реєстрації. Водночас ті військовослужбовці, які визначилися, де саме вони та члени їх сімей бажають в майбутньому постійно проживати, зараховувалися на квартирний облік та отримували житло саме в обраному населеному пункті.

У конкретній справі особа визначилася з місцем зарахування на квартирний облік — місто Суми. Зокрема, після звільнення з військової служби без реєстрації місця проживання рішенням виконавчого комітету Сумської міської ради народних депутатів від 20 вересня 1990 року вона була взята на чергу для отримання державної жилої площі та включена до списку осіб, які користуються правом першочергового отримання жилої площі. Після взяття на квартирний облік у 1996 році суб'єкт права на конституційну скаргу виїхав із міста Суми на постійне місце проживання до Херсонської області, де працевлаштувався. Із 16 серпня 1999 року місце проживання Абрамовича О. В. зареєстровано у місті Березівка Одеської області.

Лише через 15 років, а саме 18 лютого 2014 року, рішенням виконавчого комітету Сумської міської ради Абрамовича О. В. було знято з квартирної обліку як такого, що не проживає у місті Суми, на підставі пункту 2 частини другої статті 40 Кодексу.

Продовження перебування на квартирному обліку й отримання житла особою в місті, де вона вже втратила зв'язки, визначивши, що в її пріоритеті проживання в іншому населеному пункті, викликає питання:

1) чи узгоджується перебування на квартирному обліку в разі визнання неконституційним цього пункту з бажанням такої особи проживати саме в цьому населеному пункті. Можливо, вона лише бажає скористатись правом на приватизацію цієї квартири після її фактичного одержання (відповідно до частини третьої статті 48 Кодексу);

2) чи не порушує це права інших військовослужбовців, які перебувають на черзі на першочергове отримання житла з тих самих підстав у цьому населеному пункті та проживають у ньому постійно, у той час як суб'єкт права на конституційну скаргу вже більше як 15 років тому вибув на постійне місце проживання в іншу місцевість;

3) чи не порушує це права інших мешканців територіальної громади, якщо у цьому населеному пункті безоплатно житло отримає громадянин, який не підтримує зв'язків із цією територіальною громадою та не сплачує до місцевого бюджету відповідні податки.

3. У підпункті 7.1 пункту 7 мотивувальної частини Рішення зазначено особливості нормативного регулювання надання громадянам України соціального житла. Зокрема, питання отримання соціального житла регулюється спеціальним законодавчим актом — Законом України «Про житловий фонд соціального призначення»

від 12 січня 2006 року № 3334–IV зі змінами. Однак надання соціального житла саме за цим законом не дає можливості громадянам, які потребують соціального житла, реалізувати право на приватизацію цього житла. І тому відбулось змішування понять, оскільки військовослужбовець, отримавши у першочерговому порядку за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування житло **безоплатно**, фактично має право на приватизацію цього житла та у майбутньому на його відчуження як власник.

4. Конституційний Суд України у підпункті 7.2 пункту 7 мотивувальної частини Рішення зробив висновок щодо наявності в даному випадку порушень статті 24 Конституції України приписам пункту 2 частини другої статті 40 Кодексу, порівнюючи при цьому дві категорії осіб: ті, хто виїхали на інше постійне місце проживання з населеного пункту, в якому вони перебували на квартирному обліку, і ті, які не змінювали місця постійного проживання та продовжували перебувати в черзі на отримання житла першочергово.

Однак це ті категорії, які в такому випадку не можуть бути порівняні у розумінні положень статті 24 Конституції України, і тому питання щодо дискримінації не може бути розглянуте.

Зокрема, при вирішенні питання про те, чи пункт 2 частини другої статті 40 Кодексу є дискримінаційним стосовно суб'єкта права на конституційну скаргу (який вибув з населеного пункту, в якому перебував на квартирному обліку, до іншої місцевості для постійного місця проживання), необхідно з'ясувати, чи є дискримінаційною різниця у правовому положенні автора клопотання та інших осіб, які мають такі самі права, але продовжують проживати на території, де вони взяті на облік.

Оспорюваний пункт 2 частини другої статті 40 Кодексу є одним з елементів інституту надання житлових приміщень у користування громадянам, які потребують поліпшення житлових умов, і вони суттєво відрізняються від інших способів отримання житла, передбачених Конституцією України та законами, адже базуються на принципі територіальності. Саме територіальний принцип є однією з основних засад інституту надання житла у користування. Зокрема, відповідно до положень статті 31 Кодексу громадяни, які потребують поліпшення житлових умов, мають право на одержання у користування жилого приміщення в будинках державного або громадського житлового фонду в порядку, передбаченому Кодексом та іншими актами законодавства України. Жилі приміщення надаються зазначеним громадянам, які **постійно проживають** у відповідному населеному пункті (якщо інше не встановлено законодавством України), як правило, у вигляді окремої квартири на сім'ю.

Згідно з пунктом 19 Положення про пільги для військовослужбовців, військовозобов'язаних, осіб, звільнених з військової служби у відставку, їх сімей, затвердженого постановою Ради Міністрів СРСР від 17 лютого 1981 року № 193, передбачено, що військовослужбовці, звільнені, зокрема, зі служби у зв'язку зі скороченням штатів, забезпечуються жилою площею виконавчими органами місцевих Рад народних депутатів, а не військовими частинами.

Крім того, діють Правила обліку громадян, які потребують поліпшення житлових умов, і надання їм жилих приміщень в Українській РСР, затверджені постановою Ради Міністрів УРСР і Укрпрофради від 11 грудня 1984 року № 470 зі змі-

нами. Цими правилами визначено, що жилі приміщення надаються громадянам, які потребують поліпшення житлових умов, постійно проживають у відповідному населеному пункті (пункт 2), квартирний облік здійснюється, як правило, за місцем проживання громадян (пункт 8). Громадяни, які користуються правом першочергового і позачергового одержання жилих приміщень, беруться на квартирний облік незалежно від тривалості проживання у даному населеному пункті (абзац другого пункту 15), що не перешкоджає особі реалізувати своє право на отримання житла, ставши на облік за новим місцем проживання.

З огляду на зазначене припис пункту 2 частини другої статті 40 Кодексу щодо зняття з обліку тих, хто потребує поліпшення житлових умов у разі виїзду на постійне місце проживання до іншого населеного пункту, не встановлює необґрунтованих і непропорційних обмежень прав тих осіб, які виїжджають з населеного пункту, в якому перебувають на обліку, до іншого населеного пункту для постійного проживання.

Таким чином, для отримання житлового приміщення реєстрація не є обов'язковою, але важливим є дотримання принципу, що житло надається там, де особа цього потребує, тобто за територіальним принципом, а отже, не можна стверджувати про дискримінацію за місцем проживання при застосуванні оспорюваного положення статті 40 Кодексу.

Тому без скасування підходів до отримання житла, які містяться в Кодексі, інших нормативних актах, що регулюють питання отримання житла, де теж враховується постійне місце проживання (стаття 36 Кодексу), Рішення, по суті, не забороняє застосовувати інші положення Кодексу, спричиняючи ще більшу юридичну невизначеність у цьому питанні.

5. У підпункті 4.1 пункту 4 мотивувальної частини Рішення зроблено посилання на позицію Конституційного Суду України при дослідженні неконституційності частини другої статті 135 Кодексу, згідно з якою право на отримання житла при вступі до житлово-будівельного кооперативу не пов'язане з місцем проживання (*Рішення Конституційного Суду від 20 грудня 2019 року № 12-р/2019*).

Однак частина друга статті 135 Кодексу регулювала питання надання житла на платній основі. Водночас надання житла військовослужбовцям здійснюється з метою надання їм гарантованого частиною п'ятою статті 17 Конституції України соціального захисту, який відповідно до частини другої статті 47 Основного Закону України передбачає надання таким категоріям громадян житла безоплатно.

А тому питання неконституційності частини другої статті 135 Кодексу не корелюється з питанням, яке є предметом конституційного контролю у справі за конституційною скаргою Абрамовича О. В.

У даному випадку жодним чином не порушується свобода пересування і вільний вибір місця проживання, адже до зміни підходів щодо надання житла і прийняття нових нормативних актів Верховною Радою України вказане питання може вирішуватись правозастосовчою практикою.

ІМЕНЕМ УКРАЇНИ
РІШЕННЯ
Конституційного Суду України
Другий сенат

**у справі за конституційною скаргою Акціонерного товариства
«Державний ощадний банк України» щодо відповідності
Конституції України (конституційності)
припису першого речення частини першої статті 1050
Цивільного кодексу України**

м. Київ
22 червня 2022 року
№ 6-р(II)/2022

Справа № 3-188/2020(455/20)

Другий сенат Конституційного Суду України у складі:

Головатий Сергій Петрович (голова засідання, доповідач),
Городовенко Віктор Валентинович,
Лемак Василь Васильович,
Мойсик Володимир Романович,
Первомайський Олег Олексійович,
Сліденко Ігор Дмитрович,
Юровська Галина Валентинівна,

розглянув на пленарному засіданні справу за конституційною скаргою Акціонерного товариства «Державний ощадний банк України» щодо відповідності Конституції України (конституційності) припису першого речення частини першої статті 1050 Цивільного кодексу України.

Заслухавши суддю-доповідача Головатого С. П. та дослідивши матеріали справи, зокрема позиції, що їх висловили Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Міністерство юстиції України, Національний банк України, Донецький національний університет імені Василя Стуса, Інститут держави і права імені В. М. Корецького Національної академії наук України, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Національний університет «Одеська юридична академія», Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет», Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, а також науковці: Васильєва Валентина Антонівна — директорка Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського

національного університету імені Василя Стефаника, докторка юридичних наук, професорка, членкиня Науково-консультативної ради Конституційного Суду України; Кузнецова Наталія Семенівна — віцепрезидент Національної академії правових наук України, докторка юридичних наук, професорка, академік Національної академії правових наук України, членкиня Науково-консультативної ради Конституційного Суду України; Посполітак Володимир Володимирович — завідувач кафедри гуманітарного розвитку Приватного вищого навчального закладу «Міжнародний інститут менеджменту (МІМ-Київ)», кандидат юридичних наук, доцент; Спасибо-Фатєєва Інна Валентинівна — професорка кафедри цивільного права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, докторка юридичних наук, професорка, член-кореспондент Національної академії правових наук України, членкиня Науково-консультативної ради Конституційного Суду України; Яроцький Віталій Леонідович — завідувач кафедри цивільного права № 2 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, член Науково-консультативної ради Конституційного Суду України, Конституційний Суд України

У С Т А Н О В И В:

1. Акціонерне товариство «Державний ощадний банк України» (далі — Банк) звернулося до Конституційного Суду України з клопотанням перевірити на відповідність Конституції України (конституційність) припис першого речення частини першої статті 1050 Цивільного кодексу України (далі — Кодекс), згідно з яким «якщо позичальник своєчасно не повернув суму позики, він зобов'язаний сплатити грошову суму відповідно до статті 625 цього Кодексу».

Банк просить перевірити оспорюваний припис статті 1050 Кодексу на відповідність приписам частин першої, другої статті 8, частини четвертої статті 13, частини першої статті 19, частин першої, другої, четвертої статті 41, частини першої статті 42 Конституції України.

2. Зі змісту конституційної скарги та долучених до неї матеріалів убачається таке.

2.1. Між Банком та Приватним підприємством «Спецзовнішкомплект» (далі — Позичальник) укладено Договір кредитної лінії від 7 жовтня 2011 року № 5 (а також п'ять додаткових договорів до нього) (далі — Кредитний договір), згідно з умовами якого Банк надав Позичальникові на умовах забезпеченості, повернення, строковості, платності та цільового характеру використання грошові кошти у вигляді мультивалютної відновлювальної кредитної лінії з максимальним визначеним лімітом кредитування в розмірі 37 500 000,00 грн.

Пункт 2.2 Кредитного договору визначає, що кредит надається у вигляді мультивалютної відновлювальної кредитної лінії окремими частинами (траншами) з остаточним терміном повернення не пізніше 6 жовтня 2015 року.

Відповідно до підпункту 2.7.1 пункту 2.7 Кредитного договору проценти за користування кредитом Банк розраховує на основі таких процентних ставок: за частиною заборгованості в євро — 12 процентів річних; за частиною заборговано-

сті в гривнях — 17 процентів річних, які можуть бути встановлені в іншому розмірі в порядку, визначеному Кредитним договором.

Згідно з підпунктом 2.7.2 пункту 2.7 Кредитного договору проценти нараховуються з першого для видачі кредиту та до повного погашення заборгованості за Кредитним договором.

2.2. Між Банком, Позичальником та Товариством з обмеженою відповідальністю спільним українсько-польським підприємством «Ай.Ті.Джі-Інвест» (далі — Поручитель) укладено Договір поруки від 29 листопада 2011 року № 2 (далі — Договір поруки), відповідно до пункту 1.1 якого Поручитель зобов'язався відповідати солідарно в повному обсязі за своєчасне та повне виконання Позичальником зобов'язань за Кредитним договором, а також додатковими договорами до Кредитного договору, що укладені та можуть бути укладені в майбутньому.

2.3. Із огляду на невиконання Позичальником умов Кредитного договору Банк у визначеному Кредитним договором порядку достроково, до настання строку повернення кредиту, звернувся до Позичальника з вимогою про повернення кредиту (включно з основною сумою боргу, нарахованими процентами за користування кредитом). Із такою ж вимогою відповідно до умов Договору поруки Банк звернувся до Поручителя.

Ні Позичальник, ні Поручитель вимогу про дострокове повернення кредиту та сплату процентів за його користування не виконали, тому Банк неодноразово звертався до суду з позовами про стягнення як із Позичальника, так і з Поручителя заборгованості за Кредитним договором.

Так, у межах провадження у справі про банкрутство Поручителя Банк заявляв грошові вимоги до Поручителя, зокрема, на загальну суму 15 866 744,26 грн, основну частину яких — 12 335 498,55 грн — становила заборгованість зі сплати процентів за користування кредитними коштами, що їх нараховано за період від дати порушення провадження у справі про банкрутство Поручителя по день визнання Поручителя банкрутом.

Господарський суд Кіровоградської області ухвалою від 16 жовтня 2018 року відхилив грошові вимоги Банку до Поручителя на суму 15 866 744,26 грн.

Центральний апеляційний господарський суд постановою від 31 січня 2019 року ухвалу Господарського суду Кіровоградської області від 16 жовтня 2018 року залишив без змін, а апеляційну скаргу Банку — без задоволення.

Велика Палата Верховного Суду постановою від 4 лютого 2020 року (далі — Постанова), яка є остаточним судовим рішенням у справі Банку, рішення судів першої та апеляційної інстанцій залишила без змін, а касаційну скаргу Банку — без задоволення.

Велика Палата Верховного Суду, застосувавши приписи частини другої статті 625, частини першої статті 1048, першого речення частини першої статті 1050 Кодексу, вказала в Постанові, зокрема, таке: «Оскільки поведінка боржника не може бути одночасно правомірною та неправомірною, то регулятивна норма частини першої статті 1048 ЦК України і охоронна норма частини другої статті 625 цього Кодексу не можуть застосовуватись одночасно. Тому за період до прострочення боржника підлягають стягненню проценти від суми позики (кредиту) відповідно до умов договору та частини першої статті 1048 ЦК України як плата за надану позику (кредит), а за період після такого прострочення підлягають стягненню річні

проценти відповідно до частини другої статті 625 ЦК України як грошова сума, яку боржник повинен передати кредиторіві у разі порушення боржником зобов'язання, тобто як міра відповідальності за порушення грошового зобов'язання».

2.4. Банк зазначає, що «як на момент укладення кредитного договору, так і під час його виконання, мав легітимні очікування на отримання відсотків за користування кредитними коштами до дня повернення кредиту. При цьому, такі легітимні очікування, не ставились в залежність від добросовісності поведінки позичальника (вчасного чи невчасного повернення кредиту). Банк укладаючи кредитний договір з позичальником, розраховував на отримання процентів до моменту зарахування грошової суми, що позичалася, на його банківський рахунок, а в разі прострочення на отримання процентів за кредитом та грошових сум, передбачених ст. 625 Цивільного кодексу України».

Банк, аналізуючи приписи статей 8, 41 Конституції України, Кодексу, Закону України «Про банки і банківську діяльність», урахуваючи юридичні позиції Конституційного Суду України, практику Європейського суду з прав людини щодо тлумачення поняття «майно» в розумінні припису статті 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (далі — Конвенція), вважає, що «легітимні очікування на отримання процентів за кредитом є аспектом права власності, набутого у відповідності до закону та захист якого гарантується Конституцією України (ст. 41)», і стверджує, що «положення першого речення частини першої статті 1050 Цивільного Кодексу України обмежує Банк в отриманні нарахованих процентів за користування позикою моментом настання терміну повернення позики, а не зарахуванням грошової суми, що позичалася на банківський рахунок кредитора».

Підсумовуючи наведене, Банк зазначає, що припис першого речення частини першої статті 1050 Кодексу «обмежує Позикодавця (після настання дати повернення позики) отримувати проценти за кредитами <...>, в результаті чого Позикодавця було протиправно позбавлено права власності набутого у відповідності до закону (ст. 41 Основного Закону Держави), обмежено його право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом (ст. 42 Конституції України), а тому, вказана стаття Цивільного Кодексу України, є неконституційною».

3. Конституційний Суд України констатує, що у відповідях на запити судді-доповідача органи державної влади, наукові установи, заклади вищої освіти, члени Науково-консультативної ради Конституційного Суду України зауважили, зокрема, таке.

3.1. Президент України зазначив, що законодавець при здійсненні юридичного регулювання у сфері надання позик «зобов'язаний забезпечувати баланс між захистом інтересів як позикодавців, так і позичальників», а також що «при вирішенні питань, порушених у конституційній скарзі, слід дотримуватись конституційних принципів і норм, насамперед стосовно захисту права власності».

3.2. Кабінет Міністрів України та Міністерство юстиції України висловили збіжні позиції. Так, у відповіді Міністерства юстиції України зазначено, що припис першого речення частини першої статті 1050 Кодексу «фактично є бланкетною нормою,

<...> безпосереднє регулювання здійснюється за приписом частини другої статті 625 ЦК. Остання, своєю чергою, фіксує обов'язок боржника, який прострочив грошове зобов'язання, сплатити „суму боргу“. Борг <...> є поняттям універсальним та принагідно до кредитних відносин охоплює як основну суму грошового зобов'язання (так зване тіло кредиту), так і проценти, нараховані за користування кредитом»; «важливою ознакою більшості договорів, у тому числі кредитних, є зустрічність вимог (так зване зустрічне надання). <...> Що стосується кредитного договору, то основний інтерес кредитодавця полягає в тому, щоб отримати винагороду за користування позичальником кредитними коштами. Ця модель кредитних відносин об'єктивована в легальній дефініції кредитного договору (частина перша статті 1054 ЦК), до конструкції якої „вшито“ як іманентну ознаку обов'язок боржника сплатити проценти. У сукупності з правилом абзацу другою частини першої статті 1048 ЦК це означає, що у разі зникнення з тих чи інших причин обов'язку сплати процентів зникає і кредитний договір».

Зазначені органи виконавчої влади висували, що припис першого речення частини першої статті 1050 Кодексу є достатньо однозначним та за умови його коректного тлумачення відповідає статтям 8, 13, 19, 41, 42 Конституції України.

3.3. У листі Національного банку України зазначено, що «право вимоги стосовно сплати процентів за користування кредитом може вважатись власністю (кредитодавця) в розумінні припису частини першої ст. 41 Конституції України»; «норму частини першої статті 1050 ЦК України слід розглядати у системному зв'язку з іншими нормами ЦК України, з урахуванням послідовності їх викладення, а також обсягу прав та обов'язків суб'єктів відносин, які ними врегульовані».

Національний банк України дійшов висновку, що «припис першого речення частини першої статті 1050 ЦК України <...> не виключає права кредитодавця (банку) отримати/стягнути проценти як плату за користування кредитом (частина перша статті 1048 ЦК України), нараховані за прострочений період (період після настання строку повернення кредиту до моменту його фактичного повернення)».

3.4. Науковці Донецького національного університету імені Василя Стуса зауважили, що «проценти є майном в широкому розумінні (коли під терміном „майно“ розуміється не тільки конкретна річ, а і майнові права та обов'язки), а саме право вимоги на отримання процентів за користування грошовими коштами, є активом, який у майбутньому отримує кредитодавець, і який можна вважати відповідним об'єктом права власності, набутого у відповідності до закону та захист якого гарантується статтею 41 Конституції України».

3.5. У висновку Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет» науково-педагогічні працівники юридичного факультету зазначили, що «проценти, які кредитодавець (банк) очікує отримати як плату за користування кредитом до моменту фактичного повернення кредиту, являються „майном“ у розумінні припису статті 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року згідно з практикою Європейського суду з прав людини, та їх отримання ґрунтується на принципі легітимних очікувань (так як вони чітко визначені в національному законодавстві чи договорі)».

3.6. Науковці Київського національного університету імені Тараса Шевченка дійшли висновку, що «прострочення боржника з повернення отриманої позики не звільняє боржника від його обов'язку з внесення плати за користування позикою, а лише має своїм наслідком збільшення обсягу цивільно-правових зобов'язань боржника через покладення на нього обов'язку зі сплати „інфляційних нарахувань“ і процентів за несвоєчасне виконання зобов'язань».

3.7. У науковому висновку Інституту держави і права імені В. М. Корецького Національної академії наук України акцентовано на тому, що «припинення строку договору не означає припинення зобов'язання. Наявність боргу за кредитом означає, що боржник продовжує користуватись чужими грошовими коштами, що — в силу приписів частини 1 статті 536 ЦК України покладає на нього зобов'язання зі сплати процентів за таке користування», та вказано, що «боржник, який прострочив повернення кредиту, має як нести за таке порушення відповідальність, передбачену статтею 625 ЦК України, так сплачувати проценти за користування чужими коштами».

3.8. Членкиня Науково-консультативної ради Конституційного Суду України Кузнєцова Н. С. зазначила, що «предметом регулювання статей 1048 та 1050 ЦК України є поведінка позичальника та його зобов'язання перед кредитором. <...> Наведені норми регулюють одночасно (1) нарахування процентів за користування чужими коштами та (2) відповідальність за порушення грошового зобов'язання позичальником», та дійшла висновку, що «наведені норми не є конкуруючими та не виключають одночасного застосування, адже регулюють різні за своїм змістом правовідносини».

3.9. У науковому висновку членкині Науково-консультативної ради Конституційного Суду України Спасибо-Фатєєвої І. В. вказано, що «перше речення ч. 1 ст. 1050 ЦК України не містить жодного іншого навантаження, ніж позначення на міру відповідальності за невиконання грошового зобов'язання; проценти як плата за кредит як умова договору та проценти річних як міра відповідальності не суперечать один одному і нарахування процентів річних не може скасовувати нарахування процентів».

3.10. Завідувач кафедри гуманітарного розвитку Приватного вищого навчального закладу «Міжнародний інститут менеджменту (МІМ-Київ)» Посполітак В. В. звернув увагу на те, що «легітимність (виправданість) очікування кредитодавця (банку) на отримання процентів як плати за користування кредитом (частина перша статті 1048 ЦК України), нарахованих за прострочений період (період після настання строку повернення кредиту до моменту його фактичного повернення) залежить від змісту конкретного договору, зокрема, наявності у договорі дати закінчення строку кредиту і прив'язки до цього строку обов'язку сплачувати проценти (нейтралізації положення абз. 2 частини першої статті 1048 ЦК України), а також домовленості про дату припинення договору».

4. Конституційний Суд України виходить із того, що порушені в конституційній скарзі питання стосуються права власності, об'єктів, що до нього належать, конституційних гарантій непорушності цього права.

У сфері відносин власності Конституція України визначила, зокрема: обов'язок держави забезпечувати захист прав усіх суб'єктів права власності та господарювання, соціальну спрямованість економіки; рівність усіх суб'єктів права власності перед законом (частина четверта статті 13); право кожного володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності (частина перша статті 41); заборону протиправного позбавлення права власності, непорушність права приватної власності (частина четверта статті 41).

Приписами Конституції України також встановлено, що:

— право приватної власності набувається в порядку, визначеному законом (частина друга статті 41);

— виключно законами України визначаються: права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод; основні обов'язки громадянина; правовий режим власності (пункти 1, 7 частини першої статті 92).

Конституційний Суд України зазначав, що відповідно до Конституції України визнання, дотримання й захист права власності є обов'язком держави (абзац перший пункту 4 мотивувальної частини Рішення від 16 жовтня 2008 року № 24-рп/2008); держава визначає та рівним чином захищає всі форми власності; кожна з них може мати свої особливості, пов'язані із законодавчо визначеними умовами та підставами виникнення або припинення права власності (абзац другий підпункту 3.1 пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 12 лютого 2002 року № 3-рп/2002); зміст права власності охоплює права володіння, користування і розпорядження власником своїм майном, які він здійснює на власний розсуд (абзац перший пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 9 листопада 2011 року № 14-рп/2011).

Досліджуючи зміст конституційних приписів щодо непорушності права власності, Конституційний Суд України наголошував: «Конституція України прямо встановлює заборону протиправного позбавлення власника права власності (частина четверта статті 41). Непорушність цього права означає передусім невтручання будь-кого у здійснення власником своїх прав щодо володіння, користування та розпорядження майном, заборону будь-яких порушень прав власника щодо його майна всупереч інтересам власника та його волі. Разом з тим використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі (частина сьома статті 41 Конституції України)» (абзац другий пункту 5 мотивувальної частини Рішення від 11 листопада 2004 року № 16-рп/2004); «із приписів Конституції України випливає, що кожен, хто не є власником, не має права створювати перешкод власнику у здійсненні належного йому права, а також вчиняти будь-які інші дії, спрямовані на порушення або обмеження правомочностей власника щодо володіння, користування та розпорядження майном; права володіння, користування та розпорядження власністю є рівними для всіх осіб (власників)» (абзац п'ятий підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 14 липня 2020 року № 8-р/2020).

Конституційний Суд України також звернув увагу на те, що «право власності не є абсолютним, тобто може бути обмежене, однак втручання у це право може здійснюватися лише на підставі закону з дотриманням принципу юридичної визначеності та принципу пропорційності, який вимагає досягнення розумного співвідношення між інтересами особи та суспільства. При обмеженні права власності

в інтересах суспільства пропорційними можуть вважатися такі заходи, які є менш обтяжливими для прав і свобод приватних осіб з-поміж усіх доступних для застосування заходів» [абзац сьомий підпункту 2.3 пункту 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України (Перший сенат) від 5 червня 2019 року № 3-р(І)/2019].

Досліджуючи питання, які належать до сфери виключно законодавчого регулювання, Конституційний Суд України зазначав, що виключно законами України встановлюється правовий режим власності, в основі якого — конституційні приписи, конкретизовані в законах, які можуть містити й певні особливості правового режиму тих чи інших форм власності (четверте речення абзацу другого підпункту 3.4 пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 20 червня 2007 року № 5-рп/2007); порядок і умови набуття та припинення права власності, а також права володіння, користування та розпорядження майном визначаються законами (перше речення абзацу другого пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 13 грудня 2000 року № 14-рп/2000).

Конституційний Суд України констатує, що головним обов'язком держави у сфері відносин власності є забезпечення захисту прав усіх суб'єктів права власності. Одним із механізмів забезпечення такого захисту є законодавче врегулювання, у межах якого чітко та вичерпно встановлено, зокрема, підстави виникнення, припинення права власності, випадки правомірного обмеження права власності, підстави і порядок здійснення такого обмеження.

Конституційний Суд України зауважує, що в приписові частини першої статті 41 Конституції України визначено тріаду правомочностей власника: володіння, користування, розпорядження, які він здійснює щодо певного майна, що йому належить на тій чи тій юридичній підставі, тому в розумінні цього припису власність, якою кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися, стосується майна. Відповідно, конституційний імператив щодо непорушності права приватної власності скеровано насамперед на убезпечення власника від протиправного втручання в здійснення ним своїх прав щодо володіння, користування та розпорядження належним йому майном вільно та на власний розсуд.

5. Конституційний Суд України наголошує, що під час розгляду справ слід враховувати чинні міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надала Верховна Рада України, та практику тлумачення й застосування цих договорів міжнародними органами, зокрема Європейським судом із прав людини, юрисдикцію яких визнала Україна.

Приписи статті 41 Конституції України щодо права кожного володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, щодо заборони протиправного позбавлення права власності узгіднені з приписами статті 1 Першого протоколу до Конвенції.

Згідно зі статтею 1 Першого протоколу до Конвенції кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном; ніхто не може бути позбавлений його/її власності інакше як в інтересах суспільства й на умовах, що їх визначено законом і загальними принципами міжнародного права (абзац перший).

Європейський суд із прав людини, здійснюючи тлумачення статті 1 Першого протоколу до Конвенції як невіддільної її частини, виснував, що поняття «май-

но» має автономне значення, яке не залежить від формальної класифікації в національному праві та не зводиться до володіння матеріальними речами; як і матеріальні речі, певні права та інтереси, які є активами, також можна розглядати як «майнові права», а отже, як «майно» для цілей цієї статті [рішення у справі *Iatridis v. Greece* від 25 березня 1999 року (заява № 31107/96), § 54; у справі *Beyeler v. Italy* від 5 січня 2000 року (заява № 33202/96), § 100; у справі *Broniowski v. Poland* від 22 червня 2004 року (заява № 31443/96), § 129; у справі *Depalle v. France* від 29 березня 2010 року (заява № 34044/02), § 62; у справі *Centro Europa 7 S.R.L. and di Stefano v. Italy* від 7 червня 2012 року (заява № 38433/09), § 171].

Європейський суд із прав людини у своїй практиці щодо захисту власності відповідно до гарантій, що їх визначено статтею 1 Першого протоколу до Конвенції, застосовує також доктрину правомірних очікувань.

Так, у низці рішень Європейський суд із прав людини зазначив, що задля того, щоб «очікування» було «правомірним», воно має бути конкретнішим, ніж лише сподівання, та має базуватися на нормі права або юридичному акті, такому як судове рішення [рішення у справі *Kopecky v. Slovakia* від 28 вересня 2004 року (заява № 44912/98), § 49; у справі *Saghinadze and Others v. Georgia* від 27 травня 2010 року (заява № 18768/05), § 103; у справі *Bélané Nagy v. Hungary* від 13 грудня 2016 року (заява № 53080/13), § 75].

6. Верховна Рада України на розвиток, конкретизацію та деталізацію приписів частини другої статті 41, пунктів 1, 7, 22 частини першої статті 92 Конституції України ухвалила Кодекс — основний акт цивільного законодавства України, яким унормовано особисті немайнові та майнові відносини (цивільні відносини), засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників.

Цивільне законодавство ґрунтується, зокрема, на засадах свободи договору; справедливості, добросовісності та розумності (пункти 3, 6 статті 3 Кодексу).

Унормовуючи питання співіснування актів цивільного законодавства і договору, Кодекс з-поміж іншого визначає, що сторони в договорі можуть відступити від приписів актів цивільного законодавства і врегулювати свої відносини на власний розсуд; сторони в договорі не можуть відступити від приписів актів цивільного законодавства, якщо в цих актах прямо вказано про це, а також у разі, якщо обов'язковість для сторін положень актів цивільного законодавства впливає з їх змісту або із суті відносин між сторонами (частина третя статті 6).

Одним із загальновизначених принципів міжнародного права є *pacta sunt servanda* (договорів слід додержувати). Цей принцип входить і до системи цивільного права, зокрема він міститься в тих статтях Кодексу, які встановлюють, що зобов'язання має бути виконане належним чином відповідно до умов договору та вимог Кодексу, інших актів цивільного законодавства, а за відсутності таких умов та вимог — відповідно до звичаїв ділового обороту або інших вимог, що їх звичайно виставлено (частина перша статті 526); договір є обов'язковим для виконання сторонами (стаття 629).

6.1. Питання укладання кредитного договору, його істотних умов, форми, процентів за кредитним договором тощо визначено, зокрема, приписами статей 1048, 1049, 1050, 1054, 1055, 1056¹ Кодексу.

Так, відповідно до частини першої статті 1054 Кодексу «за кредитним договором банк або інша фінансова установа (кредитодавець) зобов'язується надати грошові кошти (кредит) позичальникові у розмірі та на умовах, встановлених договором, а позичальник зобов'язується повернути кредит та сплатити проценти».

Отже, за кредитним договором у позичальника виникає зобов'язання повернути кредит та сплатити проценти за користування грошовими коштами. Цьому зобов'язанню позичальника відповідає право кредитодавця вимагати повернення кредиту та сплати процентів.

З огляду на приписи частини другої статті 1056¹ Кодексу в кредитному договорі як істотні умови мають бути визначені розмір процентів, тип процентної ставки (фіксована або змінювана) та порядок сплати процентів.

Припис абзацу другого частини першої статті 1048 Кодексу, який застосовується до кредитного договору на підставі частини другої статті 1054 Кодексу, установлює, що за загальним правилом проценти як плату за користування грошовими коштами виплачують щомісяця до дня повернення позики, якщо сторони в договорі не досягли іншої домовленості. При цьому позика вважається повернутою в момент передання позикодавцеві речей, визначених родовими ознаками, або зарахування позиченої грошової суми на його банківський рахунок (частина третя статті 1049 Кодексу).

6.2. Банк та Позичальник, укладаючи Кредитний договір, домовились, що проценти як плата за користування грошовими коштами (кредитом) будуть нараховані, а відповідно мають бути виплачені до дня повернення кредиту. Тобто в Кредитному договорі сторони відтворили загальне правило, що його встановлено приписом абзацу другого частини першої статті 1048 Кодексу.

Така домовленість сторін Кредитного договору, на думку Банку, означає, що Банк із дати укладення Кредитного договору очікував на отримання процентів як плати за користування кредитом до дня його фактичного повернення і що в разі неповернення Позичальником кредиту у строк, обумовлений Кредитним договором, Банк мав право вимагати сплати процентів за користування кредитом, що їх нараховано за прострочений період — після настання дати повернення кредиту до дня його фактичного повернення.

У зв'язку з цим Конституційний Суд України зазначає, що Європейський суд із прав людини при тлумаченні поняття «майно» послідовно наголошував, що в розумінні статті 1 Першого протоколу до Конвенції «майно» може становити і «вимога», якщо вона достатньо визначена для того, щоб бути виконаною [рішення у справі *Burdov v. Russia* від 4 вересня 2002 року (заява № 59498/00), § 40; у справі *De Luca v. Italy* від 24 вересня 2013 року (заява № 43870/04), § 50].

Європейський суд із прав людини «вимогу» розглядає як «актив». У своїх рішеннях він неодноразово наголошував, що якщо майновий інтерес має характер вимоги, його можна вважати «активом», а особу, якій він належить, можна вважати такою, що має «правомірні очікування» на його отримання тоді, коли цей майновий інтерес має достатні підстави в національному праві, наприклад, якщо існує установлена судова практика національних судів, що підтверджує його наявність [рішення у справі *Kopecky v. Slovakia* від 28 вересня 2004 року (заява № 44912/98), § 52; у справі *Anheuser-Busch Inc. v. Portugal* від 11 січня 2007 року (заява № 73049/01), § 65].

Оцінюючи підстави, що є в національному праві, для визнання очікувань Банку на отримання процентів як плати за користування кредитом до дня його фактичного повернення правомірними, Конституційний Суд України зазначає таке.

Згідно з частиною першою статті 190 Кодексу майном як особливим об'єктом є окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки. До майнових прав належать, зокрема, права вимоги (абзац третій частини другої статті 3 Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні»).

Проценти за користування кредитом — це певна грошова сума, яку позичальник має сплатити кредитодавцеві за умовами кредитного договору, а кредитодавець відповідно має право вимагати сплати йому такої суми грошових коштів (процентів). Це право вимоги на отримання процентів за користування кредитом належить до майнових прав і підлягає вираженню в грошовому еквіваленті.

Верховний Суд надав відповідь на запит судді-доповідача щодо того, чи знавала змін судова практика суду касаційної інстанції щодо можливості одночасного застосування приписів частини першої статті 1048 та частини другої статті 625 Кодексу, тобто правомірності стягнення процентів як плати за користування кредитом, що їх нараховано за прострочений період — після настання дати повернення кредиту до дня його фактичного повернення. У відповіді зазначено, що в період до 2018 року правозастосування у відповідній категорії справ характеризувалось підходом, який полягав у відсутності законодавчих перешкод для одночасного застосування приписів частини першої статті 1048 і частини другої статті 625 Кодексу, та що цей підхід найбільш ґрунтовно висвітлено в аналізі практики застосування приписів статті 625 Кодексу в цивільному судочинстві (далі — Аналіз), підготовленому Верховним Судом України в рамках вивчення практики застосування судами норм законодавства при розгляді цивільних справ про відповідальність за порушення грошових зобов'язань за 2011–2012 роки.

Так, в Аналізі Верховний Суд України зазначив, що судам слід ураховувати різну юридичну природу процентів, визначених статтями 536, 1048, 1056¹, 1061 Кодексу, і трьох процентів річних від простроченої суми, установлених частиною другою статті 625 Кодексу, при вирішенні питання щодо можливості їх одночасного стягнення: «Проценти, визначені статтями 536, 1048, 1056¹, 1061 ЦК України, є платою за користування чужими грошовими коштами, яка, за відсутності іншої домовленості сторін, сплачується боржником за весь період користування грошовими коштами, у тому числі після настання терміну їх повернення». При цьому Верховний Суд України наголосив, що «до 2018 року судова практика щодо вирішення питання про одночасне застосування норм частини першої статті 1048 і частини другої статті 625 ЦК України не зазнавала істотних змін».

Таким чином, протягом строку кредитування, що його визначено Кредитним договором, а також протягом 2015–2017 років, коли Банк у судовому порядку стягував з Позичальника та Поручителя заборгованість за Кредитним договором, зокрема проценти за користування кредитом, що їх нараховано після дати його повернення, була сталою судова практика щодо правомірності стягнення процентів за користування кредитом, що їх нараховано за прострочений період — після настання дати повернення кредиту до дня його фактичного повернення.

Отже, керуючись принципом *pacta sunt servanda* (договорів слід додержувати), урахувуючи приписи частини першої статті 190, абзацу другої частини першої статті 1048 Кодексу, усталену судову практику національних судів щодо правомірності стягнення процентів за користування кредитом, що їх нараховано за прострочений період, яка не зазнавала змін протягом 2011–2017 років, Конституційний Суд України дійшов висновку, що як на момент укладення Кредитного договору, так і протягом строку кредитування Банк мав правомірні очікування на отримання процентів за користування грошовими коштами до дня повернення кредиту, а відтак право вимоги Банку щодо сплати йому таких процентів є майном та відповідно об'єктом права власності, захист якого гарантує стаття 41 Конституції України.

7. Приписами статті 1050 Кодексу встановлено наслідки порушення позичальником умов договору. Зокрема, оспорюваний Банком припис статті 1050 Кодексу визначає, що якщо позичальник своєчасно не повернув суму позики, він зобов'язаний сплатити грошову суму відповідно до статті 625 Кодексу.

Конституційний Суд України констатує, що ця норма є відсильною, тому її тлумачення та застосування іманентно потребують застосування норми Кодексу, на яку є безпосереднє посилання в першому реченні частини першої статті 1050 Кодексу.

Так, приписом частини другої статті 625 Кодексу встановлено, що боржник, який прострочив виконання грошового зобов'язання, на вимогу кредитора зобов'язаний сплатити суму боргу з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення, а також три проценти річних від простроченої суми, якщо інший розмір процентів не встановлено договором або законом.

Отже, аналіз сфери застосування приписів статей 625 та 1050 Кодексу свідчить про те, що вони унормовують питання відповідальності за порушення грошового зобов'язання позичальником, тоді як приписи статті 1048 Кодексу визначають загальні умови нарахування, сплати процентів за користування грошовими коштами як істотні умови договору позики, кредитного договору.

Проценти, про які йдеться в приписах статті 1048 Кодексу, є складовим елементом плати за надану позику/кредит, що разом з основною сумою позики/кредиту становить загальну суму боргу, яку боржник повинен сплатити через визначений час після отримання позики/кредиту.

Конституційний Суд України зазначає, що приписи частини другої статті 625, першого речення частини першої статті 1050 Кодексу та частини першої статті 1048 Кодексу регулюють різні за змістом правовідносини, які не є взаємовиключними, адже за загальним правилом (частина перша статті 622 Кодексу), якщо інше не встановлено в договорі або законі, застосування заходів цивільної відповідальності не звільняє боржника від виконання зобов'язань за договором у натурі.

Конституційний Суд України вважає, що застосування припису першого речення частини першої статті 1050 Кодексу як такого, що його скеровано на надання кредитодавцеві права на отримання трьох процентів річних від простроченої суми та інфляційних втрат як заходів цивільної відповідальності за неналежне виконання позичальником грошових зобов'язань, не може впливати на право кредитодавця на отримання процентів як плати за користування кредитом, тобто на право вимагати від боржника виконання зобов'язань за кредитним договором у натурі.

Отже, Конституційний Суд України дійшов висновку, що в аспекті порушених у конституційній скарзі питань оспорюваний припис статті 1050 Кодексу не обмежує права Банку на отримання процентів як плати за користування кредитом. Відповідно, припис першого речення частини першої статті 1050 Кодексу не спричиняє й негативних наслідків для права Банку на ведення підприємницької діяльності.

Отже, припис першого речення частини першої статті 1050 Кодексу не суперечить частині четвертій статті 13, частинам першій, другій, четвертій статті 41, частині першій статті 42 Конституції України.

8. Банк стверджує, що оспорюваний припис статті 1050 Кодексу не відповідає частинам першій та другій статті 8 Конституції України, вважаючи, що він спричиняє стан юридичної невизначеності в питанні правомірних очікувань кредитодавця на отримання процентів за користування кредитом до дня його повернення, який полягає в тому, що в процесі застосування судами припису першого речення частини першої статті 1050 Кодексу зазнала змін судова практика, унаслідок чого було порушено стабільність становища учасників кредитних правовідносин.

На думку Конституційного Суду України, Банк цими твердженнями висловив незгоду із застосуванням судами в його справі припису першого речення частини першої статті 1050 Кодексу, що не може розглядатись як обґрунтування його неконституційності.

Практика суду касаційної інстанції щодо можливості одночасного застосування приписів частини першої статті 1048 Кодексу та першого речення частини першої статті 1050 Кодексу в системному зв'язку з частиною другою статті 625 Кодексу з березня 2018 року зазнала докорінних змін. Ці зміни зумовлено, по-перше, зміною підходу до тлумачення статті 1048 Кодексу (щодо обов'язку боржника сплачувати проценти до дня повернення позики) у контексті визначення строку виконання зобов'язань за кредитним договором, а по-друге, новим підходом до визначення юридичної природи процентів, що їх встановлено частиною першою статті 1048 Кодексу (плата за надані грошові кошти) і частиною другою статті 625 Кодексу (міра відповідальності за порушення грошового зобов'язання), та різними юридичними підставами для їх застосування.

У зв'язку з наведеним Конституційний Суд України наголошує, що забезпечення сталості та єдності судової практики є основоположною функцією Верховного Суду (частина перша статті 36 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»), яку не може здійснювати інший орган державної влади, зокрема Конституційний Суд України.

9. Банк також вважає, що припис першого речення частини першої статті 1050 Кодексу не відповідає частині першій статті 19 Конституції України, згідно з якою правопорядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не встановлено законодавством.

Конституційна скарга Банку не містить обґрунтування тверджень щодо невідповідності оспорюваного припису статті 1050 Кодексу приписові частини першої статті 19 Конституції України.

Аналіз змісту припису першого речення частини першої статті 1050 Кодексу свідчить, що він не скерований на те, щоб примусити сторони кредитного договору робити те, що не встановлено законодавством.

Отже, Конституційний Суд України дійшов висновку, що припис частини першої статті 19 Конституції України для цілей розгляду цієї справи не є застосовним.

Ураховуючи викладене та керуючись статтями 55, 147, 150, 151¹, 151², 153 Конституції України, відповідно до статей 7, 32, 36, 65, 67, 74, 84, 88, 89, 92, 94 Закону України «Про Конституційний Суд України»

Конституційний Суд України
у х в а л и в:

1. Визнати таким, що відповідає Конституції України (є конституційним), припис першого речення частини першої статті 1050 Цивільного кодексу України.

2. Рішення Конституційного Суду України є обов'язковим, остаточним та таким, що не може бути оскаржено.

Рішення Конституційного Суду України підлягає опублікуванню у «Віснику Конституційного Суду України».

ДРУГИЙ СЕНАТ
КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Summary to the Decision of the Second Senate of the Constitutional Court of Ukraine of June 22, 2022 No. 6-r(II)/2022 in the case upon the constitutional complaint of Joint Stock Company «The State Savings Bank of Ukraine» on conformity of the requirement of the first sentence of Article 1050.1 of the Civil Code of Ukraine

Joint Stock Company «The State Savings Bank of Ukraine» (hereinafter referred to as the Bank) requested the Constitutional Court of Ukraine to review the constitutionality of the provision of the first sentence of Article 1050.1 of the Civil Code of Ukraine (hereinafter referred to as the Code), under which «in case the borrower fails to repay the credit amount in a timely manner, he/she is obliged to pay the amount of money in accordance with Article 625 of this Code».

The Constitutional Court observes that in terms of property relations, the main duty of the state is to ensure the protection of the rights of all subjects of ownership. One of the mechanisms for ensuring such a protection is a legislative arrangement, within which, particularly, the grounds for the emergence and cease of property rights, cases of lawful restriction of property rights, the grounds and procedure for exercising such a restriction are clearly and exhaustively established. The Constitutional Court of Ukraine noted that the prescribed provision of Article 41 of the Constitution of Ukraine defines the triad of the owner's powers: possession, use, disposal, which he/she exercises in relation to certain property, belonging to him/her on one or another legal basis, therefore, in the understanding of this provision, the property, which everyone has the right to own, use and dispose, relates to property. Accordingly, the constitutional imperative on the inviolability of the right of private property is primarily aimed at protecting the owner from

an unlawful interference in the exercise of his/her rights to own, use and dispose the property belonging to him/her freely and at his/her own discretion.

During the credit period specified in the Credit Agreement, as well as during 2015–2017, when the Bank within judicial proceedings collected from the Borrower and the Guarantor the debt under the Credit Agreement, in particular interest for the use of the credit, accrued after the date of its repayment, there was stable case law on the permissibility of collecting interest for the credit usage, accrued for the overdue period, that is after the date of the credit repayment until the day of its actual return.

Ensuring stability and unity of a case law is a fundamental function of the Supreme Court (Article 36.1 of the Law «On the Judiciary and the Status of Judges»), which can be performed by another state authority, in particular the Constitutional Court.

Guided by the principle of *pacta sunt servanda* (agreements must be kept), taking into account the provisions of Article 190.1, Article 1048.1.2 of the Code, the established case law of national courts on the legality of collecting interest for the credit usage, accrued for an overdue period (which remained stable during 2011–2017), the Constitutional Court of Ukraine concluded that as at the time of the credit agreement, and during certain credit period, the Bank had legitimate expectations to receive interest for the use of funds before the date of credit repayment, and therefore the right of the Bank to pay such interest is deemed to be a property and, accordingly, is the item subject to ownership, protection of which is guaranteed by Article 41 of the Constitution.

The provisions of Article 1050 of the Code stipulate the consequences of a breach of the agreement terms by the borrower. Particularly, the impugned provision of Article 1050 of the Code determines that in case the borrower fails to repay the credit amount in a timely manner, he/she is obliged to pay the amount of money in accordance with Article 625 of this Code.

The Constitutional Court stresses that this norm is a reference one, therefore its interpretation and application immanently require the application of the norm of the Code, to which there is a direct reference in the first sentence of Article 1050.1 of the Code.

The analysis of the scope of application of the provisions of Articles 625 and 1050 of the Code demonstrates that they regulate the issues of liability for violation of a monetary obligation by the borrower, while the provisions of Article 1048 of the Code determine the general conditions for accrual, payment interest for the use of funds as essential terms of the loan agreement, credit agreement.

The interest referred to in the provisions of Article 1048 of the Code is an integral element of the payment for the granted loan/credit, which, along with the principal amount of the loan/credit, constitutes the total amount of the debt, which the debtor must pay after a certain time after receiving the loan/credit.

The Constitutional Court of Ukraine noted that the provisions of Article 625.5, the first sentence of Article 1050.1 of the Code and Article 1048.1 of the Code regulate legal relations that are different in their content and are not mutually exclusive, because, as a general rule (Article 622.1 of the Code), unless otherwise provided by the agreement or the law, the application of civil liability measures does not relieve the debtor from the performance of obligations under the agreement in kind.

The Constitutional Court considers that the application of the provision of the first sentence of Article 1050.1 of the Code, as such, aimed at granting a creditor the right to receive three percent per annum of the overdue amount and inflationary losses as mea-

tures of civil liability for improper performance of monetary obligations by the borrower, and, thus, cannot affect the right of the creditor to receive interest as payment for the use of the credit, that is, the right to demand from the debtor the fulfillment of obligations under the credit agreement in kind.

The Constitutional Court came to the conclusion that, in terms of the issues raised in the constitutional complaint, the impugned provision of Article 1050 of the Code does not restrict the Bank's right to receive interest in the form of payment for the use of the credit. Consequently, the provision of the first sentence of Article 1050.1 of the Code does not entail negative consequences for the Bank's right to conduct business activities.

Thus, the Constitutional Court held to declare the provision of the first sentence of Article 1050.1 of the Civil Code to be constitutional.

References:

Decisions of the Constitutional Court of Ukraine:

- No. 14-rp/2000 of December 13, 2000;
- No. 3-rp/2002 of February 12, 2002;
- No. 16-rp/2004 of November 11, 2004;
- No. 5-rp/2007 of June 20, 2007;
- No. 24-rp/2008 of October 16, 2008;
- No. 14-rp/2011 of November 9, 2011;
- No. 3-r/2019 of June 5, 2019.

Judgments of the European Court of Human Rights:

- *Jatridis v. Greece* of May 25, 1999 (application No. 31107/96);
- *Beyeler v. Italy* of January 5, 2000 (application No. 33202/96);
- *Broniowski v. Poland* of June 22, 2004 (application No. 31443/96);
- *Depalle v. France* of May 29, 2010 (application No. 34044/02);
- *Centro Europa 7 S.R.L. and di Stefano v. Italy* of June 7, 2012 (application No. 38433/09);
- *Kopecky v. Slovakia* of September 28, 2004 (application No. 44912/98);
- *Saghinadze and Others v. Georgia* of May 27, 2000 (application No. 18768/05);
- *Belane Nagy v. Hungary* of December 13, 2016 (application No. 53080/13);
- *Burdov v. Russia* of September 4, 2002 (application No. 59498/00);
- *De Luca v. Italy* of September 24, 2013 (application No. 43870/04);
- *Anheuser-Busch Inc. v. Portugal* of January 11, 2007 (application No. 73049/01).

Protocol No. 1 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950.

ОКРЕМА ДУМКА

**судді Конституційного Суду України Лемака В. В.
стосовно Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат)
у справі за конституційною скаргою Акціонерного товариства
«Державний ощадний банк України» щодо відповідності
Конституції України (конституційності) припису першого речення
частини першої статті 1050 Цивільного кодексу України
від 22 червня 2022 року № 6-р(II)/2022**

Я не підтримав Рішення Конституційного Суду України від 22 червня 2022 року № 6-р(II)/2022 (далі — Рішення) з єдиної причини — конституційну скаргу, на мою думку, подано неналежним суб'єктом. Акціонерне товариство «Державний ощадний банк України» (далі — Ощадбанк) не є суб'єктом, який має право подати конституційну скаргу. Згідно частини четвертої статті 63 Закону України «Про Конституційний Суд України» Сенат закриває конституційне провадження у справі, якщо під час пленарного засідання будуть виявлені підстави для відмови у відкритті конституційного провадження, передбачені статтею 62 цього ж Закону (серед таких підстав — «звернення до Суду неналежним суб'єктом»). Мені не вдалося переконати колег у своїй позиції.

У зв'язку з цим хочу поділитися своїми міркуваннями стосовно важливого питання доктрини і практики конституційного права: які суб'єкти мають право звернутися з конституційною скаргою до Конституційного Суду України. Звісно, для цього слід відповісти на питання, яким суб'єктам гарантовано Конституцією України права і свободи людини, а яким — ні.

1. Категорія «особа» в розумінні статті 151¹ Конституції України

У першому реченні статті 151¹ Основного Закону України зазначено: «Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність Конституції України (конституційність) закону України за конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України». При цьому для розуміння, ким є суб'єкт звернення до Конституційного Суду України з конституційною скаргою — «особа» — слід урахувати частину четверту статті 55 Основного Закону України, в якій зазначено, що «кожному» гарантується право звернутися з конституційною скаргою.

Фізичні особи та приватні юридичні особи. Своєю чергою, «особа» (кожен) як поняття охоплює і фізичних осіб (народжених живих людських істот), і юридичних осіб.

Фізична особа має право звернутися до Конституційного Суду України з конституційною скаргою незалежно від того, ким вона є: громадянином України, іноземною особою чи особою без громадянства, головне — щоб вона дотримала інших вимог подання конституційної скарги, які встановлені у статті 151¹ Конституції

України, щодо остаточного судового рішення в її справі та щодо вичерпання всіх інших національних засобів захисту прав людини.

Суб'єктами права на конституційну скаргу можуть бути також об'єднання громадян, інші неурядові організації (асоціації осіб) або будь-які інші групи осіб, які не формалізовані як юридичні особи. Наприклад, Рішенням від 7 квітня 2021 року № 1-р(II)/2021 Конституційний Суд України розглянув конституційну скаргу, подану спільно 33 особами (первісно її підписали 62 особи).

Однак не всі об'єднання громадян мають право звернутися до Конституційного Суду України з конституційною скаргою. Наприклад, не мають цього права такі утворення, як територіальні громади, хоча вони й об'єднують жителів села, селища чи міста, оскільки вони наділені публічно-владними повноваженнями, які здійснюють безпосередньо або через органи місцевого самоврядування (частина третя статті 140 Конституції України).

Отже, юридична особа загалом може бути носієм гарантованих Конституцією України прав і свобод, якщо за своєю суттю ці права і свободи є сумісними з її природою. Людська гідність як джерело прав і свобод людини не узгоджується з природою юридичних осіб як штучних і потенційно вічних утворень, однак свобода (інший аспект сутності прав людини) може знайти таке узгодження. Сумісними з природою юридичних осіб можуть бути, зокрема, свобода підприємництва, право власності, право на судовий захист тощо. Наприклад, політичні партії можуть захищати не тільки право на об'єднання громадян, а й свободу вираження, право на мирні зібрання, право на свободу слова.

Юридичні особи публічного права. На відміну від фізичних осіб, не всі юридичні особи наділені правом звернутися до Конституційного Суду України з конституційною скаргою. Згідно з абзацом другим частини першої статті 56 Закону України «Про Конституційний Суд України» до суб'єктів права на конституційну скаргу не належать юридичні особи публічного права.

У розумінні змісту поняття «юридичні особи публічного права» Конституційний Суд України, звісно, має керуватися не тільки (і не стільки) його наповненням законодавцем у цивільному праві, а й розумінням природи цих утворень, а також розумінням сутності прав людини та їх сумісністю з такими юридичними особами.

Говорячи про права і свободи, які властиві для створених актами органів державної влади юридичних осіб, вважаю за потрібне зазначити, що, **з одного боку, права і свободи людини переважно мають захисний характер для людини в її відносинах із державою, а отже, слід виходити з того, що, наприклад, орган публічної влади (складова держави) не може бути носієм конституційних прав і свобод (відтак для їх захисту оскаржувати акти, ухвалені цією державою), оскільки сама держава не може бути одночасно і відповідальною за дотримання конституційних прав і свобод, і їх носієм (бенефіціаром).** З іншого боку, у положеннях Конституції України, якими гарантовано права і свободи людини, засновано також систему об'єктивних конституційних цінностей, у центрі якої перебуває людина з її гідністю та свободою (стаття 3 Основного Закону України). Саме на цій системі цінностей базується конституційний порядок України як держави загалом та всі галузі права — і приватного, і публічного характеру. Відтак юридичні особи можуть вимагати втілення зазначених конституційних цінностей у нормах будь-якої галузі права, якщо, на їх думку, порушено

їхній інтерес, який вони сприймають як гарантоване Конституцією України право чи свободу.

Враховуючи наведене, логічно нескладно дійти висновку, що орган публічної влади, повноваження якого визначено Конституцією і законами України, звісно, не може претендувати на гарантовані Основним Законом України права і свободи людини. При цьому важливо помітити поширену проблему заплутаності й, зокрема, змішування понять юридичного статусу, правосуб'єктності юридичної особи, з одного боку, та належних їй прав людини, з іншого боку. Безумовно, наприклад, кожне урядове відомство має таку правосуб'єктність, свої окремі «права і обов'язки», однак у словосполучі «права і обов'язки» слово «права» буде означати певні установлені законом привілеї, імунітети, на яких може бути заснована законна вимога до суду захищати їх від посягань інших урядових відомств. Однак у таких спрах не йдеться про права людини як сферу захисту людини від урядового свавілля.

Зверніть увагу: кожна юридична особа, створена волею держави для досягнення публічної мети, через ухвалення закону України чи видання постанови Кабінету Міністрів України отримує спеціальний статус, який «прав людини» не стосується.

Наведу декілька «кейсів» із зарубіжної судової практики. Ще у 1819 році Верховний Суд США в рішенні у справі *Trustees of Dartmouth College v. Woodward* зазначив, що корпорація — це штучна істота, невидима, нематеріальна й існує лише в образі закону. Будучи простою суттю закону, вона має лише ті властивості, які надає їй статут [закон], яким її створено для її існування. Вважається, що вони (ці властивості) найкраще розраховані для впливу на об'єкт, для якого вона й була створена.

У рішенні у справі *Williams v. Mayor & City Council of Baltimore* (1933) Верховний Суд США висловився ще чіткіше: «<<...> муніципальна корпорація, створена штатом для кращого впорядкування уряду, не має жодних привілеїв чи імунітетів згідно з Федеральною конституцією, на які вона може посылатися всупереч волі свого творця». Далі цей суд зазначив: «Це не функція суду визначати, чи є публічна політика, яка знаходить вираження в законодавстві цього порядку, добре чи погано задумана».

Доволі широкою з цього питання є практика Федерального Конституційного Суду Німеччини. Так, зокрема, в рішенні від 2 травня 1967 року (*BVerfGE 21, 362*) він зазначив, що «існують принципові застереження щодо розширення дієздатності основних прав на юридичних осіб публічного права у сфері виконання державних завдань. Якщо основоположні права стосуються відносин особи з державною владою, несумісним є робити саму державу учасником або бенефіціаром основоположних прав; вона не може бути адресатом і бенефіціаром основних прав одночасно». На думку Федерального Конституційного Суду Німеччини, це стосується не лише випадків, коли держава діє безпосередньо — як державний орган Федерації чи Землі, — але в принципі й тоді, коли вона використовує незалежну юридичну особу для виконання своїх завдань. Рішення щодо того, як має бути виконане конкретне державне завдання, є предметом розсуду законодавця, а «в рамках цієї суверенної загальної структури держави не може бути фундаментальних прав як суб'єктивних публічних прав». У цьому ж рішенні цей суд, дійшовши висновку, за яким «основні права та правовий засіб, створений для їх захисту конституційною скаргою, в принципі не застосовуються до юридичних осіб публічного права, оскільки вони виконують публічні обов'язки», зазначив, що, як виняток, захист

через конституційну скаргу може мати місце, якщо «відповідна юридична особа безпосередньо належить до сфери життя людини, яка захищається основоположними правами».

Отже, найбільше складнощів виникає під час визначення того, чи може бути суб'єктом права на конституційну скаргу створена актом законодавства юридична особа, яка перебуває в правовідносинах приватного характеру (наприклад, державна компанія — суб'єкт підприємництва) або у відносинах публічного характеру, однак має істотні особливості, пов'язані зі сферою відносин, в якій вона здійснює діяльність. Розглянемо критерії, які сформовані практикою конституційного судочинства інших держав для дослідження сутності юридичних осіб публічного права, які претендують на основоположні права та їх захист конституційними судами. Ці критерії безумовно можуть бути застосовані в практиці Конституційного Суду України.

2. Критерії сумісності юридичної особи публічного права з основоположними правами

В Україні розібратися з цим питанням тим більше важливо, оскільки, на відміну від багатьох країн, через механізм конституційної скарги допускається оскарження тільки закону України (або його окремого припису) — акта, який має вищу юридичну силу й у якому втілено державну волю, і який по суті є інструментом державної політики.

Отже, для відповіді на запитання, чи може створена актами законодавства юридична особа бути носієм конституційних прав і свобод, а відтак — суб'єктом права на конституційну скаргу, мають бути досліджені такі ознаки її статусу, як:

1) порядок створення юридичної особи (не тільки форма ухваленого рішення). Власне, йдеться про те, чи втілює створення юридичної особи державну волю (волю територіальної громади), чи йдеться про оформлення волевиявлення рівноправних суб'єктів;

2) частка державної власності в майні юридичної особи. Роль цієї ознаки зменшується за умови змішаного характеру власності юридичної особи, зокрема, коли частка державної власності не становить формули 50 % + 1. Однак роль цієї ознаки зростає, якщо частка державної власності становить 100 % або близько до цієї величини;

3) здійснення юридичною особою публічної влади, реалізація публічного інтересу (публічних функцій) безпосередньо або ступінь її перебування під безпосереднім контролем держави;

4) ступінь незалежності юридичної особи від органів політичної влади (парламенту, уряду, президента), зокрема, в юридичному, організаційному та фінансовому аспектах, які втілені в особливостях створення її органів управління (їхньої організаційно-правової форми), ролі політичних органів в управлінні цією юридичною особою;

5) діяльність юридичної особи в сферах, які охороняються певними основоположними правами і свободами, або її належність до них з огляду на мету їх створення. Наприклад, Федеральний Конституційний Суд Німеччини у рішенні від 18 серпня 2020 року (*1 BvQ 82/20*) відніс до таких юридичних осіб телерадіо-

компанії, університети та їхні факультети, пояснивши, що «тільки якщо становлення та діяльність юридичної особи є проявом вільного розвитку приватних, фізичних осіб, і якщо зокрема з огляду на людей, які діють за юридичними особами, робить це розумним та необхідним, обґрунтованим вважається те, що юридична особа є носієм основних прав та в силу цього також включає їх до сфери захисту певних матеріальних основоположних прав».

У цьому разі йдеться також про характер відносин (публічний чи приватний), у сфері яких юридична особа прагне через конституційну скаргу в Конституційному Суді України захистити свій інтерес як право, гарантоване Конституцією України;

б) належність юридичної особи до іноземної держави або ж її заснування іноземною державою. Те, що держава не може водночас бути і пов'язаною конституційними правами чи свободами, і їх носієм, не означає, що в окремих випадках юридична особа, яка заснована іноземною державою і керується приватним правом, не може бути носієм гарантованих Конституцією України прав і свобод (наприклад, право власності для іноземного інвестора) на території України. Останнє впливає також із того, що іноземна держава не є пов'язаною правами і свободами, гарантованими Конституцією України.

Роблячи висновки, підкреслюю — спір не в тому, якого суб'єкта визнавати (чи ні) юридичною особою публічного права, оскільки сама належність юридичної особи до публічного права (у розумінні законодавця) не виключає її спроможності подати конституційну скаргу до Конституційного Суду України. Тим паче, не є важливо, як сама юридична особа себе ідентифікує (наприклад, називаючи себе «юридичною особою приватного права»). Однак важливим є те, що в кожній справі Конституційний Суд України має глибинно дослідити характер цієї юридичної особи через дослідження сутнісних ознак її статусу. Зазначені вище критерії, взяті в сукупності й ретельно зважені, сподіваюся, допоможуть відповісти на запитання — чи може цей суб'єкт бути носієм конституційних прав і свобод, а отже, суб'єктом права на конституційну скаргу.

3. Ощадбанк і основоположні права

Пропоную екстраполювати зазначені вище критерії до оцінки того, чи може Ощадбанк бути носієм основоположних прав і свобод, гарантованих Конституцією України.

1) **порядок створення Ощадбанку безумовно втілює державну волю**, оскільки його було створено за Розпорядженням Президента України «Про акціонування Державного спеціалізованого комерційного ощадного банку України» від 20 травня 1999 року № 106/99-рп та постановою Кабінету Міністрів України «Про деякі питання управління Державним спеціалізованим комерційним ощадним банком України» від 21 травня 1999 року № 876 зі змінами шляхом перетворення Державного спеціалізованого комерційного ощадного банку України у Відкрите акціонерне товариство «Державний ощадний банк України». Статут Ощадбанку ухвалено окремою постановою Кабінету Міністрів України;

2) **частка державної власності в Ощадбанку становить 100 відсотків**. Про це зазначено у першому реченні пункту 8 Статуту Ощадбанку («Єдиним акціонером Банку, якому належить 100 відсотків акцій у статутному капіталі Банку, є держава»);

3) **публічний інтерес є в основі діяльності Ощадбанку.** У пункті 34 Статуту Ощадбанку так і зазначено: «Метою діяльності Банку як універсального банку в Україні, присутнього в усіх клієнтських сегментах, є сприяння економічному зростанню та соціальному прогресу в державі в усіх сферах діяльності; забезпечення виконання функції ринкового інструмента державної підтримки в галузях та сегментах економіки»;

4) **Кабінет Міністрів України має вирішальний вплив на Ощадбанк,** оскільки здійснює не тільки «функції з управління корпоративними правами держави у Банку», а й «функції вищого органу Банку» (пункти 8, 9 Статуту Ощадбанку);

5) **Ощадбанк не перебуває у захисній сфері прав людини, гарантованих Конституцією України** (як державні університети чи телеканали). Навпаки, йдеться про здійснення державою впорядковуючого впливу на економіку («ринковий інструмент державної підтримки»):

6) нарешті, **Ощадбанк не заснований іншою державою,** а отже, Україна як держава, що його створила і яка через Кабінет Міністрів України здійснює управління ним, не може бути відповідальною за дотримання основоположних прав і свобод людини, з одного боку, і бути бенефіціаром цих прав і свобод, з іншого боку.

Сукупність наведених ознак свідчить, що Ощадбанк є не тільки юридичною особою публічного права (хоча це не так важливо), **він за своєю суттю є такою юридичною особою публічного права, яка не може бути визнана суб'єктом права на конституційну скаргу.** У Рішенні Конституційний Суд України не з'ясував сутнісних ознак Ощадбанку.

Для порівняння. Державний університет, хоча він так само заснований на підставі актів державної влади і частка державної власності в його майні становить 100 відсотків, все ж істотно відрізняється від Ощадбанку: 1) в силу автономії він істотно «дистанційований» від політичних органів влади (Кабінет Міністрів України не здійснює функції «вищого органу управління», ректора і вчену раду обирає колектив); 2) саме заснування і діяльність державного університету створюють простір для реалізації індивідуальних прав людини (академічні свободи, право на освіту). У разі звернення державного університету з конституційною скаргою підстави для вирішення Конституційним Судом України питання щодо її прийнятності були би істотно іншими.

Суддя
Конституційного Суду України

В. ЛЕМАК

ОКРЕМА ДУМКА

судді Конституційного Суду України Олега Первомайського у справі № 3-188/2020(455/20) за конституційною скаргою Акціонерного товариства «Державний ощадний банк України» щодо відповідності Конституції України (конституційності) припису першого речення частини першої статті 1050 Цивільного кодексу України

Другий сенат Конституційного Суду України (далі — Другий сенат Суду) 22 червня 2022 року ухвалив Рішення № 6-р(II)/2022 у справі № 3-188/2020(455/20) за конституційною скаргою Акціонерного товариства «Державний ощадний банк України» щодо відповідності Конституції України (конституційності) припису першого речення частини першої статті 1050 Цивільного кодексу України (далі — ЦК України), за яким зазначений припис ЦК України визнав таким, що відповідає Основному Закону України (далі — Рішення).

На підставі статті 93 Закону України «Про Конституційний Суд України» вважаю за потрібне викласти окрему думку щодо Рішення, оспорюваного припису ЦК України та низки супутніх явищ та понять.

Щодо предмета конституційного контролю

1. Акціонерне товариство «Державний ощадний банк України» (далі — Банк) звернулося до Конституційного Суду України з клопотанням перевірити на відповідність Конституції України (конституційність) припис першого речення частини першої статті 1050 ЦК України, згідно з яким *«якщо позичальник своєчасно не повернув суму позики, він зобов'язаний сплатити грошову суму відповідно до статті 625 цього Кодексу»*.

Підставою для звернення Банку до Конституційного Суду України було те, що в остаточному судовому рішенні Банку було відмовлено в одержанні від боржника, що порушив умови кредитного договору, одночасно процентів за користування кредитними коштами та процентів річних за частиною другою статті 625 ЦК України.

Так, Велика Палата Верховного Суду в постанові від 4 лютого 2020 року в справі за позовом Банку зазначила, зокрема, таке: *«Оскільки поведінка боржника не може бути одночасно правомірною та неправомірною, то регулятивна норма частини першої статті 1048 ЦК України і охоронна норма частини другої статті 625 цього Кодексу не можуть застосовуватись одночасно. Тому за період до прострочення боржника підлягають стягненню проценти від суми позики (кредиту) відповідно до умов договору та частини першої статті 1048 ЦК України як плата за надану позику (кредит), а за період після такого прострочення підлягають стягненню річні проценти відповідно до частини другої статті 625 ЦК України як грошова сума, яку боржник повинен передати кредиторіві у разі порушення боржником зобов'язання, тобто як міра відповідальності за порушення грошового зобов'язання»*.

Банку поданий ним конституційний скарзі послався на те, що оспорюваний ним припис ЦК України не відповідає частинам першій, другій статті 8, частині четвертій статті 13,

частині першій статті 19, частинам першій, другій, четвертій статті 41, частині першій статті 42 Конституції України.

Мотивація Рішення, що заслугоує на підтримку

2. У Рішенні не лише згадані всі установи та фахівці, які сформулювали власні позиції щодо предмета конституційного контролю, а що більш важливо, лаконічно відтворено суголосну думку всіх цих висновків — припис першого речення частини першої статті 1050 ЦК України є конституційним, однак має місце суперечлива судова практика його правозастосування в посутньому зв'язку із іншими приписами ЦК України (підпункти 3.4–3.10 пункту 3 мотивувальної частини).

Тобто, цитуючи одну з відтворених у Рішенні думок, «<...> проценти як плата за кредит як умова договору та проценти річних як міра відповідальності не суперечать один одному і нарахування процентів річних не може скасовувати нарахування процентів» (підпункт 3.9 пункту 3 мотивувальної частини).

3. Своєю чергою, у пунктах 4–5 Рішення слушно зазначено на послідовних юридичних позиціях Конституційного Суду України та сталій практиці Європейського суду з прав людини щодо, по-перше, суті та змісту права власності та права на мирне володіння майном, по-друге, конституційних та конвенційних гарантіях захисту цих прав.

4. З огляду на наведене, на підставі приписів Основного Закону України, врахування юридичних позицій Конституційного Суду України та практики Європейського суду з прав людини у Рішенні сформульовано одразу кілька цілком логічних та передбачних висновків:

— «<...> як на момент укладення Кредитного договору, так і протягом строку кредитування Банк мав правомірні очікування на отримання процентів за користування грошовими коштами до дня повернення кредиту, а відтак право вимоги Банку щодо сплати йому таких процентів є майном та відповідно об'єктом права власності, захист якого гарантує стаття 41 Конституції України» (абзац одинадцятий пункту 6.2 пункту 6 мотивувальної частини);

— «<...> в аспекті порушених у конституційній скарзі питань оспорюваний припис статті 1050 Кодексу не обмежує права Банку на отримання процентів як плати за користування кредитом» (перше речення абзацу восьмого пункту 7 мотивувальної частини).

Дискусійна мотивація Рішення

5. Будь-яке рішення органу конституційного контролю має бути юридично визначеним, тобто бути передбачним за юридичними наслідками свого ухвалення. У цьому контексті вдалими та влучним виглядає висловлювання про те, що «рішення повинно не лише бути юридично визначеним, від нього навіть має віяти юридичною визначеністю».

Проте саме з цим аспектом, тобто з юридичною визначеністю, у Рішенні, на мою думку, є певні проблеми.

6. Так, загалом доречно та правильно у Рішенні зазначено таке: «<...> забезпечення сталості та єдності судової практики є основоположною функцією Верховного Суду

(частина перша статті 36 Закону України „Про судоустрій і статус суддів“), яку не може здійснювати інший орган державної влади, зокрема Конституційний Суд України» (абзац четвертий пункту 8 мотивувальної частини).

Водночас у Рішенні не лише констатується те, що «практика суду касаційної інстанції щодо <...> застосування приписів частини першої статті 1048 Кодексу та першого речення частини першої статті 1050 Кодексу в системному зв'язку з частиною другою статті 625 Кодексу з березня 2018 року зазнала докорінних змін» (перше речення абзацу третього пункту 8 мотивувальної частини), а також *de facto* формулюється та вмотивовано доводиться юридична позиція, якої суд касаційної інстанції притримувався до зазначених «докорінних змін» у своїй практиці.

За цією юридичною позицією, якщо цитувати безпосередньо Рішення, «<...> як на момент укладення Кредитного договору, так і протягом строку кредитування Банк мав правомірні очікування на отримання процентів за користування грошовими коштами до дня повернення кредиту <...>» (абзац одинадцятий підпункту 6.2 пункту 6 мотивувальної частини); «<...> оспорюваний припис статті 1050 Кодексу не обмежує права Банку на отримання процентів як плати за користування кредитом» (перше речення абзацу восьмого пункту 7 мотивувальної частини).

Таким чином, у Банку, суб'єктів правозастосування може скластись уявлення про те, що на виконання вимог цього Рішення (незважаючи на те, що оспорюваний припис ЦК України визнано таким, що відповідає Конституції України) суд касаційної інстанції та інші суди мають ще раз «докорінно» змінити свою практику застосування приписів частини першої статті 1048 ЦК України та першого речення частини першої статті 1050 ЦК України в системному зв'язку з частиною другою статті 625 ЦК України.

Вважаю, що така суперечливість у мотивації Рішення може дезорієнтувати зацікавлених осіб, а тому є небажаною.

Загальні висновки

7. Особисте тривале занурення у цивілістику для мене не трансформувалось у бажання перманентного та безумовного захисту норм ЦК України та інших актів цивільного законодавства від спроб визнання їх такими, що не відповідають Основному Закону України. Тому переконаний у тому, що неякісно сформульована норма ЦК України або іншого акта цивільного законодавства безперечно може бути визнана неконституційною у разі наявності потрібних для цього передумов.

Однією з таких передумов, на мою думку, є «суперечливе правозастосування», тобто ситуація, в якій суди «докорінно змінюють» свою практику правозастосування без будь-яких змін самої норми, що застосовується.

Отже, у цьому провадженні та в інших аналогічних випадках перед органом конституційного контролю постав складний вибір: або виходити з недосконалості норми як результату дій законодавця, або констатувати непослідовність у діях суду або судів, що суперечливо тлумачать та застосовують одну й ту саму норму.

У цій справі Другий сенат Суду, ухваливши Рішення, зробив вибір на користь другого з можливих варіантів. Наскільки правильним був такий висновок, покаже час, а точніше — подальша судова практика.

ІМЕНЕМ УКРАЇНИ

РІШЕННЯ
Конституційного Суду України

у справі за конституційним поданням
47 народних депутатів України
щодо відповідності Конституції України (конституційності)
статей 96¹, 96² Кримінального кодексу України
(щодо спеціальної конфіскації)

м. Київ
30 червня 2022 року
№ 1-р/2022

Справа № 1-22/2020(391/20)

Велика палата Конституційного Суду України у складі:

Головатий Сергій Петрович (голова засідання),
Городовенко Віктор Валентинович,
Гришук Оксана Вікторівна,
Завгородня Ірина Миколаївна,
Кичун Віктор Іванович,
Кривенко Віктор Васильович,
Лемак Василь Васильович,
Мойсик Володимир Романович,
Первомайський Олег Олексійович (доповідач),
Сас Сергій Володимирович,
Сліденко Ігор Дмитрович,
Філюк Петро Тодосьович,
Юровська Галина Валентинівна,

розглянула на пленарному засіданні справу за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статей 96¹, 96² Кримінального кодексу України.

Заслухавши суддю-доповідача Первомайського О. О. та дослідивши матеріали справи, у тому числі позиції, що їх висловили Президент України Зеленський В. О.; Голова Верховного Суду Данішевська В. І.; члени Науково-консультативної ради Конституційного Суду України — доктор юридичних наук, професор Гуторова Н. О., доктор юридичних наук, професор Хавронюк М. І., а також науковці: Державного науково-дослідного інституту Міністерства внутрішніх справ України — доктор юридичних наук, професор Вербенський М. Г.; Дніпропетровського державного

університету внутрішніх справ — доктор юридичних наук, професор Наливайко Л. Р.; Інституту держави і права імені В. М. Корецького Національної академії наук України — доктор юридичних наук, старший науковий співробітник Бабаскін А. Ю., кандидат юридичних наук Нерсисян А. С.; Інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка — кандидат юридичних наук, професор Шапченко С. Д.; Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка — доктор юридичних наук, професор Письменський Є. О.; Львівського національного університету імені Івана Франка — кандидат юридичних наук, доцент Денькович О. І., кандидат юридичних наук Крикливець Д. Є.; Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України — доктор юридичних наук, професор Демидова Л. М., доктор юридичних наук, старший науковий співробітник Шепітько М. В., доктор юридичних наук, доцент Пащенко О. О.; Національного університету «Одеська юридична академія» — доктор юридичних наук, професор Стрельцов Є. Л.; Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого — кандидат юридичних наук, професор Тютюгін В. І., доктор юридичних наук, професор Харитонов С. О., кандидат юридичних наук, доцент Зінченко І. О.; Національної академії внутрішніх справ — доктор юридичних наук, професор Копан О. В., кандидат юридичних наук, доцент Вартилицька І. А., кандидат юридичних наук Боровська І. А., кандидат юридичних наук Паламарчук К. В.; Харківського національного університету внутрішніх справ — доктор юридичних наук, професор Литвинов О. М., Конституційний Суд України

У С Т А Н О В И В:

1. Суб'єкт права на конституційне подання — 47 народних депутатів України — звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням визнати статті 96¹, 96² Кримінального кодексу України (далі — КК України) такими, що не відповідають статтям 1, 3, частинам першій, другій статті 8, статті 21, частинам другій, третій статті 22, частинам першій, четвертій, шостій статті 41, статті 58, частині другій статті 61, частині першій статті 62, статті 64 Конституції України.

Згідно з оспорюваними статтями КК України:

«Стаття 96¹. Спеціальна конфіскація

1. Спеціальна конфіскація полягає у примусовому безоплатному вилученні за рішенням суду у власність держави грошей, цінностей та іншого майна у випадках, визначених цим Кодексом, за умови вчинення умисного кримінального правопорушення або суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною цього Кодексу, за які передбачено основне покарання у виді позбавлення волі або штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а так само передбаченого частиною першою статті 150, статтею 154, частинами другою і третьою статті 159¹, частиною першою статті 190, статтею 192, частиною першою статей 204, 209¹, 210, частинами першою і другою статей 212, 212¹, частиною першою статей 222, 229, 239¹, 239², частиною другою статті 244, частиною першою статей 248, 249, частинами першою і другою статті 300, частиною першою статей 301, 302, 310, 311, 313, 318, 319, 362, статтею 363, частиною першою статей 363¹, 364¹, 365² цього Кодексу.

2. Спеціальна конфіскація застосовується на підставі:

- 1) обвинувального вироку суду;
- 2) ухвали суду про звільнення особи від кримінальної відповідальності;
- 3) ухвали суду про застосування примусових заходів медичного характеру;
- 4) ухвали суду про застосування примусових заходів виховного характеру.

3. У випадках, коли об'єктом спеціальної конфіскації є майно, вилучене з цивільного обороту, вона може бути застосована на підставі:

1) ухвали суду про закриття кримінального провадження з інших підстав, аніж звільнення особи від кримінальної відповідальності;

2) ухвали суду, постановленої в порядку частини дев'ятої статті 100 Кримінального процесуального кодексу України, за клопотанням слідчого чи прокурора, якщо кримінальне провадження закривається ними.

Стаття 96². Випадки застосування спеціальної конфіскації

1. Спеціальна конфіскація застосовується у разі, якщо гроші, цінності та інше майно:

1) одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна;

2) призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення або винагороди за його вчинення;

3) були предметом кримінального правопорушення, крім тих, що повертаються власнику (законному володільцю), а у разі, коли його не встановлено, — переходять у власність держави;

4) були підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення, крім тих, що повертаються власнику (законному володільцю), який не знав і не міг знати про їх незаконне використання.

2. У разі якщо гроші, цінності та інше майно, зазначені у частині першій цієї статті, були повністю або частково перетворені в інше майно, спеціальній конфіскації підлягає повністю або частково перетворене майно. Якщо конфіскація грошей, цінностей та іншого майна, зазначених у частині першій цієї статті, на момент прийняття судом рішення про спеціальну конфіскацію неможлива внаслідок їх використання або неможливості виділення з набутого законним шляхом майна, або відчуження, або з інших причин, суд виносить рішення про конфіскацію грошової суми, що відповідає вартості такого майна.

3. Спеціальна конфіскація застосовується також у разі, коли особа не підлягає кримінальній відповідальності у зв'язку з недосягненням віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, або неосудністю, або звільняється від кримінальної відповідальності чи покарання з підстав, передбачених цим Кодексом, крім звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності.

4. Гроші, цінності, в тому числі кошти, що знаходяться на банківських рахунках чи на зберіганні у банках або інших фінансових установах, інше майно, зазначені в цій статті, підлягають спеціальній конфіскації у третьої особи, якщо вона набула таке майно від підозрюваного, обвинуваченого, особи, яка переслідується за вчинення суспільно небезпечного діяння у віці, з якого не настає кримінальна відповідальність.

дальність, або в стані неосудності, чи іншої особи безоплатно, за ринкову ціну або за ціну вищу чи нижчу ринкової вартості, і знала або повинна була і могла знати, що таке майно відповідає будь-якій із ознак, зазначених у пунктах 1–4 частини першої цієї статті.

Вищезазначені відомості щодо третьої особи повинні бути встановлені в судовому порядку на підставі достатності доказів.

Спеціальна конфіскація не може бути застосована до майна, яке перебуває у власності добросовісного набувача.

5. Спеціальна конфіскація не застосовується до грошей, цінностей та іншого майна, зазначених у цій статті, які згідно із законом підлягають поверненню власнику (законному володільцю) або призначені для відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням».

1.1. Автори клопотання, стверджуючи про невідповідність оспорюваних статей КК України Конституції України, зазначають, зокрема, таке.

Статті 96¹, 96² КК України суперечать статтям 1, 3, частинам першій, другій статті 8 Конституції України, оскільки «за своєю правовою суттю інститут спеціальної конфіскації, хоча і відноситься до інших заходів кримінально-правового характеру, фактично, поряд з конфіскацією, є ще одним видом покарання за злочин <...>».

У конституційному поданні також вказано, що «запровадження та наявність у чинному законодавстві <...> інституту спеціальної конфіскації як додаткового заходу до вже існуючого покарання у виді конфіскації <...> призвело до обмеження існуючих прав та свобод людини і громадянина, встановлених частиною другою статті 61, частиною першою статті 62 Конституції України, звузило їх зміст та обсяг, що грубо суперечить частинам другій та третій статті 22, статті 64 Конституції України».

На думку суб'єкта права на конституційне подання, оспорювані статті КК України суперечать статті 21, частинам першій, четвертій, шостій статті 41 Конституції України, оскільки «такий спосіб позбавлення права приватної власності, як спеціальна конфіскація, положеннями Конституції України не передбачений. <...> наявність у Кримінальному кодексі України такого неконституційного інституту, як спеціальна конфіскація, нівелює конституційні гарантії непорушності права приватної власності <...>».

Окрім того, конституційне подання містить доводи щодо невідповідності статей 96¹, 96² КК України статті 58 Конституції України. Зокрема, народні депутати України зазначають, що «незважаючи на конституційні та міжнародні приписи незворотності дії закону про кримінальну відповідальність, суть запровадженого <...> інституту спеціальної конфіскації дозволяє поширити його дію на діяння, які були вчинені до набрання чинності відповідної норми закону про кримінальну відповідальність».

2. Розв'язуючи порушені в конституційному поданні питання, Конституційний Суд України виходить із такого.

2.1. За Основним Законом України права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; держава відповідає перед

людиною за свою діяльність; утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (частина друга статті 3); в Україні визнається і діє принцип верховенства права (частина перша статті 8); ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності; право приватної власності є непорушним (частина четверта статті 41); конфіскація майна може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом (частина шоста статті 41); ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення; юридична відповідальність особи має індивідуальний характер (стаття 61); особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду (частина перша статті 62).

2.2. Конституційний Суд України у Рішенні від 26 лютого 2019 року № 1-р/2019 зазначив, що «<...> протидія злочинності має здійснюватися виключно правовими засобами з неухильним дотриманням прав і свобод людини, а також принципів верховенства права та верховенства Конституції України» (перше речення абзацу другого пункту 7 мотивувальної частини).

2.3. Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України (частина перша статті 9 Конституції України).

Україна є стороною низки міжнародних договорів, що регулюють відносини з конфіскації або іншого примусового безоплатного вилучення доходів, одержаних унаслідок злочинної або іншої протиправної діяльності, а саме:

— Конвенції Організації Об'єднаних Націй щодо протидії транснаціональній організованій злочинності (*United Nations Convention against Transnational Organized Crime*) від 15 листопада 2000 року (далі — Конвенція ООН щодо протидії транснаціональній організованій злочинності), ратифікованої Законом України від 4 лютого 2004 року № 1433-IV, у пункті 1 статті 12 якої визначено, що Держави-учасниці в рамках своїх національних юридичних систем за найбільшої можливості вживають таких заходів, що можуть бути потрібними для уможливлення конфіскації: доходів кримінального характеру, походженням яких є правопорушення, що їх охоплює Конвенція ООН щодо протидії транснаціональній організованій злочинності, або майна, вартість якого відповідає вартості цих доходів (підпункт «а»); майна, обладнання та інших засобів, які використані або призначені для використання при вчиненні правопорушень, що їх охоплює Конвенція ООН щодо протидії транснаціональній організованій злочинності (підпункт «b»);

— Конвенції Організації Об'єднаних Націй щодо протидії корупції (*United Nations Convention against corruption*) від 31 жовтня 2003 року, ратифікованої Законом України від 18 жовтня 2006 року № 251-V (далі — Конвенція ООН щодо протидії корупції), у пункті 1 статті 31 якої відтворено приписи пункту 1 статті 12 Конвенції ООН щодо протидії транснаціональній організованій злочинності;

— Конвенції щодо відмивання, пошуку, арешту та конфіскації доходів, одержаних злочинним шляхом (*Convention on Laundering, Search, Seizure and Confiscation*

of the Proceeds from Crime) від 8 листопада 1990 року (ETS № 141), ратифікованої Законом України від 17 грудня 1997 року № 738/97-ВР, пунктом 1 статті 6 якої визначено, що кожна Сторона вживає таких законодавчих та інших заходів, що можуть бути потрібними, щоб визнати правопорушення кримінальними за її національним правом, якщо їх вчинено умисно, як:

a) зміну юридичного характеру майна або передавання майна, знаючи, що таке майно є доходами, отриманими з метою приховування або маскуванню неправомірного походження цього майна або надання допомоги будь-якій особі, яка причетна до вчинення предикатного правопорушення, щоб уникнути юридичних наслідків своїх дій;

b) приховування або маскуванню справжньої природи, походження, місцезнаходження, розпорядження, переміщення або фактичного володіння чи пов'язаними з ним правами, якщо особі відомо, що таке майно є доходами;

і відповідно до конституційних принципів та засадничих понять своєї юридичної системи:

c) набуття, володіння або користування ним, знаючи в момент одержання, що майно було доходом;

d) участь у вчиненні правопорушення, співучасть або змова щодо вчинення, замах на вчинення, допомога, підбурювання, сприяння та консультування стосовно вчинення будь-якого з правопорушень, що їх встановлено відповідно до цієї статті;

— Конвенції Ради Європи щодо відмивання, пошуку, арешту та конфіскації доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму (*Convention on Laundering, Search, Seizure and Confiscation of the Proceeds from Crime and on Financing of Terrorism*) від 16 травня 2005 року (CETS № 198), ратифікованої Законом України від 17 листопада 2010 року № 2698-VI, пунктом 1 статті 3 якої визначено, що кожна Сторона вдається до запровадження таких законодавчих та інших заходів, які дозволяли б конфіскацію засобів, доходів або майна, вартість яких відповідає таким доходам та майну, що відмиваються;

— Конвенції щодо корупції за кримінальним правом (*Criminal Law Convention on Corruption*) від 27 січня 1999 року (ETS № 173), ратифікованої Законом України від 18 жовтня 2006 року № 252-V, пунктом 3 статті 19 якої визначено, що кожна Сторона вживає таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути потрібними, щоб забезпечити можливість конфіскації або в інший спосіб вилучення засобів і доходів, походженням яких є правопорушення кримінального характеру, визначених відповідно до цієї Конвенції, або майна, вартість якого відповідає таким доходам.

2.4. Конституційний Суд України бере до уваги, що у зв'язку з набуттям для України чинності Конвенцією щодо корупції за цивільним правом (*Civil Law Convention on Corruption*) від 4 листопада 1999 року, ратифікованою Законом України від 16 березня 2005 року № 2476-IV, Україна з 1 січня 2006 року є членом Групи держав із протидії корупції (*Group of States against corruption*) (далі — GRECO).

У § 129 Оцінювальної доповіді за результатами Спільних Першого і Другого раундів оцінювання щодо України [GRECO Eval I-II Rep (2006) 2 E], що її схвалила GRECO на своєму 32-му пленарному засіданні (Страсбург, 19–23 березня 2007 року), з-поміж іншого було надано рекомендацію запровадити правила щодо

конфіскації та арешту доходів, одержаних злочинним шляхом, які дозволять уживати заходів щодо прямих і опосередкованих (перетворених) доходів, вартості доходів і доходів третіх осіб відповідно до Конвенції щодо корупції за кримінальним правом (ETS № 173) (рекомендація «хі»).

У Звіті про виконання рекомендацій [GRECO RC-I/II (2009) 1E], що був схвалений 11–13 травня 2009 року на 42-му пленарному засіданні GRECO, у Додатковому звіті про виконання [GRECO RC-I/II (2009) 2E], що був схвалений 23–27 травня 2011 року на 51-му пленарному засіданні GRECO, та в Другому додатковому звіті про виконання [GRECO RC-I/II (2009) 1E], що був схвалений 20–23 березня 2012 року на 54-му пленарному засіданні GRECO, GRECO закликала органи державної влади України вжити рішучих заходів для повного виконання наданих рекомендацій, зокрема щодо ухвалення нових правил конфіскації та арешту доходів, одержаних злочинним шляхом.

2.5. Україна 19 грудня 1997 року розпочала співпрацю з Організацією економічного співробітництва та розвитку (*Organisation for Economic Cooperation and Development*) (далі — *OECD*) шляхом підписання Угоди між Кабінетом Міністрів України та *OECD*, яку було ратифіковано Законом України від 7 липня 1999 року № 850–XIV. Метою діяльності *OECD* є передусім просування ринкової економіки та представницької демократії, сприяння зростанню як розвинених країн, так і тих, що розвиваються.

У Короткому викладі оцінки та рекомендацій для України (у рамках «Стамбульського антикорупційного плану дій — Регіонального антикорупційного плану дій для Вірменії, Азербайджану, Грузії, Киргизької Республіки, Російської Федерації, Таджикистану та України» від 21 січня 2004 року) було схвалено низку рекомендацій, зокрема рекомендацію 9, згідно з якою Україні запропоновано: внести зміни до КК України, щоб забезпечити обов'язкове застосування заходів з питань «конфіскації доходів», одержаних шляхом учинення всіх корупційних правопорушень або правопорушень, пов'язаних з корупцією; забезпечити, щоб режим конфіскації допускав конфіскацію доходів або застосування грошових санкцій із співставними наслідками; переглянути тимчасові заходи, щоб зробити процедуру виявлення та арешту доходів, одержаних шляхом корупційних дій на етапах кримінального розслідування та кримінального переслідування, ефективною та дієвою.

Надалі у звітах Першого раунду моніторингу виконання рекомендацій, схваленого 12 грудня 2006 року на 6-й зустрічі Стамбульського антикорупційного плану дій, та Другого раунду моніторингу виконання рекомендацій, схваленого 8 грудня 2010 року на 9-й зустрічі Стамбульського антикорупційного плану дій, Антикорупційна мережа країн Східної Європи та Центральної Азії *OECD* підтвердила потребу виконання рекомендацій щодо ухвалення зазначених змін до КК України.

2.6. Конституційний Суд України в цьому провадженні також зважає на рекомендацію, що її сформулювала Група з розроблення фінансових заходів проти дії відмивання грошей (*Financial Action Task Force on Money Laundering*) у Міжнародних стандартах протидії відмиванню грошей та фінансуванню тероризму і

розповсюдженню зброї, згідно з якою країни можуть удатися до запровадження таких заходів, які дозволяли б конфіскацію доходів, або заходів без потреби кримінального засудження, або які вимагають від правопорушника підтвердження правомірності походження майна, що ймовірно підлягало б конфіскації, тією мірою, якою така вимога є сумісною з принципами їх національного права (рекомендація 4 в редакції 2012 року).

2.7. Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України стосовно виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» від 18 квітня 2013 року № 222-VII (далі — Закон № 222).

Однією з цілей Національного плану з виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України, затвердженого Указом Президента України від 22 квітня 2011 року № 494/2011 (втратив чинність на підставі Указу Президента України «Про визнання таким, що втратив чинність, Указу Президента України від 22 квітня 2011 року № 494» від 20 жовтня 2017 року № 333/2017) (далі — План дій), було визначено вдосконалення законодавства України в частині конфіскації майна, отриманого злочинним шляхом, зокрема й у зв'язку з діяльністю міжнародних злочинних угруповань, у спосіб подання до травня 2011 року в установленому порядку Президентіві України для подальшого внесення на розгляд Верховної Ради України проекту Закону України про внесення змін до КК України та Кримінального процесуального кодексу України (далі — КПК України) щодо вдосконалення процедур здійснення конфіскації (пункт 29 Плану дій).

За Законом № 222 розділ XIV Загальної частини КК України отримав назву «Інші заходи кримінально-правового характеру» і був доповнений статтею 96¹ «Спеціальна конфіскація» та статтею 96² «Випадки застосування спеціальної конфіскації», якими визначено поняття «спеціальна конфіскація», порядок її застосування тощо.

2.8. Конституційний Суд України виходить з того, що в преамбулі Конституції України підтверджено «європейську ідентичність Українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України».

У Рішенні від 22 червня 2022 року № 5-р(II)/2022 Конституційний Суд України (Другий сенат) зазначив, що «<...> Україна ставить за мету набуття повноправного членства в Європейському Союзі, послідовно втілюючи відповідні конституційні цінності в законодавство з урахуванням того, що Європейський Союз заснований на „цінностях поваги до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права та додержання людських прав <...>“, а також на тому, що „ці цінності є загальними для держав-членів“ <...>» (абзац другий пункту 6 мотивувальної частини).

Таким чином, унормування відносин із застосування спеціальної конфіскації оспорюваними статтями КК України було здійснено з метою адаптації, уніфікації та гармонізації національного законодавства України з актами Європейського Союзу як складниками процесу євроінтеграції України. Своєю чергою, євроінтеграція України вимагає утвердження правдивої демократії, додержання людських прав та верховенства права (правовладдя) як загальноєвропейських цінностей.

3. Обґрунтовуючи невідповідність частинам першій, другій статті 8 Конституції України статей 96¹, 96² КК України, народні депутати України в конституційному поданні зазначили, що аналіз понять «покарання», «конфіскація», «спеціальна конфіскація» дає змогу зробити висновок, що «спеціальна конфіскація повністю дублює конфіскацію і фактично є ще одним видом покарання поряд з конфіскацією. Дублювання видів покарання і застосування до особи конфіскації та спеціальної конфіскації порушує принцип пропорційності, який вимагає співмірного обмеження прав та свобод людини і громадянина для досягнення публічних цілей. Порушення принципу пропорційності та співмірності обмеження прав і свобод людини і громадянина грубо суперечить проголошеним Конституцією України загальним конституційним засадам <...> (стаття 1, стаття 3 Конституції України), нівелює конституційно визначені основи верховенства права (стаття 8 Конституції України)».

Народні депутати України також зазначають, що «конституційні приписи та положення кримінального права України передбачають наявність в діях особи складу правопорушення як визначальної підстави для покарання та застосування інших кримінально-правових наслідків. Відсутність в діях особи складу кримінального правопорушення виключає можливість застосування до такої особи покарання чи інших кримінально-правових наслідків».

3.1. В Україні визнається і діє принцип верховенства права; Конституція України має найвищу юридичну силу (частини перша, друга статті 8 Основного Закону України).

Конституційний Суд України наголошував, що «одним із елементів верховенства права є принцип пропорційності, який <...> означає, зокрема, що заходи, передбачені в нормативно-правових актах, повинні спрямовуватися на досягнення легітимної мети та мають бути співмірними з нею» (абзац третій підпункту 2.2 пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 25 січня 2012 року № 3-рп/2012).

3.2. Розв'язуючи питання щодо відповідності статей 96¹, 96² КК України статті 8 Конституції України, Конституційний Суд України виходить з того, що принцип домірності (пропорційності) у сфері кримінального права проявляється, зокрема, у тому, що застосовані види покарання та (або) інші заходи кримінально-правового характеру мають бути домірними. Ця вимога є загальною, стосується всіх випадків застосування видів покарань, інших заходів кримінально-правового характеру, у тому числі й спеціальної конфіскації.

Отже, принцип домірності зобов'язує суд у кожному конкретному випадку домірно застосовувати види покарання та (або) інші заходи кримінально-правового характеру з огляду на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення та низку інших фактів і обставин.

3.3. Із метою перевірки на конституційність оспорюваних статей КК України Конституційний Суд України вважає за потрібне з'ясувати питання співвідношення конфіскації майна зі спеціальною конфіскацією.

3.3.1. За Основним Законом України конфіскація майна може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом

(частина шоста статті 41); ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення (частина перша статті 61); виключно законами України визначаються діяння, які є злочинами, та відповідальність за них (пункт 22 частини першої статті 92).

3.3.2. Відповідно до частини третьої статті 3 КК України кримінальну протиправність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначає лише КК України.

Покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення, і полягає у визначеному законом обмеженні прав і свобод засудженого; покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами (частини перша, друга статті 50 КК України).

Статтею 51 КК України визначено вичерпний перелік видів покарань, що можуть бути застосовані судом до осіб, визнаних винними у вчиненні кримінального правопорушення, до цього переліку покарань, зокрема, належить конфіскація майна (пункт 7), яка відповідно до частини другої статті 52 КК України є додатковим видом покарання.

За статтею 59 КК України конфіскація майна полягає у примусовому безоплатному вилученні у власність держави всього або частини майна, що є власністю засудженого; якщо конфіскується частина майна, суд повинен зазначити, яка саме частина майна конфіскується, або зазначити предмети, що конфіскуються (частина перша); конфіскація майна встановлюється за тяжкі та особливо тяжкі корисливі злочини, а також за злочини проти основ національної безпеки України та громадської безпеки незалежно від ступеня їх тяжкості і може бути призначена лише у випадках, спеціально передбачених в Особливій частині КК України (частина друга); перелік майна, що не підлягає конфіскації, визначається законом України (частина третя).

3.3.3. У КК України, окрім конфіскації майна як виду покарання, визначено спеціальну конфіскацію як інший захід кримінально-правового характеру (розділ XIV «Інші заходи кримінально-правового характеру» Загальної частини).

У частині першій статті 96¹ КК України визначено, що спеціальна конфіскація полягає у примусовому безоплатному вилученні за рішенням суду у власність держави грошей, цінностей та іншого майна у випадках, визначених КК України, за умови вчинення умисного кримінального правопорушення або суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, визначеного Особливою частиною КК України, за які встановлено основне покарання у вигляді позбавлення волі або штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; а також перелік кримінальних правопорушень, за вчинення яких може бути застосована спеціальна конфіскація.

Процесуальні рішення, на підставі яких може бути застосована спеціальна конфіскація, визначено частинами другою, третьою статті 96¹ КК України (обвинувальний вирок суду, ухвала суду про звільнення особи від кримінальної відповідальності, ухвала суду про застосування примусових заходів медичного характеру тощо).

3.3.4. Відповідно до КК України суб'єктом, щодо якого може бути застосована спеціальна конфіскація, є:

— засуджена особа (пункт 1 частини другої статті 96¹);

— особа, яка не підлягає кримінальній відповідальності у зв'язку з недосягненням віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, або неосудністю, або звільняється від кримінальної відповідальності чи покарання з підстав, передбачених КК України, крім звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності (частина третя статті 96²);

— третя особа, якщо вона набула майно, зазначене у статті 96² КК України, від підозрюваного, звинуваченого, особи, яку переслідують за вчинення суспільно небезпечного діяння у віці, з якого не настає кримінальна відповідальність, або в стані неосудності, чи іншої особи безоплатно, за ринкову ціну або за ціну вищу чи нижчу ринкової вартості, і знала або повинна була і могла знати, що таке майно відповідає будь-якій із ознак, зазначених у пунктах 1–4 частини першої статті 96² КК України (частина четверта статті 96²).

3.3.5. Об'єктом спеціальної конфіскації відповідно до частини першої статті 96² КК України можуть бути гроші, цінності та інше майно, які: одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна (пункт 1); призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення або винагороди за його вчинення (пункт 2); були предметом кримінального правопорушення, крім тих, що повертаються власнику або законному володільцю, а у разі, коли його не встановлено, — переходять у власність держави (пункт 3); були підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення, крім тих, що повертаються власнику або законному володільцю, який не знав і не міг знати про їх незаконне використання (пункт 4).

Якщо гроші, цінності та інше майно, зазначені у частині першій статті 96² КК України, були повністю або частково перетворені в інше майно, то спеціальній конфіскації підлягає повністю або частково перетворене майно; якщо конфіскація грошей, цінностей та іншого майна, визначених у частині першій статті 96² КК України, на момент ухвалення судом рішення про спеціальну конфіскацію неможлива внаслідок їх використання або неможливості виділення з набутого законним шляхом майна, або відчуження, або з інших причин, суд ухвалює рішення про конфіскацію грошової суми, що відповідає вартості такого майна (частина друга статті 96² КК України).

Конституційний Суд України бере до уваги, що згідно з КК України спеціальна конфіскація не може бути застосована до майна, яке перебуває у власності добросовісного набувача (абзац третій частини четвертої статті 96²), а також до грошей, цінностей та іншого майна, зазначених у статті 96², що згідно із законом підлягають поверненню власнику або законному володільцю чи призначені для відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням (частина п'ята статті 96²).

3.3.6. Таким чином, конфіскація майна як вид покарання і спеціальна конфіскація як захід кримінально-правового характеру є відмінними за метою, підставами, умовами, суб'єктами та об'єктами, тобто не є тотожними.

Конфіскація майна полягає у примусовому безоплатному вилученні майна, що є власністю засудженого. Унаслідок чого конфіскація майна є видом покарання, застосування якого має на меті покарання винного, його виправлення й запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень цією та іншими особами.

Натомість спеціальна конфіскація застосовується у разі, коли майно вилучається у особи, яка не є власником або добросовісним володільцем такого майна, а тому цей захід впливу на особу має некаральний характер, метою застосування якого є припинення використання грошей та іншого майна, набутих унаслідок злочинної або іншої протиправної діяльності, як цілі або засобу кримінально-протиправної діяльності. На відміну від конфіскації майна як виду покарання, на застосування спеціальної конфіскації як заходу кримінально-правового характеру не впливають ступінь тяжкості вчиненого умисного кримінального правопорушення, дані, що характеризують особу, яка вчинила таке правопорушення, тощо.

Водночас спільним для конфіскації майна та спеціальної конфіскації є однаковий спосіб досягнення мети застосування — примусове безоплатне вилучення майна на підставі відповідного судового рішення (вирок, ухвала).

3.4. Ураховуючи викладене, твердження суб'єкта права на конституційне подання щодо порушення принципу домірності — одного зі складників принципу верховенства права — у зв'язку з уможливленням застосування до особи на підставі оспорюваних статей КК України одночасно двох видів однакових покарань, а саме конфіскації майна та спеціальної конфіскації, є безпідставними.

З огляду на наведене Конституційний Суд України дійшов висновку, що статті 96¹, 96² КК України не суперечать частинам першій, другій статті 8 Конституції України.

4. У конституційному поданні народні депутати України наголошують на тому, що статті 96¹, 96² КК України суперечать частині другій статті 61, частині першій статті 62 Конституції України, оскільки ці статті КК України встановлюють «застосування інституту спеціальної конфіскації до невинної третьої особи, яка не є суб'єктом злочину і не вчинювала жодних діянь, за які законом про кримінальну відповідальність встановлюється покарання чи інші кримінально-правові наслідки», а тому є такими, що не відповідають частині другій статті 61 та частині першій статті 62 Конституції України.

Крім того, на думку суб'єкта права на конституційне подання, обмеження оспорюваними статтями КК України існуючих прав і свобод людини і громадянина, установлених частиною другою статті 61, частиною першою статті 62 Конституції України, звузило їх зміст та обсяг, що також суперечить частинам другій та третій статті 22, статті 64 Конституції України.

4.1. За Основним Законом України права і свободи людини і громадянина, визначені Конституцією України, не є вичерпними (частина перша статті 22); конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані (частина друга статті 22); юридична відповідальність особи має індивідуальний характер (частина друга статті 61); особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законно-

му порядку і встановлено обвинувальним вироком суду (частина перша статті 62); конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України (частина перша статті 64).

4.2. Конституційний Суд України зазначав, що «кримінальна відповідальність передбачає офіційну оцінку відповідними державними органами поведінки особи як злочинної. Підставою кримінальної відповідальності є наявність у діяннях особи складу злочину, передбаченого кримінальним законом. Це форма реалізації державою правоохоронних норм, яка в кінцевому підсумку, як правило, полягає в застосуванні до особи, що вчинила злочин, конкретних кримінально-правових заходів примусового характеру через обвинувальний вирок суду. <...> Особа не несе кримінальної відповідальності до тих пір, поки її не буде визнано судом винною у вчиненні злочину і вирок суду не набере законної сили» (абзац третій пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 27 жовтня 1999 року № 9-рп/99).

У Рішенні Конституційного Суду України від 26 лютого 2019 року № 1-р/2019 з-поміж іншого зазначено, що «елементом принципу презумпції невинуватості є принцип *in dubio pro reo*, згідно з яким при оцінюванні доказів усі сумніви щодо вини особи тлумачаться на користь її невинуватості. Презумпція невинуватості особи передбачає, що обов'язок доведення вини особи покладається на державу» (абзаци другий, третій пункту 4 мотивувальної частини).

4.3. Європейський суд з прав людини у рішенні у справі *Gogitidze and Others v. Georgia* від 12 травня 2015 року (заява № 36862/05) зазначив, що «зважаючи на такі міжнародні юридичні механізми, як Конвенція ООН щодо протидії корупції від 2005 року, Рекомендації Групи з розроблення фінансових заходів протидії відмиванню грошей (*FATF*) і двох відповідних Конвенцій Ради Європи від 1990 та 2005 років щодо конфіскації доходів, одержаних злочинним шляхом (ETS № 141 і ETS № 198) <...> звичайні європейські і навіть універсальні юридичні стандарти можуть існувати і заохочувати, <...>, до конфіскації майна, що пов'язане із серйозними кримінальними злочинами, зокрема такими, як корупція, відмивання коштів, обіг наркотичних засобів тощо, без попереднього кримінального звинувачення у цих злочинах. <...> заходи конфіскації можуть застосовуватися не лише до прямих доходів, отриманих злочинним шляхом, а й до майна, зокрема доходів та інших непрямих вигод, отриманих шляхом перетворення або трансформації доходів, напряду одержаних злочинним шляхом або шляхом об'єднання їх з іншими, можливо правомірно одержаними доходами. Зрештою, заходи конфіскації можуть застосовуватись не лише до осіб, безпосередньо підозрюваних у кримінальних правопорушеннях, а й до будь-яких третіх осіб, які недобросовісно володіють майном з метою приховання своєї неправомірної ролі в накопиченні такого майна» (§ 105).

4.4. Конституційний Суд України бере до уваги, що міжнародні акти, обов'язки за якими має Україна, зобов'язують держав-учасниць забезпечити захист прав добросовісних третіх осіб.

Так, за пунктом 9 статті 31 Конвенції ООН щодо протидії корупції приписи цієї статті жодним чином не мають тлумачитися на шкоду правам добросовісних (*bona fide*) третіх осіб.

У Технічному посібнику до Конвенції ООН щодо протидії корупції є окремий розділ VII «Захист добросовісних третіх осіб», у якому, зокрема, зазначено, що держави-учасниці не повинні тлумачити жодний припис цієї статті на шкоду правам добросовісних (*bona fide*) третіх осіб. Однак Конвенція не визначає, якою мірою третім особам має бути надано засоби ефективного юридичного захисту для охорони своїх прав (§ 9).

4.5. У цьому провадженні Конституційний Суд України також зважає на Директиву 2014/42/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 3 квітня 2014 року про заморожування та конфіскацію засобів і доходів, отриманих злочинним шляхом в Європейському Союзі (далі — Директива).

У пункті 24 преамбули Директиви визначено, що одним із видів конфіскації, установлених Директивою, є конфіскація майна у третьої особи (*confiscation from a third party*), яка застосовується у випадках передання підозрюваною або звинуваченою особою майна знайомій третій особі з метою уникнення його конфіскації.

Згідно з Директивою Держави-члени можуть визначати конфіскацію майна у третьої особи як допоміжну або альтернативну санкцію до прямої конфіскації відповідно до національного права (пункт 25 преамбули).

Держави-члени вживають потрібних заходів, щоб забезпечити конфіскацію доходів від злочинної діяльності або іншого майна, вартість якого відповідає доходам, які прямо чи опосередковано були передані підозрюваним або звинуваченим третім особам або придбані третіми особами від підозрюваної або звинуваченої особи, принаймні, якщо ці треті особи знали або мали б знати на основі конкретних фактів та обставин, що метою передання чи придбання майна було уникнення конфіскації, зокрема якщо передання чи придбання були здійснені безоплатно або в обмін на суму, значно нижчу за ринкову вартість (§ 1 статті 6 Директиви).

У § 2 статті 6 Директиви визначено, що приписи § 1 не може бути застосовано для завдання шкоди правам третіх осіб — добросовісних набувачів майна.

Оскільки Директива істотно торкається прав не лише підозрюваних або звинувачених, але й третіх осіб, яких процесуально не переслідують, у пункті 33 її преамбули наголошується на потребі визначити конкретні юридичні гарантії та засоби судового захисту з метою гарантування збереження їхніх фундаментальних прав під час реалізації Директиви.

4.6. Конституційний Суд України у цьому контексті враховує, що згідно з оспорюваними статтями КК України суб'єктом, стосовно якого може бути застосована спеціальна конфіскація, є, зокрема, третя особа, якщо вона набула майно, зазначене у статті 96² КК України, від підозрюваного, звинуваченого, особи, яка переслідується за вчинення суспільно небезпечного діяння у віці, з якого не настає кримінальна відповідальність, або в стані неосудності, чи іншої особи безоплатно, за ринкову ціну або за ціну вищу чи нижчу ринкової вартості, і знала або повинна була і могла знати, що таке майно відповідає будь-якій із ознак, зазначених у пунктах 1–4 частини першої статті 96² КК України (частина четверта статті 96² КК України).

Відносини щодо застосування спеціальної конфіскації під час здійснення кримінального правосуддя унормовано частинами дев'ятою — дванадцятою статті 100 КПК України.

Відповідно до частини дев'ятої статті 100 КПК України питання про спеціальну конфіскацію вирішує суд під час ухвалення судового рішення, яким закінчується кримінальне провадження; у разі закриття кримінального провадження слідчим або прокурором питання про спеціальну конфіскацію суд вирішує ухвалою на підставі відповідного клопотання, яке розглядається згідно зі статтями 171–174 КПК України, при цьому конфіскуються:

— гроші, цінності та інше майно, які підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення та/або зберегли на собі його сліди, крім випадків, коли власник або законний володілець не знав і не міг знати про їх незаконне використання; у такому разі зазначені гроші, цінності та інше майно повертаються власнику або законному володільцю (пункт 1);

— гроші, цінності та інше майно, які призначалися (використовувалися) для схилення особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення або винагороди за його вчинення (пункт 2);

— гроші, цінності та інше майно, що були предметом кримінального правопорушення або іншого суспільно небезпечного діяння, крім тих, які повертаються власнику або законному володільцю, а якщо його не встановлено — переходять у власність держави в установленому Кабінетом Міністрів України порядку (пункт 5);

— гроші, цінності та інше майно, що одержані фізичною або юридичною особою внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від нього, а також майно, в яке їх було повністю або частково перетворено (пункт 6);

— майно (грошові кошти або інше майно, а також доходи від них) засудженого за вчинення корупційного злочину, легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, його пов'язаної особи, якщо в суді не підтверджено законність підстав набуття прав на таке майно (пункт 6¹).

4.7. Конституційний Суд України бере до уваги, що за статтею 100 КПК України під час розгляду питання щодо спеціальної конфіскації судом насамперед має бути вирішене питання про повернення грошей, цінностей та іншого майна власнику або законному володільцю та/або про відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням; застосування спеціальної конфіскації здійснюється тільки після доведення в судовому порядку стороною звинувачення, що власник або законний володілець грошей, цінностей та іншого майна знав про їх незаконне походження та/або використання; у разі відсутності в особи майна, на яке може бути звернене стягнення, крім майна, що підлягає спеціальній конфіскації, збитки, завдані потерпілому, цивільному позивачеві, відшкодовуються за рахунок коштів від реалізації конфіскованого майна, а частина, яка залишилася, переходить у власність держави (частина десята).

У разі якщо власник або законний володілець грошей, цінностей та іншого майна, зазначених у пункті 1 частини дев'ятої статті 100 КПК України, був встановлений після застосування спеціальної конфіскації та не знав і не міг знати про їх незаконне використання, він має право вимагати повернення належного йому майна або коштів з державного бюджету, отриманих від реалізації такого майна (частина одинадцята статті 100 КПК України).

Спір про належність речей, що підлягають поверненню, розв'язують у порядку цивільного судочинства; у такому випадку річ зберігається до набрання рішенням суду законної сили (частина дванадцята статті 100 КПК України).

4.8. Конституційний Суд України зазначає, що застосування спеціальної конфіскації до третьої особи, з одного боку, не пов'язане зі встановленням факту вчинення цією особою умисного кримінального правопорушення або суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, визначеного Особливою частиною КК України, з іншого — застосування цього кримінально-правового заходу у спосіб примусового безоплатного вилучення майна може бути кваліфіковане як надмірне втручання у право власності або право добросовісного володіння майном.

Для забезпечення ефективності та дієвості наданих Основним Законом України гарантій та унеможливлення порушення конституційних прав усіх учасників кримінально-процесуальних відносин держава, керована правом та принципом додержання людських прав, зобов'язана відповідним чином організувати систему кримінальної юстиції.

Тому з метою дотримання у процедурі застосування спеціальної конфіскації прав та інтересів третьої особи, тобто особи, яку не підозрюють та не звинувачують у вчиненні умисного кримінального правопорушення або суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, визначеного Особливою частиною КК України, в КПК України має бути належним чином унормовано процесуальні відносини за її участю. Унормування належним чином правовідносин за участю такої третьої особи повинно охоплювати надання приписами КПК України їй, передусім, самостійного процесуального статусу та низки відповідних процесуальних прав та обов'язків.

4.9. Наведені норми Конституції України, приписи міжнародних актів та практика Європейського суду з прав людини дають підстави для висновку, що спеціальна конфіскація є можливим для правозастосування кримінально-правовим заходом.

З посутнього аналізу приписів законодавства України, що встановлюють спеціальну конфіскацію та визначають суб'єктів, об'єкти та порядок її застосування, слідує, що спеціальна конфіскація не є видом кримінального покарання, тому її застосування, зокрема примусове безоплатне вилучення майна у недобросовісної третьої особи, на підставі судового рішення (вирок, ухвала) не є притягненням до кримінальної відповідальності.

Отже, доводи суб'єкта права на конституційне подання щодо обмеження статтями 96¹, 96² КК України прав і свобод людини і громадянина, визначених частиною другою статті 61, частиною першою статті 62 Конституції України, є безпідставними.

Таким чином, Конституційний Суд України доходить висновку про те, що статті 96¹, 96² КК України не суперечать частинам другій та третій статті 22, статті 64 Конституції України.

5. Народні депутати України в конституційному поданні стверджують, що статті 96¹, 96² КК України не відповідають статті 21, частинам першій, четвертій, шостій статті 41 Основного Закону України.

Автори клопотання, зокрема, зазначають, що «Основний закон (стаття 41) передбачає способи позбавлення права приватної власності за відсутності волі людини — власника майна. Перелік таких способів є вичерпним та зведений лише до примусового відчуження та конфіскації <...>. Такий спосіб позбавлення права приватної власності, як спеціальна конфіскація, положеннями Конституції України не передбачений. А тому запровадження та наявність у Кримінальному кодексі України такого неконституційного інституту, як спеціальна конфіскація, нівелює конституційні гарантії непорушності права приватної власності та звужує (обмежує) основоположні права і свободи людини».

5.1. За Основним Законом України держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання; усі суб'єкти права власності рівні перед законом (частина четверта статті 13); усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах; права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними (стаття 21).

За статтею 41 Конституції України кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності (частина перша); ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності; право приватної власності є непорушним (частина четверта); примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості (перше речення частини п'ятої); конфіскація майна може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом (частина шоста).

5.2. Розв'язуючи питання конституційності актів права, що обмежують або припиняють право власності, Конституційний Суд України висловив низку юридичних позицій, за якими:

— «Конституція України прямо встановлює заборону протиправного позбавлення власника права власності (частина четверта статті 41). Непорушність цього права означає передусім невтручання будь-кого у здійснення власником своїх прав щодо володіння, користування та розпорядження майном, заборону будь-яких порушень прав власника щодо його майна всупереч інтересам власника та його волі» (перше, друге речення абзацу другого пункту 5 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 11 листопада 2004 року № 16-рп/2004);

— «Конституція України допускає конфіскацію майна як обмеження права власності, зокрема, що може застосовуватися виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом. Однак можливість такого обмеження і його характер мають бути визначені законом не свавільно, а відповідно до Конституції України, у тому числі до встановленого нею принципу верховенства права і його вимоги — принципу домірності (пропорційності). Обмеження права власності у вигляді конфіскації майна має бути обумовлене захистом конституційного правопорядку, прав, свобод та гідності людини і громадянина, інтересів суспільства, держави, бути належним та необхідним заходом для досягнення такої легітимної мети, а також забезпечувати справедливий баланс між вимогами публічних інтересів та захистом права власності особи, не допускаючи надмірного впливу на адресатів, стосовно яких спрямоване зазначене обмеження» [друге, третє, четверте речення абзацу оди-

надцятого підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) від 21 липня 2021 року № 3-р(П)/2021].

5.3. Згідно зі статтею 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (далі — Конвенція) кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном; ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, визначених законом і загальними принципами міжнародного права (абзац перший); проте попередні приписи жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які вона вважає потрібними, щоб здійснювати контроль за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів (абзац другий).

Європейський суд з прав людини у своїх рішеннях неодноразово та послідовно зазначав, що «перша і найважливіша вимога статті 1 Першого протоколу до Конвенції полягає в тому, що будь-яке втручання державного органу у мирне володіння майном має бути правомірним: друге речення абзацу першого дозволяє позбавляти майна лише „за умов, визначених законом“, а другий абзац визнає, що держави мають право контролювати процес користування майном шляхом застосування „законів“. До того ж, правовладдя, одна із засад демократичного суспільства, притаманна всім статтям Конвенції <...>. Звідси слідує, що питання про те, чи було досягнуто справедливого балансу між вимогами загального інтересу суспільства та потребою захисту фундаментальних прав особи <...> набуває значення лише після того, як буде встановлено, що втручання, про яке йдеться, відповідало вимозі правомірності і не було свавільним» [рішення у справі *Iatridis v. Greece* від 25 березня 1999 року (заява № 31107/96), § 58; рішення у справі *Frizen v. Russia* від 24 березня 2005 року (заява № 58254/00), § 33].

5.4. Ураховуючи наведені приписи Конституції України, юридичні позиції Конституційного Суду України, норми Конвенції, а також практику Європейського суду з прав людини, Конституційний Суд України бере до уваги, що спеціальна конфіскація застосовується до майна, яке за приписами КПК України на підставі достатніх доказів суду у відповідному рішенні (вирок, ухвала) визнав таким, що одержане внаслідок вчинення умисного кримінального правопорушення або суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, визначеного Особливою частиною КК України, призначалося (використовувалося) для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення або винагороди за його вчинення, було предметом кримінального правопорушення тощо (частина перша статті 96² КК України).

Отже, таке втручання держави ґрунтується на законі, повноваження щодо його здійснення надано найбільш кваліфікованому суб'єкту правозастосування — суду, який фіксує це в юридичному акті індивідуальної дії (вирок, ухвала), воно відповідає правомірній меті: припинення використання майна як цілі або засобу кримінально-протиправної діяльності.

5.5. Щодо домірності втручання Конституційний Суд України, передусім, виходить з того, що згідно з Основним Законом України право приватної власності набу-

вається в порядку, визначеному законом (частина друга статті 41); кожен зобов'язаний неухильно додержуватись Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей (частина перша статті 68).

Посутнє тлумачення цих та інших приписів Основного Закону України дозволяє стверджувати, що юридичні інститути будь-якої країни конституційної демократії не є підґрунтям для набуття права власності або права добросовісного володіння внаслідок злочинної або іншої протиправної діяльності, оскільки подібне унормування суспільних відносин суперечило би конституційному ладу, порушувало би публічний порядок та права власників і добросовісних володільців, які є потерпілими від такої діяльності.

Ураховуючи наведене, Конституційний Суд України стверджує, що жодний припис Основного Закону України не гарантує захисту незаконного та недобросовісного володіння майном, тимчасово набутого внаслідок злочинної або іншої протиправної діяльності.

5.6. Конституційний Суд України бере до уваги, що у статті 328 Цивільного кодексу України сформульовано приписи, за якими право власності набувається на підставах, що не заборонені законом, зокрема із правочинів (частина перша); право власності вважається набутим правомірно, якщо інше прямо не слідує із закону або незаконність набуття права власності чи необґрунтованість активів, які перебувають у власності, не встановлені судом (частина друга).

Своєю чергою, згідно з абзацом третім частини четвертої статті 96² КК України спеціальна конфіскація не може бути застосована до того майна, яке перебуває у власності або добросовісному володінні.

5.7. Оцінюючи конституційність статей 96¹, 96² КК України, Конституційний Суд України виходить з того, що володіння майном, набуте внаслідок вчинення умисного кримінального правопорушення або суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, визначеного Особливою частиною КК України, не може бути кваліфіковане ні як «визначений законом» порядок набуття права власності на майно (частина друга статті 41 Конституції України), ні як «не заборонена законом» підстава набуття права власності або права добросовісного володіння майном (стаття 328 Цивільного кодексу України).

Окрім того, ухвалене судом на підставі приписів КПК України судове рішення (вирок, ухвала) про застосування спеціальної конфіскації є юридичним актом індивідуальної дії, що встановлює факт незаконності та недобросовісності набуття певною особою конкретного майна і також спростовує презумпцію правомірності набуття права власності, встановлену в частині другій статті 328 Цивільного кодексу України. Унаслідок цього саме судове рішення є підставою для вилучення такого майна в особи, стосовно якої може бути застосовано спеціальну конфіскацію згідно з оспорюваними статтями КК України.

Ураховуючи наведене, Конституційний Суд України дійшов висновку, що застосування спеціальної конфіскації припиняє не право власності або право добросовісного володіння майном, а незаконне та недобросовісне володіння, тимчасово набуто внаслідок вчинення умисного кримінального правопорушення або суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, визначеного Особливою

частиною КК України, тобто з порушенням приписів Конституції України та законів України, прав та інтересів учасників суспільних відносин.

Таким чином, Конституційний Суд України вважає, що статті 96¹, 96² КК України не порушують конституційних гарантій захисту права власності, а тому не суперечать статті 21, частинам першій, четвертій, шостій статті 41 Конституції України.

6. Народні депутати України у конституційному поданні вказують, що статті 96¹, 96² КК України не відповідають статті 58 Конституції України, оскільки інститут спеціальної конфіскації дозволяє поширити його дію на діяння, які були вчинені до набрання чинності відповідними статтями КК України. Суб'єкт права на конституційне подання вважає, що «такий висновок є цілком очевидним, оскільки момент набуття грошей, цінностей та іншого майна, до якого згідно з передбаченим статтею 96² Кримінального кодексу України переліком випадків може бути застосовано спеціальну конфіскацію, завжди передує моменту її застосування. Тобто, абсолютно явною є можливість зворотності дії інституту спеціальної конфіскації, який за своєю сутністю обтяжує відповідальність особи і дублює такий вид покарання як конфіскація».

6.1. Конституційний Суд України зазначає, що у конституційному поданні не наведено обґрунтованих тверджень, щоб вважати оспорювані статті КК України такими, що поширюють свою дію на діяння, які були вчинені до набрання цими статтями КК України чинності.

Окрім того, як констатовано у цьому Рішенні, застосування спеціальної конфіскації не є притягненням особи до кримінальної відповідальності, а тому твердження щодо невідповідності статей 96¹, 96² КК України частині другій статті 58 Конституції України, що викладені у конституційному поданні, не є застосовними у цьому конституційному провадженні.

Таким чином, Конституційний Суд України доходить висновку, що статті 96¹, 96² КК України не суперечать статті 58 Основного Закону України.

Ураховуючи викладене та керуючись статтями 147, 150, 151², 153 Конституції України, на підставі статей 7, 32, 35, 65, 66, 74, 84, 88, 89, 92, 94 Закону України «Про Конституційний Суд України»

Конституційний Суд України

у х в а л и в:

1. Визнати такими, що відповідають Конституції України (є конституційними), статті 96¹, 96² Кримінального кодексу України.

2. Рішення Конституційного Суду України є обов'язковим, остаточним та таким, що не може бути оскаржено.

Рішення Конституційного Суду України підлягає опублікуванню у «Віснику Конституційного Суду України».

Summary to the Decision of the Constitutional Court of June 30, 2022 No. 1-r/2022 in the case upon the constitutional petition of 47 People's Deputies regarding the conformity of Articles 96¹ and 96² of the Criminal Code to the Constitution of Ukraine (the case on special confiscation)

The subject of the right to constitutional petition — 47 People's Deputies — appealed to the Constitutional Court with a request to declare 96¹ and 96² of the Criminal Code (hereinafter referred to as «the Code») regarding special confiscation and cases of application of special confiscation as such that do not comply with Articles 1, 3, 8.1, 8.2, 21, 22.2, 22.3, 41.1, 41.4, 41.6, 58, 61.2, 62.1 and 64 of the Constitution.

The Verkhovna Rada adopted the Law «On Amendments to the Criminal and Criminal Procedure Codes of Ukraine Regarding the Implementation of the Action Plan on the Liberalisation of the Visa Regime for Ukraine by the European Union» No. 222-VII of April 18, 2013 (hereinafter referred to as «the Law No. 222»).

According to the Law No. 222, Chapter XIV of the General Part of the Code was titled «Other measures of criminal law nature» and was supplemented by Article 96¹ «Special confiscation» and Article 96² «Cases of application of special confiscation», which define the concept of «special confiscation», the procedure for its application, etc.

The regulation of relations with the application of special confiscation by disputed articles of the Code was carried out with the aim of adapting, unifying and harmonising the domestic legislation of Ukraine with the acts of the European Union as components of the European integration process of Ukraine. In turn, the European integration of Ukraine requires the establishment of true democracy, respect for human rights and the rule of law as common European values.

The Constitutional Court proceeds from the fact that the principle of appropriateness (proportionality) in the field of criminal law manifests itself, in particular, in the fact that the applied types of punishment and (or) other measures of a criminal law nature must be appropriate. This requirement is general, it applies to all cases of application of types of punishments, other criminal law measures, including special confiscation.

According to Article 3.3 of the Code, only the Code determines the criminal illegality of an act, as well as its punishment and other criminal law consequences.

Article 51 of the Code defines an exhaustive list of types of punishments that can be applied by the court to persons found guilty of committing a criminal offense. This list of punishments, in particular, includes confiscation of property (paragraph 7), which, according to Article 52.2 of the Code, is an additional type of punishment.

In addition to confiscation of property as a type of punishment, the Code defines special confiscation as another measure of criminal law nature (Chapter XIV «Other measures of criminal law nature» of the General Part).

Procedural decisions, on the basis of which special confiscation can be applied, are defined by Articles 96¹.2 and 96¹.3 of the Code (court verdict, court ruling on the release of a person from criminal liability, court ruling on the application of coercive measures of a medical nature, etc.).

Confiscation of property as a form of punishment and special confiscation as a measure of a criminal law nature are different in purpose, grounds, conditions, subjects and objects, that is, they are not identical.

Confiscation of property consists in the forced free seizure of property that is the property of the convicted person. As a result, confiscation of property is a type of punishment, the application of which is aimed at punishing the guilty party, correcting him/her and preventing the commission of new criminal offenses by this and other persons.

Instead, special confiscation is applied when property is seized from a person who is not the owner or bona fide owner of such property, and therefore this measure of influence on a person is non-punitive in nature, the purpose of which is to stop the use of money and other property acquired as a result of criminal or other illegal activity, as a goal or a means of criminal and illegal activity. In contrast to the confiscation of property as a form of punishment, the application of special confiscation as a measure of a criminal law nature is not affected by the severity of the intentional criminal offense committed, data characterising the person who committed such an offense, etc.

At the same time, confiscation of property and special confiscation have in common the same method of achieving the goal of application — forced free seizure of property on the basis of a relevant court decision (verdict, ruling).

The Constitutional Court notes that the application of special confiscation to a third person, on the one hand, is not related to the establishment of the fact that this person committed an intentional criminal offense or a socially dangerous act that falls under the characteristics of an act defined by the Special Part of the Code, on the other hand, the application of this criminal law measure in the form of forced free seizure of property can be qualified as excessive interference with the right to property or the right to possess property in good faith.

To ensure the effectiveness and efficiency of the guarantees provided by the Basic Law and to prevent the violation of the constitutional rights of all participants in criminal procedure relations, the state, guided by the law and the principle of respect for human rights, is obliged to organise the criminal justice system accordingly.

Therefore, in order to comply with the procedure for the application of special confiscation of the rights and interests of a third person, that is, a person who is not suspected or accused of committing an intentional criminal offense or a socially dangerous act that falls under the characteristics of an act defined by the Special Part of the Code, procedural relations with his/her participation should be properly regulated in the Criminal Procedure Code (hereinafter referred to as «CPC»). The proper regulation of legal relations involving such third party should include giving him/her, first of all, an independent procedural status and a number of relevant procedural rights and obligations by the provisions of the CPC.

From the current analysis of the provisions of the legislation establishing special confiscation and determining the subjects, objects and the procedure for its application, it follows that special confiscation is not a type of criminal punishment, therefore its application, in particular, forced free seizure of property from an unscrupulous third party, based on a court decision (verdict, ruling), does not constitute criminal liability.

Special confiscation is applied to property that, according to the provisions of the CPC, on the basis of sufficient evidence, the court in the relevant decision (verdict, ruling) recognised as obtained as a result of the commission of an intentional criminal offense or a socially dangerous act that falls under the characteristics of an act defined by the Special Part of the Code, was intended (was used) to induce a person to commit a criminal

offense, finance and/or material support of a criminal offense or reward for its commission, was the subject of a criminal offense, etc. (Article 96².1 of the Code).

Thus, such state interference is based on the law, the competence to implement it is given to the most qualified law enforcement entity — the court, which records it in a legal act of individual action (verdict, ruling). It corresponds to a legitimate goal: termination the application of property as a goal or means of criminal and illegal activity

No provision of the Basic Law guarantees the protection of illegal and dishonest ownership of property temporarily acquired as a result of criminal or other illegal activity.

The Constitutional Court proceeds from the fact that ownership of property, acquired as a result of the commission of an intentional criminal offense or a socially dangerous act falling under the characteristics of an act defined by the Special Part of the Code, can be qualified neither as a «law-defined» procedure for acquiring the right to property ownership (Article 41.2 of the Constitution), nor as a «not prohibited by law» basis for acquiring the right of ownership or the right to possess property in good faith (Article 328 of the Civil Code).

The application of special confiscation terminates not the right of ownership or the right of bona fide possession of property, but illegal and dishonest possession, temporarily acquired as a result of the commission of an intentional criminal offense or a socially dangerous act that falls under the characteristics of an act defined by the Special Part of the Code, i.e. in violation of the provisions of the Constitution and laws, rights and interests of participants in social relations.

Thus, the Constitutional Court of Ukraine held to declare Articles 96¹ and 96² of the Criminal Code as conforming to the Constitution of Ukraine (constitutional).

References:

Decisions of the Constitutional Court:

- No. 9-rp/99 of October 27, 1999;
- No. 16-rp/2004 of November 11, 2004;
- No. 3-rp/2012 of January 25, 2012;
- No. 1-r/2019 of February 26, 2019;
- No. 3-r(II)/2021 of July 21, 2021;
- No. 5-r(II)/2022 of June 22, 2022.

Judgments of the European Court of Human Rights:

- Gogitidze and Others v. Georgia of May 12, 2015 (application No. 36862/05);
- Iatridis v. Greece of March 25, 1999 (application No. 31107/96);
- Frizen v. Russia of March 24, 2005 (application No. 58254/00).

First Protocol to the 1950 Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms;

United Nations Convention against Transnational Organized Crime of November 15, 2000;

United Nations Convention against corruption of October 31, 2003;

Convention on Laundering, Search, Seizure and Confiscation of the Proceeds from Crime of November 8, 1990 (ETS No. 141);

Council of Europe Convention on Laundering, Search, Seizure and Confiscation of the Proceeds from Crime and on Financing of Terrorism of May 16, 2005 (CETS No. 198);

Criminal Law Convention on Corruption of January 27, 1999 (ETS No. 173);

Evaluation report based on the results of the Joint First and Second rounds of evaluation regarding Ukraine [GRECO Eval I-II Rep (2006) 2 E], approved by GRECO (Group of States against corruption) at its 32nd Plenary Meeting (Strasbourg, 19–23 March 2007);

Report on the Implementation of the Recommendations [GRECO RC-I/II (2009) 1E], approved on 11–13 May 2009 at the 42nd GRECO Plenary Meeting;

Supplementary Implementation Report [GRECO RC-I/II (2009) 2E], approved on 23–27 May 2011 at the 51st GRECO Plenary Meeting;

Second Supplementary Implementation Report [GRECO RC-I/II (2009) 1E], approved on 20–23 March 2012 at the 54th GRECO Plenary Meeting;

A summary of the Organization for Economic Cooperation and Development's assessment and recommendations for Ukraine (as part of the «Istanbul Anti-Corruption Action Plan — Regional Anti-Corruption Action Plan for Armenia, Azerbaijan, Georgia, the Kyrgyz Republic, the Russian Federation, Tajikistan and Ukraine» of January 21, 2004);

International standards for combating money laundering and the financing of terrorism and arms proliferation, prepared by the Financial Action Task Force on Money Laundering (in the 2012 wording);

Technical guide to the UN Convention on Combating Corruption;

Directive 2014/42/EU of the European Parliament and of the Council of 3 April 2014 on the freezing and confiscation of instrumentalities and proceeds of crime in the European Union.

ВІЙСЬКОВА АГРЕСІЯ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

АГРЕСИВНА ВІЙНА ПРОТИ УКРАЇНИ ТА РУЙНАЦІЯ СВІТОВОГО ПРАВОПОРЯДКУ: ПРИЧИНИ І ГОЛОВНІ ЗАСОБИ РЕАГУВАННЯ НА ТЛІ ІСТОРИЧНИХ ПАРАЛЕЛЕЙ

Віктор КОЛІСНИК

*доктор юридичних наук, професор,
суддя Конституційного Суду України*

Під час Другої світової війни, коли нацистський режим намагався підкорити собі півсвіту, цивілізацію врятував Черчилль, завдяки незламній волі та енергії якого було створено могутню антигітлерівську коаліцію, що переконливо довів Джон Гарт своїм бестселером «Як Черчилль врятував цивілізацію: епічна історія тринадцяти років, які ледь не знищили цивілізований світ»¹. А через 77 років після завершення Другої світової війни в Європі вже Україна змушена рятувати не лише себе, а й світову цивілізацію та систему міжнародної безпеки від російської навали і її спроб зруйнувати міжнародний правопорядок.

Росія — не перша держава, котра зазіхає не лише на територію сусідньої держави, а й водночас на правила цивілізованого спілкування і співробітництва між державами та усталений світовий правопорядок. Однак теперішній виклик від Росії має особливий характер, адже його кинуте світовій цивілізації, міжнародному праву та міжнародному правопорядку з боку держави, що має значний ядерний потенціал, становить загрозу існуванню всього людства через її «ядерний шантаж» і водночас є постійним членом Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй, головна мета якої полягає саме в усуненні «загрози миру і припинення актів агресії» (частина перша статті 1 Статуту ООН).

Чому ж Росія руйнує не лише Україну, а й правила цивілізованого спілкування, співіснування та співробітництва, в широкому сенсі — цивілізацію, прогрес і світовий правопорядок? Чому в XXI столітті в Європі розгорілася повномасштабна і жорстока агресивна війна Росії проти України? Чому цивілізовані держави, маючи жакликий досвід Другої світової війни та історичну пам'ять, декларуючи прихильність до європейських демократичних цінностей, прогавили зміцнення авторитаризму в Росії, що загрожує всьому світові ядерною війною? Чому російське вторгнення в Україну миттєво зруйнувало майже всі юридичні та інституційні механіз-

¹ Гарт Дж. Як Черчилль врятував цивілізацію: епічна історія тринадцяти років, які ледь не знищили цивілізований світ. Харків : Ранок, Фабула, 2019. 336 с.

ми, покликані унеможливити нову війну в Європі, хоча спиралися вони передусім на трагічний досвід Другої світової війни і були реакцією на десятки мільйонів втрачених людських життів, що їх поглинула та страшна війна?

Міжнародний правовий порядок означає такий стан відносин між державами, що встановлений міжнародним правом, визнаний міжнародною спільнотою та функціонує як усталена повсякденна міжнародна практика на основі дотримання всіма суб'єктами міжнародного права вимог, приписів і рекомендацій актів міжнародного права, зокрема щодо виконання ними зобов'язань, використання прав і додержання заборон за умови поваги до прав усіх інших суб'єктів міжнародного права.

Саме такий правопорядок зруйнувала Росія, здійснивши 24 лютого 2022 року підступний, зухвалий і віроломний напад на Україну. До цього вона неодноразово вустами своїх посадовців лицемірно заявляла, що українців як нації начебто не існує, що українці — то буцімто якась ілюзорна спільнота. При цьому вони чомусь забули, що визначальним у процесі виникнення та розвитку будь-якої нації є вільна та позбавлена будь-якого тиску самоідентифікація особи, яка сама себе усвідомлює такою, що належить до певної нації. Саме «уявленою спільнотою» називав націю Бенедикт Андерсон, на думку якого «вона уявлена тому, що представники навіть найменшої нації ніколи не знатимуть більшості зі своїх співвітчизників, не зустрічатимуть і навіть не чутимуть нічого про них, і все ж в уяві кожного житиме образ їх співпричетності»².

Грубо й цинічно руйнуючи принципи та правила цивілізованого міждержавного спілкування і співіснування, Росія вже знищила міжнародну та європейську систему гарантування загального миру та міжнародної безпеки, наглядно продемонструвала немічність ООН, НАТО, Ради Європи, Європейського Союзу, МАГАТЕ, Міжнародного Комітету Червоного Хреста та інших міжнародних організацій і міждержавних союзів. А це в свою чергу зруйнувало безпечне та безхмарне сьогоднішнє і майбутнє не лише Європи, а й усієї світової спільноти. Але якщо для частини людства це означає лише відмову від звичного комфорту, то для багатьох соціальних груп і навіть народів — втрату доступу до продовольства та елементарних речей, а отже — загрозу голодної смерті, поширення злиднів та епідемій.

Сталося так насамперед через багаторічне загравання лідерів демократичних держав із російською елітою, що сприяло не лише зміцненню російського авторитаризму, а й руйнуванню світового правопорядку та навіть наближенню загрози голоду для багатьох людей, передусім найбільш вразливих соціальних прошарків у бідних країнах.

Варварські бомбардування та обстріли українських міст і сіл, численні випадки страт цивільних осіб, насильства і мародерства з боку російських окупантів уже зафіксовані, задокументовані та закарбовані в людській пам'яті. Свідки людських трагедій цієї війни вже розповідають свої моторошні історії, а багато хто, на жаль, уже не зможе нічого розповісти. Фотографії тіл закатованих і добитих пострілами в потилицю зі зв'язаними руками людей — це німий докір політикам, які багато разів намагалися «зрозуміти» російського президента та задобрити

² Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму. Київ : Критика, 2001. С. 22.

його поступками, як виявилось, за рахунок цивілізаційних правил, міжнародного правопорядку, європейських цінностей, людських життів, страждань і людської долі мільйонів, що враз стали вигнанцями на своїй землі або поневіряються по чужих світах. Серед таких поступок були й цивілізаційні правила та міжнародний правопорядок, який має бути обов'язковим для всіх держав, однак у відносинах із Росією запроваджено окремі винятки, зокрема щодо наслідків воєн, спровокованих або зорганізованих російськими військовиками у Молдові, Грузії, Чечні, Україні, Сирії. І лише після початку повномасштабної збройної російської агресії проти України в лютому 2022 року демократичні держави та світові лідери почали досить повільно та мляво усвідомлювати загрози, що постали не лише перед Україною, а й перед усією європейською спільнотою та навіть усім людством. Однак таке усвідомлення і розуміння є лише частковим.

Чому це стало можливим у XXI столітті?

Насамперед тому, що ми — українське суспільство, наша держава, військовики, органи правопорядку — не були підготовленими до військового вторгнення, хоча численні попередження про ймовірність нападу лунали завчасно й неодноразово. А спростування щодо можливого російського нападу на Україну напередодні війни виглядали так само дивно, як і твердження Георгія Жукова, начальника Генерального штабу збройних сил СРСР, про те, що вермахт начебто «зненацька» атакував радянський кордон 22 червня 1941 року (адже його посада поклала на нього обов'язок очікувати нападу без будь-якої загрози).

У багатьох сферах підготовка до можливого вторгнення так і не почалася, аж допоки перші російські ракети та бомби не впали на українську землю. Та навіть більше: переважна частина громадян, колективів, установ і організацій навіть не намагалися обговорити можливі варіанти дій на випадок російського бомбардування, ракетних і артилерійських обстрілів, окупації певної частини державної території та перебування під окупацією. А відомі журналісти та громадські діячі навіть пишалися тим, що вони ще не зібрали так звану «тривожну валізу» і навіть «не збираються цього робити». Така недалекоглядність передавалася глядачам, які й собі хизувалися, що вони буцімто «нікуди не поїдуть» і «нічого готувати не збираються».

Так сталося ще й тому, що багато хто і серед посадовців, і серед експертів не вірив у можливість вторгнення Росії в Україну, хизувався цим та не хотів чути тих, хто наполягав на високій імовірності агресії з боку Росії (хоча дехто мав би «вірити» у таку загрозу за своєю посадою). Та навіть більше — глузували з останніх, називаючи їх «панікерами» та «боягузами».

Намагання з'ясувати місця розташування найближчих бомбосховищ у Києві щоразу викликали щире здивування, за яким лунав вигук: «Та яка там війна!», а далі — впевнене «не панікуйте», «війни точно не буде» тощо. Так само і в червні 1941 року ТАРС навіть опублікувало спростування «чуток» про можливий напад за дев'ять днів до вторгнення.

Значна частина західних держав та їх лідерів так само, як і Україна, виявили неготовність до війни такого характеру і масштабу. А завадила їм у належній підготовці до такої війни насамперед відсутність належної оцінки та юридичної кваліфікації дій Росії, відсутність бажання, волі та мужності політичного керівництва реагувати належним чином на грубі порушення норм міжнародного права Росією

у Молдові та Грузії, визнати російсько-українську війну, що триває з 2014 року, саме війною, Росію — державою-агресором та державою, що фінансує тероризм, а її імперські прагнення — явищем, що загрожує цивілізації та існуванню всього людства.

Грубо порушуючи загальновизнані принципи міжнародного права та різноманітні правила, запроваджені в цивілізованому світі, держава не може бути частиною цього світу й саме тому має бути ізольованою. Однак порушення Росією цивілізованих правил і правил ведення бойових дій ні в Молдові, ні в Грузії, ні в Чечні, ні в Україні, ні в Сирії, ні в жодній іншій державі так і не отримали тоді об'єктивної оцінки, точної юридичної кваліфікації та жорсткої реакції з боку міжнародної спільноти й насамперед держав усталеної демократії. Безкарність стимулювала та заохочувала російське керівництво до втручання у внутрішні справи інших держав, нових вторгнень і навіть демонстративних розправ із опонентами.

Імперський синдром разом із прагненням повернути статус так званої «великої» держави уже давно штовхали російське керівництво до провокування напруги на теренах колишнього СРСР.

Так було в Молдові у 1992 році, коли за сприяння 14-ї армії збройних сил РФ і російських найманців було розгорнуто бойові дії та створено штучну «Придністровську молдавську республіку», маріонеткову за своєю сутністю. Це був засіб тиску на Молдову, спроба зробити її слухняною та утримати її у своїй орбіті.

Незабаром схожу схему Росія втілила й у Грузії у 1992 році, коли вона так само розгорнула війну в Абхазії та утворила штучну маріонеткову абхазьку «державу». При цьому російські літаки вели обстріл мирних міст ракетами, скидали бомби, застосовували танки й артилерію.

Схожу схему було реалізовано у 2008 році у Грузії, коли на грузинську владу російська пропаганда знову наклеїла ярлик «фашистів» і за надуманим приводом так само спровокувала і розгорнула війну.

Не отримавши об'єктивної оцінки своїх дій, пов'язаних із грубим порушенням норм міжнародного права, Росія пішла далі й за надуманим приводом вдерлася в Україну, окупувала український Крим (Автономну Республіку Крим та Севастополь), імітуючи «народний» референдум і цинічно блокуючи українські військові частини й кораблі переважаючими за чисельністю військовими підрозділами, зухвало принижуючи українських військових. Але й тоді реакція західних держав була доволі млявою й обмежувалася здебільшого черговим «занепокоєнням», а запроваджені тоді санкції мали обмежений характер. В основу таких підходів, очевидно, було покладено небажання псувати відносини з російським політичним керівництвом, оскільки Росія була і джерелом сировини, і ринком збуту та й до того ж мала чисельні збройні сили і значний ядерний арсенал.

Щоб відволікти увагу від окупації Криму, Росія відразу ж розпочала вторгнення в український Донбас та інші регіони України, насамперед східні й південні, хоча й робила це так званими «гібридними» методами, маскуючи штучне поширення хаосу під «народне повстання» (насправді організоване російськими спецслужбами) та штучні «народні республіки».

І це Росії знову вдалося, однак ні ООН, ні Рада Європи, ні Європейський Союз, ні Організація з безпеки та співробітництва в Європі не надали об'єктивної оцінки та точної юридичної кваліфікації діям Росії, яка відверто порушила акти міжна-

родного права і втрутилася у внутрішні справи незалежної Української держави за надуманими підставами та мотивами.

Дійшло навіть до того, що Росія ще влітку 2014 року вводила на територію України колони бойової техніки, залучала до ведення бойових дій на українській території не лише зорганізовані нею незаконні збройні формування та найманців, а й російські регулярні війська, вела обстріли з російської території українських військових підрозділів, що перебували на українській території, використовуючи, зокрема, реактивну артилерію.

Однак західні держави знову зробили вигляд, що вони нібито «не помітили» збройного вторгнення Росії в Україну та повірили у те, що елітні російські військовики заблукали й випадково опинилися на українській території. Навіть збиття пасажирського літака рейсу МН-17 російською зенітно-ракетною установкою не розбудило Захід, а політики й дипломати не наважилися спростувати твердження російського політичного керівництва про те, що їхніх військових начебто немає на українському Донбасі. І це попри те, що окуповані райони українського Донбасу й тамтешні окупаційні адміністрації вісім років фінансувала Росія, адже обіг російських рублів на окупованій частині української території є переконливим доказом фінансування тероризму. Росія також здійснювала військовий вишкіл та безпосереднє командування незаконними збройними формуваннями на території України, забезпечувала їх зброєю, бойовою технікою, боєприпасами, паливно-мастильними матеріалами, харчами і військовою амуніцією.

Саме таким чином західні держави фактично «пробачили» Росії відверте і зухвале порушення Статуту ООН та інших актів міжнародного права, «подарували» їй окупацію частини території Молдови і Грузії, значної частини української території й дали змогу Росії знехтувати резолюціями ООН щодо ситуації в Україні, виголошуючи позірні заяви про чергове «глибоке занепокоєння». Більше того, деякі держави продовжили співпрацю з Росією, зокрема й військово-технічне співробітництво, посилюючи й надалі її військовий арсенал сучасними засобами й уможлививши таким чином російську окупацію і ті звірства, які вона принесла на українську землю.

А дуже умовні, обмежені та навіть ілюзорні санкції, запроваджені щодо Росії у 2014 році західними державами, їх доволі млява реакція на окупацію частини української території фактично стимулювали розширення російської агресії та підготовку повномасштабного вторгнення в Україну. Млявість, страх та нерішучість західних держав сприймалися вищим російським політичним і військовим керівництвом винятково як «слабкість» і «роз'єднання» Заходу, думкою якого можна було знехтувати. Саме через нерішучість західних лідерів російське керівництво, зваживши можливі «здобутки» та «втрати», наважилося на планування агресивної війни проти України та втілення цього зухвалого і підступного плану.

Так само стимулом до агресії для російського політичного керівництва стала недостатня готовність України. Яскравим прикладом такої неготовності була, наприклад, помпезна передача одній із механізованих бригад лише одного танка та двох бронетранспортерів. Навколо цієї події було багато галасу. Російські стратеги дивувалися з такої «підготовки» до оборони, адже вони завжди рахували бойову техніку тисячами. Російське керівництво сприймало таку «підготовку» до війни як

«запрошення до вторгнення», адже схожі репортажі переконували їх у можливості швидкої та легкої «перемоги».

Так само стимулом до агресії для російського політичного керівництва стали різні публічні дискусії, які для українців були засобом обговорення нагальних проблем, формою демократичного контролю та формування громадської думки, а для російських аналітиків — підставою для висновку про «слабкість» України, адже значна частина росіян вважає сильною лише ту державу, яку бояться, а не критикують.

Так само своєрідним стимулом до збройної агресії для російського керівництва стала свідома відмова багатьох українських громадян називати загарбання частини території України, що сталося 2014 року, війною. Звичними були розмови про те, що Україну начебто вже «продали», або про «змову» тих, хто начебто «робить бізнес на крові», або про те, що «винні усі» тощо. Такі наративи були вигідними агресорові, адже окупація штучно маскувалася і для багатьох українців російська агресія переставала бути очевидною, а війну, напівприхована фаза якої тривала майже вісім років, багато хто з них свідомо «не помічав» або ж війною не вважав.

Так само стимулом до агресії для російського керівництва стала затята боротьба з перейменуваннями та за повернення старих радянських назв або назв, пов'язаних із Росією. Так, наприклад, у Харкові міська рада кілька разів поспіль попри рішення суду повертала одному з проспектів його попередню назву — проспект Маршала Жукова, що був дотичний до так званого «Московського» проспекту. До того ж під час перейменування районів міста Харкова одні райони змінили свої назви (наприклад, колишній Дзержинський район став Шевченківським), проте інші були збережені (зокрема й так званий «Московський» район, який перейменовували лише після вторгнення Росії в Україну в 2022 році). Демонстративна політична боротьба за збереження радянських та російських назв і символів в Україні сприймалася російським керівництвом як свідчення лояльності до Росії, а отже, і як запрошення до вторгнення. Так само сприймалися російськими ідеологами і пам'ятники російським діячам, поетам, письменникам, митцям в Україні.

Стимулом чи навіть «запрошенням» Росії до агресії стали й численні твердження напередодні російського вторгнення про те, що блок НАТО здійснюватиме заходи щодо протидії російській експансії лише в тому випадку, коли буде зазіхання хоча б «на один дюйм території однієї з держав НАТО». Кремлівські керманічі сприйняли ці тези винятково як можливість діяти поза межами країн НАТО не лише на власний розсуд, а й із застосуванням будь-яких засобів. Таким чином Захід фактично «закрив» спину агресору, убезпечивши його від «другого» фронту, насправді зігравши таку саму роль, як і СРСР на початку Другої світової війни, адже саме він гарантував безпечний тил нацистському війську під час вторгнення до Польщі.

У випадку з Україною в січні та лютому 2022 року Захід публічно дав зрозуміти, що будь-яка форма російського військового вторгнення до України не спонукає західні держави до адекватної військової допомоги жертві агресії. Обіцянка надавати допомогу українцям шляхом постачання лише легкого озброєння для ведення партизанської війни сприймалася російським керівництвом як те, що Захід уже «змирився» з можливою російською окупацією всієї України. Ця обіцянка

також була стимулом, адже небезпека війни на два фронти та ймовірність побачити потужну зброю в українців зводилася нанівець, що зміцнило прагнення російського лідера до вторгнення, яке в його уяві за таких умов виглядало «легкою прогулянкою».

Чому ж російське вторгнення відбулося саме в лютому 2022 року?

Скоріш за все російський лідер став заручником своєї пропаганди і власних висловлювань, що стали своєрідною програмою. Він пов'язав себе своїми ж словами про розпад СРСР як «найбільшу геополітичну катастрофу», адже саме у 2022 році виповнюється сто років з дня утворення СРСР. Саме тому російський президент не міг пройти повз таку дату, адже у повітрі повисало питання — чого саме він досяг на шляху «відновлення» СРСР як держави, яку російська пропаганда постійно звеличувала?

До того ж і самому диктатору восени має виповнитися 70 років. Тож який підсумок своєї діяльності щодо відновлення СРСР міг він подати для російського народу незабаром після власного 70-ліття, адже він багато разів шкодував про розпад СРСР і намагався його відновити, перебуваючи в ілюзорному образі «рішучого» лідера? Саме ці головні чинники штовхали його до військової агресії проти України, адже радянська, а згодом і російська політична еліта вважали, що СРСР не може існувати без України.

Головним засобом протидії відкритій широкомасштабній російській агресії став відчайдушний збройний опір українських військовиків і підтримка цього опору з боку українського суспільства. Значну роль відіграють також і дипломатичні зусилля українських посадовців, і санкції, запроваджені проти агресора, і регулярні поставки озброєння, бойової техніки, боєприпасів, засобів зв'язку, обладнання та військової амуніції від тих держав, що підтримують протидію агресорові.

Однак виникає запитання: чи всі ці форми і засоби реагування на російську агресію є адекватними, достатніми й ефективними?

Оскільки Росія руйнує не лише Україну, а водночас і цивілізацію, і правила цивілізованого спілкування, і прогрес, і світовий правопорядок, то світова спільнота не може стояти осторонь. Якщо гіпотетично припустити, що за наслідками широкомасштабного вторгнення в Україну Росія досягне хоча б якоїсь своєї мети та зможе долучити до вже окупованих нею у 2014 році українських земель ще хоча б якусь частину території, то це означатиме повернення світу до пріоритету так званого «права сильнішого» у міжнародних відносинах та водночас безсилля системи міжнародної безпеки. Тоді поглинання однією державою території іншої держави (чи її частини) шляхом застосування грубої військової сили та ядерного шантажу може перетворитися на приклад для інших і усталену практику, адже російські посадовці неодноразово наголошували, що сферою російських інтересів є не лише Україна, а й балтійські держави, Молдова, Польща, Фінляндія та навіть усі колишні сателіти СРСР у Східній Європі. Ймовірність збереження такої тенденції доводить той факт, що російську окупацію значних частин території Молдови, Грузії та України під виглядом створення штучних «республік» у період з 1992 року по 2014 рік західні держави фактично «пробачили» Росії та навіть заохочували її до нових загарбань за допомогою різних засобів «умиротворення» агресора («мінські угоди», «нормандський формат», сумнозвісна «формула Штайнмайера» тощо). Усі подібні заходи реагування на тлі чергового «занепокоєння», а також відсутність точної

юридичної кваліфікації дій Росії додавали російським яструбам впевненості у виправданості такої тактики, а також переконували у немічності колективного Заходу та в його нездатності протистояти Росії.

Саме тому українським дипломатам і правознавцям варто спрямувати свої зусилля на те, щоб переконати своїх колег із дружніх держав у тому, що збереження такої тенденції та продовження російської експансії неодмінно призведуть до астрономічного зростання витрат і зусиль, які доведеться докласти для стримування подальшого розростання агресії, убезпечення світової спільноти від зухвалого російського агресора, а також інших режимів, які можуть спробувати здійснити агресію в іншому регіоні планети. Покласти край цинічній агресивній російській політиці, що спирається періодично на «ядерний шантаж», у 2022 році було б у десятки (а може і в сотні) разів ефективніше та дешевше, ніж коли спроби остаточно вгамувати агресора відкладатимуться на невизначений час.

Саме тому матеріально-технічна, дипломатична та фінансова допомога, яку Україні надають західні держави, за своєю сутністю не є благодійністю та не може вважатися лише виявом шляхетності. Політики та правознавці мають усвідомити й донести до своїх громадян, що допомога Україні означає для західних демократій захист насамперед себе, своїх громадян, демократичного конституційного ладу, ліберальної демократії, конституційних цінностей, світового правопорядку та водночас забезпечення власної безпеки.

Не можна погодитися з тезою про те, що допомога Україні, яку надають західні держави, є начебто винятково виявом їх доброї волі, оскільки ці держави не мають жодних зобов'язань перед Україною у формі міжнародних договорів. Насправді ж згідно з Будапештським меморандумом Україна у 1994 році взяла на себе «зобов'язання ліквідувати всю ядерну зброю, що знаходиться на її території», а США і Велика Британія спільно з Росією підтвердили Україні «їх зобов'язання згідно з принципами Заключного акта НБСЄ поважати незалежність і суверенітет та існуючі кордони України» (пункт 1), «їх зобов'язання утримуватися від загрози силою чи її використання проти територіальної цілісності чи політичної незалежності України» (пункт 2), «їх зобов'язання домагатися негайних дій з боку Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй з метою надання допомоги Україні як державі-учасниці Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, що не володіє ядерною зброєю, в разі, якщо Україна стане жертвою акту агресії або об'єктом погрози агресією з використанням ядерної зброї» (пункт 3). Отже, три постійні члени Ради Безпеки ООН «взяли на себе зобов'язання домагатися негайних дій з боку Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй з метою надання допомоги Україні... в разі, якщо Україна стане жертвою акту агресії або об'єктом погрози агресією з використанням ядерної зброї». Україна виконала свої зобов'язання за цим меморандумом, а 24 лютого 2022 року стала жертвою агресії з боку Росії, яка саме в той період головувала у Раді Безпеки ООН, а згодом — об'єктом погрози агресією з використанням ядерної зброї.

Оскільки Україна виконала свої зобов'язання, а Росія блокує будь-які дії та рішення Ради Безпеки ООН щодо допомоги Україні з метою виправдання розпочатої нею агресивної війни проти України, то інші постійні члени Ради Безпеки ООН (і ті, що підписали цей меморандум — США та Велика Британія, і ті, що добровільно до нього приєдналися — Франція і Китай) мають виконати свої зобов'язання та на-

дати Україні саме таку допомогу, що не лише дасть змогу зупинити агресію, а й забезпечить відновлення територіальної цілісності України у повному обсязі, тобто у міжнародно визнаних кордонах станом на 1 грудня 1991 року. Саме так слід розуміти Будапештський меморандум, оскільки це міжнародний документ особливої ваги, адже він містить офіційні зобов'язання-гарантії всіх постійних членів Ради Безпеки ООН, що надані державі, яка, маючи потужну ядерну зброю, добровільно набула без'ядерного статусу. Повна офіційна назва цього надзвичайно важливого документа — «Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї». І якщо під міжнародною угодою такої ваги стоять підписи найвпливовіших лідерів держав, що є постійними членами Ради Безпеки ООН та які офіційно гарантують безпеку державі, що є однією з держав-засновниць ООН, тоді такі гарантії є зобов'язаннями-гарантіями водночас і від Ради Безпеки ООН, і від кожної з цих держав. Тому агресивна війна Росії проти України — це не проблема відносин двох держав, а глобальна проблема міжнародної спільноти, адже Україна стала не лише жертвою агресії, а й жертвою погрози застосування ядерної зброї з боку Росії, що поставило світ перед загрозою глобальної ядерної катастрофи. Отже, це проблема і ядерної безпеки всієї планети, і проблема відмови держави, що є членом Ради Безпеки ООН, від виконання своїх зобов'язань згідно з міжнародними договорами, а допомога Україні — це засіб усунення катастрофи глобального масштабу.

У контексті проблем, що постали перед людством через розв'язану Росією війну проти України, варто нарешті згадати, постійно пам'ятати і усвідомити всім той досвід, що передував Другій світовій війні. Прихильники домовленостей із агресором тоді дуже швидко переконалися, що агресора неможливо задовольнити чи «умиротворити», адже історичні паралелі між передвоєнним періодом тоді й тепер є досить красномовними.

По-перше, про це свідчать і «плебісцит» із озброєними нацистськими штурмовиками в Австрії у 1938 році, і фальшивий референдум із озброєними російськими військовиками без знаків розрізнення у Криму в 2014 році.

По-друге, окупація нацистами частини Чехословаччини у 1938 році стала засобом створення плацдарму для насильницького розчленування Чехословаччини, подальшої окупації Чехії й утворення маріонеткової Словацької республіки. Аналогічними були й дії Росії після окупації Криму, адже вона у 2014–2015 роках окупувала окремі райони українського Донбасу, створила там фейкові «народні республіки», а у 2022 році під фальшивим гаслом «захисту» цих терористичних угруповань та з використанням усіх окупованих нею раніше територій як плацдарму намагалася так само швидким ударом окупувати всю Україну й розчленувати її.

Однак є ще один важливий висновок, який впливає з досвіду Другої світової війни, проте він якось занадто довго залишається поза увагою сучасних політичних лідерів: з агресором не можна боротися «напівсили», обережно й повільно дозуючи зусилля та засоби тиску. У цьому легко переконалися, якщо порівняти сили і засоби, застосовані під час Другої світової війни для подолання нацизму, тодішні втрати сторін і ті неймовірні зусилля, яких довелося докласти державам антигітлерівської коаліції і для того, щоб здолати збройні сили нацистського режиму, і для того, щоб забезпечити війська союзників усім необхідним. Лише не-

віглас може сприймати перемогу над нацизмом як легку й очікувану. Насправді подолати нацизм у Європі вдалося лише ціною надмірних зусиль багатьох держав і народів. Навіть маючи значну чисельну перевагу в особовому складі військ, бойовій техніці та боєприпасах, а також у сумарному економічному потенціалі, просування союзників було повільним, тяжким і кровопролитним, а спротив нацистських військ — організованим і дошкульним навіть в останні місяці війни. І це при тому, що союзники за всю війну виробили, наприклад, 153 615 бомбардувальників, а держави Осі — лише 35 415, танків і САУ — 227 235 (проти 52 345), артилерійських систем — 914 682 (проти 180 141), вантажівок — 3 060 354 (проти 594 859).

Отже, з огляду на те, що Росія загрожує не лише територіальній цілісності України, а й цивілізації та світовому правопорядку, організація спротиву російським військам на території України не може здійснюватися вибірковими, частковими, дозованими й обмеженими засобами.

По-перше, такий підхід лише стимулює Росію до розширення агресії та можливих засобів і способів війни, адже в агресора виникає ілюзія щодо високої можливості досягнення своєї мети.

По-друге, через надмірну обережність та неквапливість під час надання допомоги Україні, яка стала жертвою російської агресії, ця жертва, обстоючи не лише власну свободу і державний суверенітет, а й міжнародне право та європейську систему безпеки, опинилася у становищі легкого лучника, який став до бою одночасно з кількома закутими в кольчуги нападниками, озброєними вогнепальними рушницями. Так само й українські захисники європейських демократичних цінностей та світового правопорядку опинилися на очах у всього світу в становищі такого лучника, адже попри поставки сучасного озброєння від партнерів і союзників на деяких ділянках російсько-українського фронту українські артилеристи, наприклад, тривалий час мали змогу здійснити лише один постріл із гармати у відповідь на могутні залпи десятками та навіть сотнями снарядів з боку російських військ. Те саме стосується мін і ракет до реактивних систем залпового вогню. Продовжуючи порівняння британського прем'єр-міністра щодо неприпустимості переговорів із «крокодилом, що схопив вас за ногу», варто наголосити, що в такій ситуації допомогти жертві нападу крокодила, подавши їй копістку, навряд чи вдасться.

На жаль, про можливі поставки Україні для протидії російській агресії всіх аналогічних видів і типів озброєнь, що їх застосовує агресор на українській території, поки що не йдеться навіть на рівні попереднього обговорення. Такий обмежений і обережний підхід не лише не узгоджується з концепцією «демократії, здатної себе захистити» (що набула нового змісту в умовах воєнного стану), а й стає для агресора стимулом до продовження війни проти України, оскільки створює в російського керівництва ілюзію щодо можливості досягнення гучної та переконливої «перемоги», якої воно прагне через уражене самолюбство. До того ж російське військове керівництво і командири різних рівнів намагаються таким чином уникнути відповідальності за бездарне управління військами, провали при проведенні військових операцій, мародерство, насилля та інші злочини своїх підлеглих.

Практичному втіленню концепції «війовничої демократії» (або «демократії, здатної себе захистити») перешкоджає відмова надавати окремі види озброєнь

через погрози з боку Росії. По-перше, продукування тез про можливу «ескалацію» війни в такому разі є просуванням кремлівських нарративів так само, як кілька років тому українські та європейські політики, потрапивши в тенета російської риторики, фактично погодилися з твердженням російських дипломатів щодо «неприйнятності звільнення військовим шляхом» окупованих Росією Криму та частини Донбасу. Виходить, що агресор нав'язав думку про те, що окуповану за допомогою збройного нападу територію звільняти так само, тобто військовим шляхом, не можна, а Україна як жертва держави-агресора, що тимчасово втратила частину своєї території, змушена була взяти на себе зобов'язання відмовитися від можливого воєнного способу повернення своїх територій. По-друге, така постановка питання є внутрішньо суперечливою та нелогічною, оскільки «дозована» допомога жертві агресії може на певному етапі війни знизити ефективність відсічі агресорові з боку окремих українських підрозділів, призвести до провалів на деяких ділянках фронту та навіть до окупації нових частин української території, що ще більше заглибить кремлівського лідера в його ілюзорну реальність та сприйматиметься ним як підтвердження реальності його плану. Тоді ескалація війни стане ще більш ймовірною, а витрати і зусилля, спрямовані на те, щоб зупинити агресора, й надалі зростатимуть, адже «дозована» допомога сьогодні неодмінно призведе вже завтра до істотного підвищення вартості засобів реагування та до надмірної загальної ціни досягнення миру й поновлення дії цивілізованих правил і норм міжнародного права.

Дивним і нелогічним є підхід окремих західних політиків, які на словах визнають, що Україна захищає європейські цінності, тобто фактично захищає Європу, однак вважають допустимим, щоб із потужним агресором Україна воювала, маючи значний дефіцит бойової техніки та боєприпасів, а то й взагалі не маючи аналогічних систем (зокрема бойових кораблів, підводних човнів, балістичних і крилатих ракет). Виходить, що майже «беззубе» Добро мусить боротися з підступним Злом (у вигляді «зубатої потвори з гострими іклами та пазурами»), а «помірквані» глядачі на «західній» трибуні й надалі підтримуватимуть Добро переважно вигуками та оплесками.

Показовим у цьому контексті є приклад мовчазного потурання японським мілітаристам, які ще перед Другою світовою війною розгорнули жорстоку загарбницьку агресивну війну спочатку проти Китаю, а згодом поширили свою агресію на територію Південно-Східної Азії та острови Тихого Океану. Повномасштабне вторгнення Японії до сусіднього Китаю в 1937 році, так само як і вторгнення російських військ в Україну у 2022 році, відбулося без будь-якої підстави, без будь-якого приводу та без оголошення війни, а тодішнє пояснення японських загарбників за своєю сутністю збігається з теперішньою російською риторикою останніх років щодо України. З огляду на тодішній своєрідний політичний статус Китаю японські посадовці неодноразово наголошували, що Китай не є «впізнаваною політичною одиницею, якій можна було б оголосити війну». Так само й російські посадовці неодноразово намагалися переконати західних лідерів у тому, що Україна начебто є не «справжньою» державою, а штучним утворенням.

Досвід Другої світової війни свідчить також про те, що зупинити агресора з огляду на те, що він здійснює ракетні обстріли всіх регіонів України, неможливо без ударів у відповідь, тобто без руйнування інфраструктури, що забезпечує

війська агресора всім необхідним. Під час Другої світової війни Велика Британія змогла наносити не епізодичні, а систематичні бомбові удари по території нацистської Німеччини лише через два з половиною роки після початку цієї війни, тобто лише тоді, коли британцям вдалося накопичити достатню кількість озброєння і боєприпасів завдяки розгортанню власного виробництва та постачання за програмою ленд-лізу зі США. У квітні 1942 року Черчилль поінформував Палату громад «про величезний наліт на Кельн 1 047 британських бомбардувальників. Англія нарешті досягла достатнього промислового рівня, щоб перенести бойові дії на німецьку землю у відповідь на бомбардування Гітлером цивільного населення в Лондоні, коли Люфтваффе кинула в бій тисячу літаків. Британія тепер мала перевагу в повітрі»³. Британське командування бомбардувальної авіації «намагалось, коли це можливо, вибирати конкретні німецькі заводи для бомбардування: принаймні вони становили 30 % їхніх цілей. Політика була скерована на „знищення величезних, густонаселених промислових районів“, щоб обмежити виробництво військових матеріалів, таких як кулькові підшипники та синтетичне моторне мастило, і деморалізувати німецьке трудове населення... Не було жодних сумнівів, що бомбардування мали ефект і послабили військовий потенціал противника»⁴. Однак попри те, що британська й американська авіація здійснювали бомбардування різних об'єктів практично щоночі та щодня, а інтенсивність бомбардувань у подальшому істотно зростала, нацистська промисловість продовжувала нарощувати виробництво озброєння та боєприпасів, а подолати агресора вдалося лише через три роки щоденних надзвичайно потужних бомбардувань і надмірної напруги сил усіх союзників, що входили до антигітлерівської коаліції.

На переконання Альберта Шпеєра, який обіймав посаду міністра озброєнь у нацистському уряді, війна в Європі могла бути завершена поразкою нацистського режиму ще всередині 1944 року в тому випадку, коли б бомбардувальна авіація союзників концентрувала свої зусилля саме на найважливіших об'єктах військової інфраструктури, а не розпорошувала свої зусилля на другорядні об'єкти. Це доводить, що і в російсько-українській війні об'єднаний військовий потенціал, наданий Україні, має бути сконцентрований водночас і на враженні бойової техніки та живої сили противника, і на його логістичних маршрутах, включаючи військові склади та бази постачання.

Водночас дипломати та посадовці уже зараз мають ініціювати проведення міжнародної конференції держав, що поділяють європейські цінності, для розгляду порушень Росією Статуту ООН, втручання Росії у внутрішні справи інших держав та перебування її військ на території інших держав всупереч волі народів і урядів. Ця конференція має висунути жорсткі вимоги до Росії щодо демілітаризації та повернення всіх безпідставно (або за надуманими підставами) окупованих нею територій. Росія має повернути Україні Автономну Республіку Крим та місто Севастополь, окремі райони Донецької та Луганської областей, а також усі українські території, окуповані у 2022 році.

³ Гарт Дж. Як Черчилль врятував цивілізацію: епічна історія тринадцяти років, які ледь не знищили цивілізований світ. Харків : Ранок, Фабула, 2019. С. 251.

⁴ Там само. С. 252–253.

Українські дипломати та правознавці мають запропонувати світовій спільноті встановити юридичний механізм впливу на будь-якого агресора, що розпочав агресивну війну, продовжує проведення агресивної війни проти незалежної держави або відмовляється припинити таку агресію. Цей механізм має включати, зокрема, такі складові: 1) запровадження широких економічних санкцій, спрямованих насамперед на унеможливлення виробництва, фінансування або придбання державою-агресором будь-якого озброєння, боєприпасів, бойової та військової техніки, засобів зв'язку, військового обладнання, військової амуніції та будь-яких матеріалів, обладнання і продовольства, що може використовуватися для підтримання боєздатності збройних сил і нерегулярних військових формувань, зокрема й приватних військових організацій держави-агресора; 2) запровадження індивідуальних санкцій до посадовців та інших суб'єктів, діяльність яких пов'язана з плануванням, організацією та проведенням агресивної війни або спрямована на її підтримку; 3) запровадження економічних санкцій до тих посадовців, держав та інших суб'єктів, які надають державі-агресору допомогу, сприяють їй у здійсненні агресії проти незалежної держави, а також створюють можливості для посилення держави-агресора або подолання впливу санкцій хоча б щодо одного виду санкційних обмежень.

Умовами зняття санкцій із держави-агресора, її посадовців та інших осіб мають бути визнані: а) повне відшкодування шкоди, завданої громадянам у результаті ведення агресивної війни (у тому числі у зв'язку з потребою відновлення здоров'я, у зв'язку з інвалідністю в результаті бойових дій, обстрілів, тортур, поранень, у зв'язку з втратою годувальника, у зв'язку з втратою рідних і близьких, у зв'язку з похованнями, ексгумацією, перепохованнями); б) повне відшкодування матеріальної шкоди, завданої в результаті ведення агресивної війни будівлям (будинки, школи, лікарні, музеї, театри тощо), виробництвам (заводи, фабрики, майстерні, обладнання тощо), інфраструктурним об'єктам (дороги, мости, шляхопроводи, склади, опори та лінії електроживлення, трансформаторні станції, залізничне полотно, залізничні та товарні станції тощо), техніці та обладнанню (автомобілі, трактори, комбайни, мотоцикли, велосипеди, спеціальна техніка, комп'ютери, принтери, діагностична апаратура тощо); в) повне відшкодування шкоди, завданої підприємствам, установам, організаціям та державі; г) повне відшкодування втраченої вигоди або втраченого заробітку через втрату роботи, скорочення виробництва, вимушене переміщення осіб, підприємств, установ та організацій в інші регіони держави чи в інші держави, вимушене згорання виробництв, підприємницької діяльності тощо.

Список санкцій, а також інших заходів впливу на державу-агресора та її посадовців, може бути розширений, як і перелік умов можливого зняття санкцій із держави-агресора у майбутньому, та бути відкритим. При цьому щодо Росії як держави-агресора, яка розгорнула криваву й жорстоку агресивну війну проти України без будь-якої підстави та без будь-якого приводу і постійно грубо порушує взяті на себе міжнародні зобов'язання, світова спільнота має запровадити кілька важливих додаткових вимог та обмежень, без виконання яких жодні санкції та обмеження не можуть бути скасовані чи пом'якшені: 1) виведення всіх російських військ, російських спецслужб та посадовців із усіх окупованих Росією територій; 2) передача всіх окупованих Росією територій державам, яким ці території належать

відповідно до норм міжнародного права; 3) повна демілітаризація Росією Чорного, Азовського, Балтійського і Каспійського морів; 4) заборона Росії проводити військові навчання, розміщувати постійні чи тимчасові військові табори, військові полігони чи стрільбища або розташовувати будь-які військові частини, військові центри, військові заклади, склади боєприпасів та будь-які інші військові об'єкти ближче, ніж за двісті кілометрів від українського державного кордону та державного кордону будь-якої сусідньої держави (за винятком розташування обмеженої кількості прикордонних постів та контрольно-пропускних пунктів прикордонної служби, що можуть мати на озброєнні лише легку стрілецьку зброю; 5) заборона Росії проводити військові навчання, розміщувати військові бази, постійні чи тимчасові військові табори, військові полігони чи стрільбища або розташовувати будь-які військові частини, склади боєприпасів та будь-які інші військові об'єкти на території інших держав поза межами державного кордону Росії.

Окрім того, російська держава має сприяти у проведенні досудового слідства щодо військових злочинів проти держави Україна та громадян України, здійснених починаючи з 2014 року російськими військовослужбовцями, співробітниками російських спецслужб і поліції, російськими найманцями, учасниками незаконних збройних формувань (у тому числі терористичних угруповань ДНР і ЛНР), колаборантами, а також передати осіб, які підозрюються у вчиненні військових та інших злочинів, для розгляду їхніх справ судом. Російська держава має публічно принести офіційні вибачення (у тому числі на засіданні Генеральної Асамблеї ООН) перед жертвами російської агресії 2014–2022 років і взяти на себе зобов'язання щодо відмови від будь-яких територіальних претензій до України та будь-яких інших держав. Такі вимоги й обмеження мають бути затверджені Генеральною Асамблеєю ООН у вигляді відповідної резолюції за рекомендацією міжнародної конференції держав, прихильників миру, соціального прогресу, міжнародного правопорядку і загальної безпеки.

Огляд Міжнародної онлайн-конференції «Роль Конституційного Суду України в реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі»

28 червня 2022 року в Конституційному Суді України з нагоди Дня Конституції України відбулася Міжнародна онлайн-конференція на тему «Роль Конституційного Суду України в реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі». Захід організували Конституційний Суд України спільно з Національною академією правових наук України за підтримки Координатора проектів ОБСЄ в Україні.

Участь у конференції взяли судді Конституційного Суду України, судді Конституційного Суду України у відставці, вітчизняні та міжнародні експерти в галузі конституційного права, представники органів конституційної юрисдикції іноземних держав, міжнародних організацій, дипломатичного корпусу, учені-правознавці.

Відкрив захід заступник Голови Конституційного Суду України, доктор юридичних наук, член-кореспондент НАПрН України **Сергій Головатий**. Свій виступ він розпочав зі слів про жорстоку та нелюдську війну, яку веде Росія проти нашої держави, і наголосив, що впродовж років не тільки територія України, її суверенітет і державність, а й Конституція України були ціллю московської держави, бо вона завжди вбачала в нашій Конституції саме те, що береже Україну.

Доповідач нагадав, як ще на початку збройної агресії у 2014 році, коли відбулася анексія Криму, МЗС Росії зробило заяву, висунувши вимоги змінити українську Конституцію: по-перше, здійснити федералізацію (а це знищило б Українську державу як унітарну), по-друге, надати російській мові конституційного статусу як другої державної (якби це сталося, то українська нація перетворилася би на манкуртів — людей без історичної пам'яті, без знання історії свого народу тощо). Власне те, що не вдалося зробити через зміни до Конституції України, тобто юридично, Росія сьогодні робить фізично: вона намагається знищити українську націю війною. На переконання Сергія Головатого, Росія приречена на невдачу. Україна вистоїть як держава, а український народ виживе як нація.

Сергій Головатий зазначив, що в Україні перша юридично значуща Конституція з'явилась у 1996 році, яка народилася в дуже гострій політичній боротьбі політичних сил та інституцій. Тоді парламент таки ухвалив Конституцію, в якій саме визначено, що вона має найвищу юридичну силу в Україні. Але для того, щоб це було не тільки гаслом, а юридична сила справді діяла, було засновано спеціальну інституцію — Конституційний Суд, на який покладено роль забезпечувати найвищу юридичну силу цього установчого Акта. Конституційний Суд постав

в Україні як інституція, що продовжує європейську традицію, яка усталилася уже в повоєнній Європі. Саме повоєнна Європа покликала до існування конституційну юрисдикцію як інструмент захисту людських прав, правдивої демократії та правовладдя, тобто тих цінностей, на яких постала й сама Європа.

Заступник Голови Конституційного Суду України у своєму виступі також розповів про важливість діяльності Європейської Комісії «За демократію через право» (Венеційська Комісія), на яку було покладено функцію працювати з національними конституційними судами, допомагати їм випрацьовувати свою доктрину і, таким чином, з іншими інституціями Ради Європи забезпечувати сталість європейських цінностей та їх дієвість. Саме завдяки позитивному Висновку Венеційської Комісії щодо Конституційного Договору між Президентом і Верховною Радою Україна, ще не маючи тоді власної демократичної Конституції, винятково здобула членство в Раді Європи в листопаді 1996 року. Від 1996 року в Україні постав конституціоналізм європейського зразка, що ґрунтується на європейській конституційній спадщині. Він продовжує розвиватися, і відповідну роль у цьому відіграє Конституційний Суд України.

Як зазначив Сергій Головатий, в останні роки Конституційний Суд України у своїй діяльності дедалі більше спирається на європейські стандарти, що їх устанавлюють європейські інституції. Зокрема, Суд регулярно застосовує Доповідь Венеційської Комісії «Про правовладдя» та спирається в обґрунтуванні своїх рішень на інструментарій документа «Мірило правовладдя». Також Конституційний Суд України регулярно звертається до Венеційської Комісії за консультативним висновком *amicus curiae*. У цьому контексті він додав, що Конституційний Суд України доводить своїми рішеннями відданість європейським цінностям та здатний робити це й надалі.

Заступник Голови Конституційного Суду України також нагадав учасникам конференції про Копенгагенські критерії, які в червні 1993 року ухвалила Європейська Рада. Зокрема, він наголосив, що цей документ був спеціально виписаний для посткомуністичних, постдиктаторських, посттоталітарних режимів задля набуття членства в Європейському Союзі (далі — ЄС). У документі чітко сформульовані для цієї мети політичний, економічний та інші критерії. Відповідно до політичного критерію членство в ЄС вимагає, щоб країна-кандидат досягла стабільності інституцій, що гарантують правдиву демократію, правовладдя, людські права та додержання прав і захист меншин.

Тому з моменту отримання Україною статусу кандидата на членство в ЄС уже не стоїть на порядку денному питання: **чи** стане Україна членом ЄС. Натомість стоїть питання, **коли** вона може ним стати. Україна неодмінно стане повноправним членом ЄС як тільки вона буде здатною взяти на себе зобов'язання, що впливають із членства, шляхом виконання, зокрема, політичних умов, записаних у Копенгагенських критеріях, — наголосив Сергій Головатий.

Голова Верховної Ради України **Руслан Стефанчук** привітав учасників конференції з історичним для українського народу рішенням — наданням Україні статусу кандидата у члени ЄС, подякував усім, хто доклав зусиль для досягнення цієї проміжної мети, та зазначив про низку нових викликів у зв'язку з наданням Україні такого статусу, зокрема у сфері конституційної юстиції.

Спікер акцентував на надзвичайній ролі конституційного судового контролю, що має істотний вплив на всі сфери суспільного та державного життя, наголосив на важливості мотивації рішень Конституційного Суду України, яка повинна відображати та спрямовувати розвиток суспільства, слугувати правовим і моральним орієнтиром для майбутніх рішень усіх гілок влади.

Руслан Стефанчук акцентував на зміні підходів до формування суддівського корпусу Конституційного Суду України та процедур його діяльності. Поміж інших викликів виокремив удосконалення законодавства про Конституційний Суд України: запровадження автоматизованої системи документообігу Суду, вдосконалення процесу взаємодії Суду та громадян щодо подання конституційних скарг, деталізація правил щодо відводу та самовідводу суддів, впорядкування підстав і процедури притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності, створення прозорих процедур діяльності Суду, встановлення додаткових вимог щодо мотивування рішень Суду тощо. Суттєвою, на його думку, є також практична імплементація положень частини третьої статті 152 Конституції України щодо відшкодування шкоди, завданої застосуванням актів і діями, що визнані неконституційними, чого не було зроблено за весь час існування Конституції України.

Голова Верховної Ради України зауважив про необхідність дотримання Конституційним Судом України балансу як при оцінці Судом конституційності юридичних конструкцій, зважуванні різних суспільних цінностей, так і під час імплементації його рішень. Також Руслан Стефанчук зазначив про доцільність надання парламенту в окремих випадках можливості усунути виявлені Судом недоліки в законодавчому регулюванні протягом певного часу, що дозволило б забезпечити плавну зміну регулювання відповідних суспільних відносин та покращити сприйняття рішень Суду суспільством.

До учасників конференції з вітальною промовою звернулася Президентка Європейської Комісії «За демократію через право» (Венеційська Комісія) **Клер Базі-Малорі**. Вона повідомила про рішуче засудження акту російської агресії проти України, висловлене у її публічній заяві від 1 березня 2022 року, яку підтримала Венеційська Комісія на пленарному засіданні 19 березня 2022 року. «Використання насильства замість діалогу суперечить усьому, що обстоює Венеційська Комісія; це суперечить серцевинним цінностям Ради Європи — демократії, правладдю та, звичайно, захисту людських прав», — зазначила доповідачка.

Клер Базі-Малорі наголосила, що рішення Європейської Ради надати Україні статус країни-кандидата і визнання її європейської перспективи є дуже важливим кроком уперед як для України, так і для ЄС. Вона зауважила, що конституційні та законодавчі рамки країни-кандидата мають відповідати високим стандартам, і нагадала, що Україна є членом Ради Європи від 9 листопада 1995 року й відтоді працює над досягненням цих стандартів. Розроблення конституційних і юридичних реформ здійснювалося за сприяння кількох органів Ради Європи, зокрема Венеційської Комісії, яка від 1995 року надала Україні 96 висновків, що становить суттєву частину її роботи.

На думку доповідачки, багато з наданих Україні рекомендацій залишаються актуальними і, хоча вони не мають зобов'язувального характеру, закликала орга-

ни української влади поглянути ще раз на те, що було сказано стосовно багатьох важливих питань, зокрема щодо незалежності судівництва, що матиме вирішальне значення для періоду відновлення, щодо закону про деолігархізацію тощо.

Ці зауваги, за словами Клер Базі-Малорі, стосуються й Конституційного Суду України. Вона нагадала про надані Венеційською Комісією два висновки — у грудні 2020 року та березні 2021 року. Висновок щодо законопроекту про конституційну процедуру був безпосереднім продовженням невідкладного висновку щодо реформи Конституційного Суду України 2020 року, однак, зазначила доповідачка, відтоді закон про конституційну процедуру не було ухвалено. «Понад те, Європейська Комісія висунула вимогу ухвалити й запровадити законодавство щодо процедури добору суддів Конституційного Суду України відповідно до рекомендацій Венеційської Комісії. Ми висловили свою позицію у наших висновках і готові працювати над законопроектами з цих питань», — зазначила Клер Базі-Малорі.

Вона наголосила на вирішальній ролі конституційного суду як незалежного арбітра, рішення якого зобов'язують усіх, а його слово є останнім у багатьох важливих спорах. Кожен конституційний суд повинен мати довіру з боку суспільства, а також міжнародне визнання, завдяки чому він матиме підтримку своєї позиції як гаранта юридичного порядку та конституційного ладу.

Доповідачка привітала Україну з отриманням статусу кандидата на вступ до ЄС, висловила впевненість у тому, що цей статус виконуватиме роль оновленого зобов'язання та ще сильнішої мотивації для впровадження стандартів Ради Європи, і запевнила у готовності Венеційської Комісії рішуче підтримувати Україну на цьому шляху.

Стен Ньорлов — Голова Офісу Ради Європи в Україні, Представник Генерального секретаря Ради Європи з питань координації програм співробітництва Ради Європи — привітав учасників конференції з Днем Конституції, який Україна відзначає на тлі повномасштабної агресії Російської Федерації, висловив впевненість, що невдовзі це національне свято знову святкуватимуть по всій території України, та запевнив, що Рада Європи підтримує суверенність і незалежність України в міжнародно визнаних кордонах і сприяє утвердженню правовладдя, демократії, незалежності України.

Від імені Ради Європи Стен Ньорлов також привітав український народ із наданням Україні статусу кандидата на вступ до ЄС і зазначив, що відповідне рішення базувалося на висновку Європейської Комісії щодо відповідності України статусу кандидата; це передбачає впровадження реформ, а саме ухвалення законодавства стосовно процедури відбору суддів Конституційного Суду України, яка включає процес попередньої оцінки доброчесності, професійних якостей кандидата на посаду судді, створення нового органу з відбору кандидатів на посаду суддів із міжнародною участю, що підвищить моральні якості й доброчесність суддів.

Стен Ньорлов наголосив, що Конституційний Суд України є постійним і надійним партнером Венеційської Комісії, яка від 1996 року надає державній владі України свої висновки. Із 96 висновків-рекомендацій щодо законодавства Укра-

їни майже 30 стосувалися конституційного процесу, оцінки змін до Конституції України і реформування Конституційного Суду України. Висновки від 2020 року та від 2021 року, які зараз перебувають на розгляді Верховної Ради України, стосуються законопроекту про діяльність Конституційного Суду України, про конституційне провадження.

«Конституційна криза 2020 року — це важливий аргумент на користь необхідності реформування Конституційного Суду», — зазначив Стен Ньорлов. Він акцентував на необхідності посилення мотивувальної частини рішень Суду, унормування визначення і розгляду потенційних конфліктів інтересів суддів, дисциплінарних процедур і санкцій, які можуть бути накладені на суддів, та висловив упевненість у наявності в Україні, незважаючи на війну і тяжкі умови, унікальних можливостей для впровадження цих реформ задля посилення європейської перспективи України.

Насамкінець Стен Ньорлов подякував усім міжнародним партнерам за довгострокову співпрацю, включно з організацією цього заходу, та запевнив у готовності Офісу Ради Європи в Україні й надалі надавати необхідну підтримку і допомогу в покращенні законодавства України та юридичної практики.

Із вітальним словом до учасників заходу звернувся Голова Конституційного Суду Латвійської Республіки **Алдіс Лавіньш**. Він висловив солідарність Конституційного Суду Латвійської Республіки з українськими партнерами і українським народом та запевнив, що Латвійська держава і Конституційний Суд Латвійської Республіки продовжують надавати підтримку Україні.

Алдіс Лавіньш зачитував французького діяча Робера Шумана, який 59 років тому сказав: «Ми маємо розбудувати об'єднану Європу не лише в інтересах вільних націй, а також для того, щоб ми змогли прийняти народи східних європейських країн у цю спільноту. Якщо вони забажають приєднатися до цієї спільноти, вони отримають нашу моральну підтримку. І ми пропонуємо приклад об'єднаної братньої Європи. Просування по цьому шляху надасть нові можливості для країн Східної Європи, дозволить їм здійснити трансформацію, яку вони бажають здійснити. І наш обов'язок — бути готовими до цього».

Алдіс Лавіньш подякував Європейській Раді за надання Україні статусу кандидата в члени ЄС та зазначив, що це важливий історичний день не лише для України, а й для майбутнього всієї Європи. Він наголосив на важливості продовження руху до повної інтеграції України в ЄС, для чого необхідно провести серію політичних, економічних і судових реформ, і зауважив, що майже двадцятирічний досвід Латвії в рамках ЄС міг би бути корисним для українських друзів і колег, та запевнив у готовності Конституційного Суду Латвійської Республіки надавати підтримку Конституційному Суду України у трансформації правової системи.

Алдіс Лавіньш висловив упевненість у тому, що Європейський Суд, конституційні суди європейських країн нададуть Конституційному Суду України всебічну підтримку в питаннях проведення реформ для набуття Україною статусу члена ЄС.

Із Днем Конституції України від імені Національної академії правових наук України учасників конференції привітав її Президент, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України **Олександр Петришин**, який зазначив, що

Україна сьогодні — це молода демократія, і тому пошук оптимальних форм її політичного життя, правових форм діяльності державних органів, захисту прав людини триває.

Олександр Петришин акцентував на необхідності осмислення особливостей реалізації конституційних норм, передусім щодо захисту прав людини та діяльності органів державної влади, судової влади в умовах воєнного стану та масштабної роботи щодо адаптації законодавства України до стандартів ЄС на шляху до повноправного членства в ЄС. Він наголосив на важливій ролі Конституційного Суду України, який є невід'ємною складовою європейської конституційної демократії в цьому процесі, та запевнив, що Національна академія правових наук України розглядає як пріоритетне і найважливіше своє завдання його наукове і експертне забезпечення.

Із вітальним словом до учасників конференції від імені Посольства Федеративної Республіки Німеччина в Україні звернувся **Карстен Маєр-Віфгаузен** — керівник консульсько-правового відділу Посольства ФРН в Україні. Він зазначив про всебічну підтримку України Німеччиною, наміри подальшої співпраці і наголосив на високій оцінці відданості української влади та, особливо, українського народу боротьбі за свободу і незалежність держави, захист свободи і демократії в Європі.

Карстен Маєр-Віфгаузен нагадав про завдання, що нині стоять перед Україною, яка нещодавно офіційно стала кандидатом у члени ЄС, та висловив упевненість у виконанні нею всіх наданих у зв'язку з таким статусом рекомендацій. На його думку, Україна є справжньою європейською демократією, що заснована на принципі правовладдя, та наголосив на тому, що функціонування Конституційного Суду України є важливою засадою конституційного й демократичного устрою і ладу в Україні.

Штефан Хюльсхьорстер — Директор Німецького фонду міжнародного юридичного співробітництва — привітав учасників конференції з 26-ю річницею від дня ухвалення Конституції України та на тлі невиправданої агресії Російської Федерації висловив повну солідарність із Україною, наголосивши, що ці часи є тестом для демократичних процедур, для правовладдя в Європі загалом.

Зазначивши про співпрацю фонду від імені Уряду Німеччини і Федерального міністерства юстиції з Конституційним Судом України задля посилення правовладдя та процесу гармонізації, Штефан Хюльсхьорстер висловив упевненість у продовженні Україною шляху незалежних реформ, особливо після того, як вона отримала статус кандидата на вступ до ЄС. Він наголосив на необхідності виконання певних умов, упорядкування встановлених процедур задля процесу європейської інтеграції та ролі Конституційного Суду України в цій роботі з метою приєднання до європейської судової системи в майбутньому.

Штефан Хюльсхьорстер акцентував на важливості незалежності конституційних судів, які стоять поза межами політичних процесів країни. На його думку, ці складні часи показують, наскільки важливі принципи права і правовладдя, стабільна система і робота конституційного суду, що є передумовою національної і міжнародної стабільності.

Національний радник із юридичних питань Координатора проектів ОБСЄ в Україні **Олександр Водянніков** відзначив у вітальному слові стійкість попри розрахунки агресора демократичних інституцій України, зокрема Конституційного Суду України, який покликаний стояти на сторожі основних цінностей Конституції України та демократичного суспільства. Він наголосив, що Конституційний Суд України ухвалював рішення тоді, коли околиці Києва обстрілювалися ворожими градами, коли кияни жили в бомбосховищах та метро, і відзначив, що це — ознака незламності демократії у протистоянні зі злом.

Олександр Водянніков згадав про доленосу подію — отримання Україною статусу кандидата на вступ до ЄС, що водночас є початком великого шляху, та наголосив, що першою вимогою ЄС на цьому шляху є реформа добору суддів до Конституційного Суду України. Він констатував наявність певної недовіри до Конституційного Суду України з боку суспільства, над чим Суд досить успішно працює, у тому числі шляхом ухвалення рішень у ці складні часи, та звернув увагу суддів Конституційного Суду України на те, що багато з окреслених Головою Верховної Ради України параметрів нової реформи Суду не потребують втручання законодавця, можуть бути здійснені самим Конституційним Судом України вже зараз. На переконання Олександра Водяннікова, це було б важливим сигналом для суспільства про зміни, рух на шляху до європейського суду. Серед них — відкритість, що передбачає започаткування справедливого, відкритого діалогу з суспільством і політичними інституціями, усунення тих негативних явищ, які стали причиною кризи легітимності Конституційного Суду України два роки тому, покращення рішень Конституційного Суду України в частині аргументації.

На завершення Олександр Водянніков подякував Конституційному Суду України, Офісу Ради Європи в Україні і Послу Стену Ньорлову за відносини довіри і співпраці, Німецькому фонду міжнародного юридичного співробітництва — за спільну багаторічну роботу з розбудови правовладдя в Україні, підтримку Конституційного Суду України в його складній справі — забезпечення сталості демократичних інститутів. Крім того, він привітав учасників конференції з річницею ухвалення Конституції України та побажав цікавих дискусій.

На завершення першої частини конференції Сергій Головатий зачитав офіційні вітальні листи з нагоди Дня Конституції України від конституційних судів Республіки Молдова, Литовської Республіки, Грузії, Азербайджанської Республіки, що надійшли на адресу Конституційного Суду України.

У другій частині конференції з основною доповіддю на тему «Конституція, європейська інтеграція, національна ідентичність: нові виклики для української конституційної юстиції» виступив Голова Науково-консультативної ради Конституційного Суду України, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України **Юрій Барабаш**.

Свій виступ професор розпочав з аналізу внесених у 2019 році змін до преамбули Конституції України, що сталося вперше в історії конституційної юриспруденції України. Він зазначив, що Конституційний Суд України, чий висновок про відповідність законопроекту про внесення змін до Конституції України її статтям 157 і 158 є обов'язковим елементом на етапі внесення змін до Основного

Закону України, визнав преамбулу Конституції України за її нормативну фактичну складову, на відміну від багатьох своїх колег з інших держав.

На думку доповідача, судячи з аналізу шести окремих думок до висновку Суду, жваву дискусію серед суддів Конституційного Суду України викликали, зокрема, зміни до преамбули. Висловлювались аргументи щодо того, що чинна Конституція України фіксує засади конституційного ладу, і європейська спрямованість України має бути зафіксована саме в засадах, які за юрисдикційною практикою Конституційного Суду України містяться в розділах I, III, XIII Конституції України та можуть бути змінені виключно за рішенням ратифікаційного референдуму, тобто за рішенням суверена — українського народу.

Юрій Барабаш зазначив, що до цього Конституційний Суд України ставився до преамбули (як і інші його європейські колеги) як до інструменту тлумачення норм Конституції України. На його переконання, в результаті цих змін Україна отримала не зовсім традиційне положення в преамбулі, яка до цього сприймалася як історичне цілеполягання, де були викладені передумови ухвалення Основного Закону держави, мета його ухвалення тощо.

Доповідач звернув увагу на справу, яка розглядається в Конституційному Суді України і щодо якої йому довелося надати науково-експертний висновок, де, на його глибоке переконання, не зовсім правильно поставлено питання — тлумачити преамбулу через положення Основного Закону держави. Юрій Барабаш зауважив, що відкриття провадження у цій справі викликало в нього певний подив, але зараз він бачить у цьому позитивний сенс.

Професор зазначив, що у практиці Конституційного Суду України не так часто трапляються ухвали з позитивним сенсом, тобто які містять у собі юридичні позиції, що можуть бути покладені в основу формування традиційної конституційної доктрини. На його переконання, Суд мав би закрити провадження в цій справі, акцентувавши в ухвалі на особливому моменті положення преамбули щодо підтвердження європейської ідентичності українського народу і незворотності європейського та євроатлантичного курсу України, яке фактично може претендувати на роль засади конституційного ладу і заслуговує на свій особливий нормативний сенс, хоча загалом преамбула все-таки має інструментальний характер відносно інтерпретації. Попри це, за словами доповідача, надання особливого значення цьому положенню преамбули дозволить зосередити увагу і визначити новий цікавий шлях у розвитку офіційної конституційної доктрини саме в контексті євроінтеграції.

Доповідач не вбачає при цьому дисонансу зі статтею 18 Конституції України, яка міститься в її розділі I і фіксує засади зовнішньополітичної діяльності, та застерігає, що у разі визнання Судом преамбули Конституції України лише набором декларативних положень, за допомогою яких можна тлумачити (як інструмент), постане питання про майбутнє положення про європейську ідентичність України.

У своїй доповіді Юрій Барабаш також звернув увагу на питання ідентичності. Він зауважив, що документ, який, по суті, замінив собою конституцію для Європи — Лісабонська угода, зафіксував елементи європейської ідентичності, що мають

пролягти червоною ниткою в подальшій юрисдикційній практиці. Доповідач наголосив, що крім правовладдя, правдивої чи ефективної демократії, сьогодні бракує — це є вада сучасних конституцій — моменту свободи, свободи особистості, та висловив жаль з приводу того, що стаття 3 Конституції України не фіксує це у переліку тих цінностей, які є найвищими соціальними з точки зору конституційного ладу України. На його думку, це має бути своєрідним дороговказом для подальшої інтерпретаційної практики.

Юрій Барабаш зауважив, що категорії «ідентичність», «конституційна ідентичність», «європейська ідентичність» стосуються юрисдикційної діяльності конституційних судів, які перебувають під тиском європейського права, та нагадав про Рішення Конституційного Суду України від 14 липня 2021 року № 1-р/2021 у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», де Суд чи не вперше вдався до аналізу того, що є конституційною чи національною ідентичністю, вивівши на перший план статус української мови як державної.

На переконання доповідача, це має бути абсолютно захищеним імперативом, який не може піддаватися жодному сумніву чи перегляду з боку законодавця. Він наголосив, що в цьому рішенні Судом було покладено початок формування цього елемента національної ідентичності, який є важливим на шляху до входження до ЄС, європейської сім'ї.

Професор зауважив, що не слід забувати про минуле, в яке нас постійно тягне російський загарбник. Він застеріг від сприйняття Декларації про державний суверенітет як частини конституційного блоку, наголосивши, що це підсилює російський наратив про недопустимість європейської та євроатлантичної інтеграції України. В цьому аспекті доповідач нагадав про ухвалу Конституційного Суду України, в якій Суд відмовився тлумачити Декларацію, вказавши, що це документ, який не зазначений у тексті Конституції, тому не є предметом розгляду, та висловив побажання, щоб Суд при формуванні доктрини національної ідентичності, яка має відповідати стандартам чи елементам європейської ідентичності, спростував згаданий наратив.

Юрій Барабаш докладніше розглянув вимогу Європейської Ради, що стосується захисту національних меншин, наголосивши, що доктрина національної ідентичності, сформована Конституційним Судом України, дає по руках всім тим, хто намагається поширювати російську культуру, російську мову, та зауважив про складне завдання, яке стоїть перед Конституційним Судом України сьогодні — знайти ту «золоту середину», яка не дозволить втратити українську мову як елемент національної ідентичності.

На думку доповідача, завдання Конституційного Суду України на шляху до євроінтеграції полягає в тому, щоб оберігати законодавчий правозастосовний процес, забезпечувати в такий спосіб його відповідність Лісабонським і Копенгагенським критеріям, де є, крім прав людини і верховенства права, ще й свобода як той елемент, заради якого і утворювався європейський правовий простір. Він наголосив на дуже важливій ролі Конституційного Суду України у збереженні на-

ціональної ідентичності у великій європейській правовій сім'ї, який не має дозволити перетворити нашу країну на шаблонну, що відповідала б усім стандартам, але при цьому не матиме своєї ідентичності.

Юрій Барабаш назвав нісенітницею тези в ЗМІ, соціальних мережах про відсутність потреби в конституційній юстиції в нинішньому варіанті, наголосивши, що саме вона в умовах континентальної правової сім'ї і за існуючих в Україні суспільно-політичних умов дозволить сформувати достатню доктрину і втримати органи влади у межах визначених критеріїв. На його переконання, жоден інший юрисдикційний орган, який здійснює казуальний контроль, казуальне тлумачення, не здатен забезпечити такий рівень абстракції, який дозволить сформувати необхідний дороговказ.

Завершуючи виступ, Юрій Барабаш підсумував, що завдання Конституційного Суду України полягає у формуванні доктрини національної чи конституційної ідентичності, яка дозволить Україні стати членом європейської сім'ї та дасть можливість «не розчинитися» серед інших держав. На його переконання, саме Конституційний Суд України після набуття Україною членства в ЄС здатний забезпечити національну чи конституційну ідентичність.

Домніка Маноле — Голова Конституційного Суду Республіки Молдова, Голова Конференції європейських конституційних судів (СЕСС) — привітала українських колег із отриманням статусу кандидата на вступ до ЄС, що є свідченням рішучості, сили, відваги українського народу, та розповіла про досвід Республіки Молдова на цьому шляху. У доповіді, зокрема, йшлося про підписання ще у 2014 році Республікою Молдова Угоди про асоціацію з ЄС, яка стала предметом контролю в Конституційному Суді Республіки Молдова.

Вивчаючи положення Угоди про асоціацію між Республікою Молдова і ЄС, Суд вирішив, що ця угода сприяє економічній і політичній інтеграції Республіки Молдова до ЄС на основі спільних цінностей, таких як повага і просування принципів суверенітету, територіальної цілісності й незалежності Республіки Молдова, демократії, поваги до прав і свобод людини. На думку Домніки Маноле, Конституційний Суд Республіки Молдова у цьому рішенні підтвердив і надалі систематично підтверджує європейський рух Молдови.

Суддя Конституційного Суду України у відставці, кандидат юридичних наук, доцент, доктор права, науковий консультант з правових питань Українського центру економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова **Петро Стецюк** у своїй промові зазначив, що з наданням Україні статусу кандидата у члени ЄС українцям належить пройти непростий шлях до повноправного членства у ЄС в умовах жорстокої війни, яку розв'язала Росія проти України. Він сформулював декілька мінімально необхідних вимог, яких необхідно дотримуватися на цьому етапі органам державної влади (зокрема і Конституційному Суду України), громадянському суспільству, науковцям: забезпечення безперервності функціонування органів публічної влади, продуктивності та ефективності їх діяльності, максимальні зусилля на виконання головного конституційного обов'язку сучасної Української держави — утвердження і забезпечення прав і свобод людини, забезпечення незворотності процесу подальшої розбудови України як демократичної, модерної європейської держави.

На завершення Петро Стецюк побажав суддям Конституційного Суду України витримки, злагодженості, мужності, мудрості у подоланні нових викликів та загроз.

Мирослав Гранат — спеціальний радник Конституційного Суду України, керівник департаменту конституційного права Університету кардинала Стефана Вишинського, суддя Конституційного Трибуналу Республіки Польща у відставці — привітав Україну і Республіку Молдова з важливим етапом їх просування на шляху до ЄС та висловив підтримку Україні в боротьбі з російською агресією.

Щодо ролі Конституційного Суду України в реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства в ЄС доповідач зазначив, що система національного права повинна відповідати вимогам права загальноєвропейського, та поділився досвідом Республіки Польща у подоланні конфліктів, які іноді виникають між конституційними нормами, нормами приватного права та нормами загальноєвропейськими.

На завершення Мирослав Гранат висловив упевненість у тому, що Україна вконеє всі умови і стане членом ЄС, та побажав прогресу на цьому шляху.

Суддя Конституційного Суду України, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України **Віктор Городовенко** подякував усім учасникам конференції за привітання з нагоди Дня Конституції України та підтримку нашої держави на тлі безпрецедентної російської військової агресії. Він зазначив, зокрема, про посилення міжнародного співробітництва у сфері захисту прав дітей, соціального захисту, освіти і науки, використання праці та обліку персональних даних в аспекті забезпечення конституційних прав і свобод тимчасово переміщених з України за кордон осіб у зв'язку з російською військовою агресією; відзначив позитивний досвід вирішення на міжнародному рівні питання визнання академічної та професійної кваліфікації осіб, які рятуються від російської агресії, що уможлиблює їх доступ до праці.

Віктор Городовенко висловив упевненість у тому, що їх повернення в Україну створить умови для засвоєння українцями європейського досвіду в різних сферах суспільного життя, що пришвидшить процес євроінтеграції України. Він наголосив на остаточній у зв'язку з російською військовою агресією сепарації українського суспільства від радянських цінностей та незворотності європейського курсу України, що завжди підтримувалося і підтримується Конституційним Судом України, насамперед шляхом формування послідовної та сталої національної практики конституційного судочинства щодо розуміння і захисту конституційних цінностей відповідно до Конституції України та європейських демократичних стандартів.

Арнольд Райнер — професор Регенсбурзького університету — привітав Україну з Днем Конституції та отриманням офіційного статусу країни-кандидата в члени ЄС. Він висловив сподівання, що Україна невдовзі стане членом ЄС, та зауважив, що Конституція України вже містить усі необхідні основоположні принципи, а Конституційний Суд України має всі необхідні інструменти для їх застосування (навіть запроваджено індивідуальну конституційну скаргу) задля досягнення відповідності українського законодавства європейському. Окремо

професор наголосив на наявності в усіх членів ЄС національної та європейської ідентичності та повазі Європейським Судом національної ідентичності.

Александрю Тенасе — спеціальний радник Конституційного Суду України, головний експерт Програми «Верховенство права в Киргизькій Республіці» 2-га фаза (ROLPRO 2), Голова Конституційного Суду Республіки Молдова (2011–2017 роки), колишній член Європейської Комісії «За демократію через право» (Венеційська Комісія) — привітав учасників конференції з Днем Конституції України, висловив співчуття з приводу скоєних воєнних злочинів, злочинів проти людяності, зазначивши, що Україна має не лише перемогти ворога, а й залишатися демократичною державою.

Доповідач звернувся до теми ідентичності, яку порушували у своїх промовах Юрій Барабаш та Райнер Арнольд. Він зазначив, що Конституційний Суд Республіки Молдова в 2014 році ухвалив рішення, згідно з яким європейська ідентичність є складником тієї ідентичності, яка визначена в Конституції Республіки Молдова.

Александрю Тенасе висловив сподівання, що і Україна, і Молдова стануть членами ЄС. Він спростував наполягання Росії на втраті нашими країнами суверенності у разі приєднання до ЄС та наголосив, що національна ідентичність України і її конституційна ідентичність належать до європейської конституційної спадщини. Прямуючи в ЄС, Україна неодмінно посилюватиме свої демократичні інституції, — підсумував доповідач.

Членкиня правління Центру політико-правових реформ **Юлія Кириченко** привітала український народ, усіх учасників конференції з Днем Конституції України, висловивши жаль з приводу того, що відзначення її річниці відбувається під час війни. Вона підтримала позицію Петра Стецюка, зазначивши, що основна роль Конституційного Суду України в європейській та євроатлантичній інтеграції зараз — це забезпечити безперервну діяльність єдиного органу конституційного контролю під час війни та ухвалення ним рішень.

Юлія Кириченко звернула увагу на першу в контексті набуття Україною статусу кандидата в члени ЄС вимогу у висновку Венеційської Комісії — про реформу Конституційного Суду України. Вона висловила жаль з приводу того, що в 2016 році у конституційних змінах не вдалося унормувати порядок добору суддів Конституційного Суду України попри те, що відповідні зміни були напрацьовані.

Доповідачка висловила впевненість у необхідності збереження закріпленої в Конституції України європейської моделі конституційного контролю та певного перезавантаження Конституційного Суду України після близької військової перемоги України.

Суддя Конституційного Суду України, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України **Василь Лемак** наголосив на гідному виконанні Конституційним Судом України завдань щодо захисту конституційного порядку. У низці рішень Суд дав відповідь на всі головні наративи, які агресор намагався просувати щодо України, починаючи від оцінки анексії Криму і Севастополя, питань щодо декомунізації, української мови, висновку щодо ЄС і НАТО. Доповідач також зазначив про об'єктивність процесу підвищення якості аргу-

ментації рішень Конституційного Суду України та подякував Олександрові Водянікову, який про це зауважив.

Василь Лемак зупинився на питанні реформування Суду в частині удосконалення конкурсного відбору суддів, на чому наголошують Європейська Комісія та ЄС, зазначивши, що його вирішення перебуває у винятковій компетенції Верховної Ради України.

Василь Лемак окреслив два завдання, які наразі стоять перед Конституційним Судом України: разом з іншими органами державної влади виграти війну та зберегти конституційну демократію, усі ті цінності, які через декілька років допоможуть Україні стати членом ЄС.

Спеціальний радник Конституційного Суду України, професор юридичного факультету Державного університету Іллі, колишній експерт Європейської Комісії «За демократію через право» (Венеційська Комісія), Голова Конституційного Суду Грузії (2006–2016 роки) **Георгій Папуашвілі** привітав учасників конференції з Днем Конституції України і висловив солідарність грузинського народу з Україною у боротьбі за права та свободу, за свою землю проти російських загарбників. Він зауважив про спільні кроки України та Грузії на шляху до членства в ЄС, зазначивши про зміни у конституційній юрисдикції, які відбулися після вступу країн до Ради Європи: використання практики Європейського суду з прав людини, відстоювання цінностей Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод і цінностей, які сповідує ЄС.

Георгій Папуашвілі розповів про використання Конституційним Судом Грузії законодавства ЄС як додаткового інструменту, джерела тлумачення Конституції Грузії. Він зазначив про збільшення можливостей Суду допомагати процесу європейської інтеграції країни шляхом включення законодавства ЄС у правову практику після внесення змін до Конституції, за якими конституційні органи мають вжити всіх заходів у рамках своєї компетенції, щоб забезпечити повну інтеграцію Грузії в ЄС і в НАТО.

Оксана Гришук — суддя Конституційного Суду України, доктор юридичних наук, професор — виокремила у своїй доповіді два напрями боротьби за майбутнє України: захист від агресора та плідна робота задля того, щоб стати частиною європейської спільноти. Вона наголосила, що українські та європейські цінності у багатьох випадках збігаються, а Україна давно ментально є частиною європейської сім'ї.

Оксана Гришук зазначила, що Конституційний Суд України виконує ключову роль у поглибленні цінностей, закріплених у Конституції України, зауваживши, що такі цінності, як людські права, що впливають із притаманної людській особі гідності, як правдива демократія і верховенство права, знаходять своє відображення у рішеннях Конституційного Суду України.

Виконавчий директор Центру дослідження верховенства права Національного університету «Києво-Могилянська академія» **Володимир Венгер** вказав на помилковість ідеї ліквідації Конституційного Суду України, створення відповідної палати у Верховному Суді, наголосивши на необхідності його функціонування за австрійською (кельзенівською) моделлю — як основного інструменту

контролю якості законодавства, а нині — також у напрямі адаптації до законодавства ЄС.

Доповідач виокремив проблеми, які постануть перед Конституційним Судом України: питання пріоритету законодавства ЄС чи національного законодавства; необхідність швидкого реагування законодавця на політичні вимоги, що висуваються в контексті євроінтеграції країни та, у зв'язку з цим, оперативність, пришвидшення процедури, ефективність розгляду справ Судом; виклики і загрози, які ставить війна, в тому числі в напрямі євроінтеграції, зокрема корупційні виклики, що вимагає змістовної практики Суду та, головне, високого рівня доброчесності роботи суддів Суду загалом і всіх його працівників; публічність і прозорість діяльності Суду для чіткого розуміння логіки, змісту й аргументації рішень Суду, який у своїй діяльності, очевидно, передбачатиме спосіб їх застосування; можливості Конституційного Суду України безпосередньо і швидко реагувати на виклики суспільства, бути ефективним суб'єктом впливу на утвердження конституційних цінностей, у тому числі і євроінтеграційних інтенцій суспільства.

Суддя Конституційного Суду України, кандидат юридичних наук, доцент **Віктор Кичун** привітав учасників конференції з Днем Конституції України та подякував усій європейській спільноті за всебічну підтримку українського народу, зокрема прихисток дітей і жінок.

Доповідач запевнив у прагненні суддів Конституційного Суду України докласти зусиль задля того, щоб Україна стала членом євроатлантичної спільноти, наголосив на важливості безперервного функціонування Конституційного Суду України та акцентував на тому, що питання реформування Конституційного Суду України, зокрема процесу добору суддів, є повноваженням законодавця та не може бути ініційоване Конституційним Судом України.

Директор Науково-дослідного інституту порівняльного публічного права та міжнародного права Ужгородського національного університету, доктор юридичних наук, професор **Михайло Савчин** привітав колег із Днем Конституції України, а Конституційний Суд України — з успіхами у реалізації його місії щодо захисту прав людини і забезпечення динамічного тлумачення Конституції України.

Доповідач наголосив на загрозі у зв'язку з російською військовою агресією життєздатності нації, потребі концентрації зусиль на захисті конституційної демократії, насамперед суверенітету та територіальної цілісності, збереження континуїтету української державності як основи забезпечення ідентичності України як європейської держави.

Він зазначив, що цю місію виконує, зокрема, Конституційний Суд України шляхом тлумачення положень Конституції України, конкретизації повноважень органів влади відповідно до європейських цінностей, надаючи підказки законодавцю, як належним чином унормувати відповідні відносини.

Михайло Савчин наголосив на важливості надання Конституційним Судом України роз'яснення у мотивувальній частині його рішення, як діяти судам у разі застосування ними при вирішенні справи конституційно-комфорного тлумачен-

ня законів, а також висловив зауваги щодо порядку викладення у рішеннях Суду практики Європейського суду з прав людини.

Насамкінець заступник Голови Конституційного Суду України **Сергій Головатий**, який модерував захід, зауважив, що у представлених доповідях обговорювалося багато тем, але дещо не прозвучало.

Доповідач наголосив, що, завдячуючи Європейській Комісії і Європейській Раді, вже не звучить занепокоєння щодо необхідності перегляду доцільності існування Конституційного Суду в Україні. У перелік із семи завдань для державної влади України ЄС на перше місце поставив вимогу щодо реформування добору суддів у Конституційний Суд України, підтвердивши тим самим, що орган конституційної юрисдикції в Україні буде функціонувати.

Сергій Головатий зауважив, що про це завдання йшлося в документах Венеційської Комісії 2015, 2020 та 2021 років, де, зокрема, зазначалося про необхідність конкурсного добору суддів Конституційного Суду України та наявності міжнародного елемента в цьому процесі.

Заступник Голови Конституційного Суду України також звернув увагу на надскладні умови роботи Суду, зокрема через недоукомплектованість Суду, нагадавши, що Венеційська Комісія неодноразово рекомендувала українській владі забезпечити механізм укомплектування повного складу Суду.

Сергій Головатий висловив упевненість у тому, що Конституційний Суд України доводить свою відданість ідеалам і цінностям, на яких засновано ЄС; і професійно, і інституційно, і навіть у неповному складі Суд здатен і буде робити те, до чого він покликаний.

На завершення Сергій Головатий висловив глибоку вдячність усім зарубіжним інституціям, експертам, колегам, які залишаються надійними партнерами Конституційного Суду України у виконанні його функцій у ракурсі завдань, що постали з огляду на новий юридичний статус України; всім колегам, які взяли участь у конференції, та окремо Юрію Барабашу — за цікаву доповідь, де порушено низку вчасних, дотичних дискусійних питань.

Заступник Голови Конституційного Суду України побажав усім здоров'я, а Україні — перемоги над тим, що становить загрозу життю, здоров'ю, безпеці не тільки в Україні, а й в усьому цивілізованому світі — над злочинною сучасною російською владою.

*Огляд підготовлено Правовим департаментом
Конституційного Суду України*

ЗОВНІШНІ ЗВ'ЯЗКИ Конституційного Суду України

ЧЕРВЕНЬ

8 червня

зустріч виконувача обов'язків Голови Конституційного Суду України Сергія Головатого з Координатором проектів ОБСЄ в Україні Послом Генріком Вілладсеном

28 червня

Міжнародна онлайн-конференція на тему «Роль Конституційного Суду України в реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі», організована Конституційним Судом України, Національною академією правових наук України за підтримки Координатора проектів ОБСЄ в Україні з нагоди Дня Конституції України

Реферативний огляд джерел із конституційно-правової тематики, опублікованих у 2022 році

ДИСЕРТАЦІЙНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Бондаренко Б. О. Конституційно-правове забезпечення незалежності конституційного суду (європейський та український досвід) : дис. ... д-ра філософії [спец. 081 «Право»] / Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2022. 220 с.

Дисертація є першим в українській науці конституційного права монографічним дослідженням конституційно-правового забезпечення незалежності конституційного суду на основі аналізу українського та європейського досвіду. Проведено комплексний аналіз механізму забезпечення незалежності конституційного суду, класифіковано засоби її забезпечення; визначено системи засобів, якими конституційний суд може забезпечувати власну незалежність та які мають реалізовуватися іншими суб'єктами. Особливу увагу приділено аналізу інституту окремої думки судді конституційного суду як засобу забезпечення його індивідуальної незалежності, особливо у випадку незгоди судді з рішенням по суті справи. Встановлено, що засобами забезпечення незалежності конституційного суду неюридичного характеру, зокрема, є діяльність засобів масової інформації, реалізація громадянами права на мирні зібрання та діяльність громадських організацій. Зроблено висновок про те, що ці засоби на практиці можуть як сприяти забезпеченню незалежності конституційного суду, так і використовуватися задля тиску на нього.

Бугайко Ю. О. Конституційно-правові засади лінгвістичної експертизи законопроектів в Україні : дис. ... д-ра філософії [спец. 081 «Право»] / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2022. 230 с.

Дисертацію присвячено комплексному дослідженню конституційно-правових основ лінгвістичної експертизи законопроектів в Україні. Сформульовано низку теоретичних положень і практичних пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання й організаційного механізму реалізації лінгвістичної експертизи законопроектів в Україні. На основі термінологічного аналізу предметного поля лінгвістичної експертизи законопроектів здійснено розмежування термінів «лінгвістична експертиза законопроектів» та «редакційне опрацювання законопроектів» у контексті законодавчої процедури й обґрунтовано доцільність використання терміна «лінгвістична експертиза законопроектів» для позначення всебічного мовознавчого дослідження законопроектів. Запропоновано авторську класифікацію лінгвістичної експертизи законопроектів за характером мовної помилки в законодавчому тексті. Особливу увагу автор звертає на відсутність у нашій державі нормативно-правового закріплення уніфікованого алгоритму проведення лінгвістичної експертизи законопроектів та наголошує на необхідності розроблення і затвердження методології проведення лінгвістичної експертизи

законопроектів, яка закріплюватиме основні принципи та технологічні етапи її проведення, а також методичних рекомендацій щодо проведення окремих видів лінгвістичних експертиз законопроектів. Висвітлено діяльність зарубіжних науково-дослідних установ з питань автоматизації лінгвістичного аналізу законодавчих актів та обґрунтовано необхідність розроблення «хмарного» програмного забезпечення для здійснення лінгвістичної експертизи законопроектів в Україні у контексті Концепції Національної програми інформатизації.

Дрозд А. О. Інститут конституційного контролю в державах романо-германської правової системи: історико-порівняльний аналіз : дис. ... д-ра філософії [спец. 081 «Право»] / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2021. 256 с.

Дисертація є комплексним історико-порівняльним дослідженням створення, формування, функціонування інституту конституційного контролю в країнах романо-германської правової системи. Досліджено процес зародження, становлення в минулому та функціонування в нинішніх політико-правових умовах органів конституційної юстиції, що мають своє представництво в усіх державах-членах Європейського Союзу. Зазначено, що саме ці країни й належать до романо-германської (континентальної) правової сім'ї, де своє місце знайшла й вітчизняна правова система. Особливу увагу зосереджено на деяких проблемах здійснення конституційного контролю, наприклад: діючі моделі конституційного контролю і наглядую неповною мірою забезпечують системний і безперервний характер у вияві, оцінці й відновленні порушеного конституційного балансу в суспільній практиці і не відповідають викликам часу; несвоєчасне відновлення порушеного конституційного балансу, що призводить до накопичення негативної суспільної енергії, яка, набираючи критичної маси, призводить до соціальних вибухів і дестабільності; відсутність системної та органічної взаємодії у функціональній діяльності інститутів влади щодо здійснення конституційного контролю. Обґрунтовано поняття конституційного моніторингу та конституційної діагностики.

Дубас В. В. Вплив практики Європейської комісії «За демократію через право» на розвиток конституціоналізму в Україні : дис. ... д-ра філософії [спец. 081 «Право»] / Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2022. 284 с.

Дисертацію присвячено дослідженню в українській науці конституційного права впливу практики Європейської комісії «За демократію через право» на розвиток конституціоналізму в Україні. Здійснено комплексний теоретичний і практичний аналіз впливу практики Венеційської комісії, виокремлено форми впливу та охарактеризовано його наслідки на політико-правові процеси в Україні. Теоретичне значення цього дослідження полягає в тому, що вперше зроблено спробу проаналізувати вплив практики Європейської комісії «За демократію через право», дослідити правові аспекти співпраці з погляду конституційної доктрини та практики. У підсумку напрацьовано практичні рекомендації щодо основних шляхів удосконалення системи правління в Україні та покращення співпраці України з Європейською комісією «За демократію через право». Обґрунтовано, що вплив практики Венеційської комісії на розвиток конституціоналізму в Україні здійснюється (а) в прямих формах шляхом закріплення рекомендацій Комісії в текстах норма-

тивно-правових актів України; оцінки національного законодавства щодо його відповідності практиці Європейської комісії «За демократію через право», тлумачення приписів національного законодавства у світлі практики Комісії; встановлення факту відповідності припису національного законодавства практиці Венеційської комісії при застосуванні, використання рекомендацій державними органами за відсутності національного правового регулювання, (б) а також в опосередкованій формі шляхом її застосування органами міжнародних організацій під час підготовки й ухвалення актів міжнародного права в конкретних випадках щодо України.

Мищенко А. В. Конституційно-правове регулювання обмеження соціально-економічних прав людини: європейський досвід та його значення для України : дис. ... д-ра філософії [спец. 081 «Право»] / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2022.

Дисертацію присвячено комплексному науковому дослідженню конституційно-правового регулювання обмеження соціально-економічних прав людини, його нормативно-правових та організаційних засад, визначенню актуальних проблем обмеження соціально-економічних прав людини в Україні, аналізу досвіду обмеження соціально-економічних прав у країнах Європейського Союзу і за правом Європейського Союзу, а також перспективам його подальшого запозичення та безпосереднього впровадження в Україні. Висвітлено досвід окремих європейських країн щодо застосування норм національного законодавства та норм законодавства Європейського Союзу в питаннях здійснення обмежень під час реалізації соціальних й економічних прав (на прикладі закріплення, регулювання та реалізації соціально-економічних прав людини за національним правом Ірландії, Польщі, Іспанії, Швеції й за правом Європейського Союзу). Наголошено, що стратегічним напрямом України є поступове створення умов для набуття нею статусу члена Європейського Союзу, а також наближення її законодавства до стандартів цієї організації. Саме для того, щоб процес наближення законодавства України до стандартів Європейського Союзу відбувався з урахуванням закономірностей становлення та розвитку інституту прав людини у Європейському Союзі, останній має бути осмислений у різних аспектах.

Саркісян В. М. Конституційно-правові засади громадського контролю за виборами в Україні : дис. ... д-ра філософії [спец. 081 «Право»] / Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2022. 254 с.

У дисертації проаналізовано теоретичні підходи до дослідження конституційно-правових засад громадського контролю за виборами, розкрито методологію дослідження конституційно-правових засад громадського контролю за виборами, визначено поняття громадського контролю за виборами в Україні, охарактеризовано міжнародні стандарти громадського контролю за виборами, проаналізовано зарубіжний досвід громадського контролю за виборами, встановлено типологію громадського контролю за виборами в сучасному конституційно-правовому досвіді, досліджено стан конституційно-правового регулювання громадського контролю за виборами в Україні, з'ясовано роль громадського контролю за виборами у протидії порушенням виборчого законодавства України, розкрито конституційно-правові засади здійснення громадського контролю за діяльністю Національної

поліції під час проведення виборів в Україні. На основі врахування позитивного зарубіжного досвіду громадського контролю за виборами обґрунтовано пропозицію щодо доповнення частини другої статті 6 Закону України «Про Центральну виборчу комісію» від 30 червня 2004 року № 1932-IV положенням, відповідно до якого прізвища щонайменше трьох членів Центральної виборчої комісії мають бути включені до подання Президента України про призначення членів Комісії за пропозицією громадських організацій, зареєстрованих у встановленому законом порядку, до статутної діяльності яких належать питання виборчого процесу і спостереження за ним та які здійснювали таке спостереження на останніх виборах, що відбувалися в Україні.

Телліс С. О. Інститут президентства в Україні та в Угорщині: теоретико-правовий порівняльний аналіз : дис. ... д-ра філософії [спец. 081 «Право»] / Університет економіки та права «КРОК». Київ, 2021. 222 с.

Дисертацію присвячено теоретико-правовому порівняльному дослідженню інституту президентства в Україні та в Угорщині. У роботі розкрито особливості становлення і функціонування інституту президентства у контексті державно-правового розвитку обох країн. Автором обґрунтовано, що аналіз проблеми в зазначеному аспекті дає можливість виявити місце та роль президента у функціонуванні державної влади. Отримало подальший розвиток теоретико-методологічне визначення регулятивної, контрольної, кадрової і установчої функцій президента щодо органів державної влади з виокремленням ролі суб'єктивного чинника як критеріальної ознаки. Під час дослідження інституту президентства в Україні та в Угорщині в контексті державно-правового процесу виявлено підстави для побудови можливої політично-правової моделі подальшого розвитку обох країн. З огляду на актуальність проблематики дисертант дає практичні рекомендації покращення законодавчого регулювання функціонування інституту президентства. Визначено доцільність внесення змін до Конституції України, Закону України «Про Кабінет Міністрів України», Виборчого кодексу України.

Шевчук О. А. Конституційно-правові засади нормотворчості центральних органів виконавчої влади : дис. ... д-ра філософії [спец. 081 «Право»] / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2022. 220 с.

Дисертацію присвячено комплексному та ґрунтовному аналізу конституційно-правових засад нормотворчості центральних органів виконавчої влади. На підставі проведеного дослідження сформульовано пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства у цій сфері. Запропоновано проєкт Закону України «Про нормативно-правові акти» доповнити положеннями, які регламентували би процедуру передачі повноважень міністром у частині розробки проєктів у порядку делегованої нормотворчості. Визначено, що доцільно врегулювати у проєкті вказаного закону порядок планування, проєктування та введення в дію нормативних актів, наказів міністерств України, що визначить особливості нормотворчої діяльності центральних органів виконавчої влади на всіх стадіях нормотворчої діяльності міністерства. Запропоновано у проєкті Закону України «Про нормативно-правові акти» закріпити види нормативно-правових актів не тільки центральних органів виконавчої влади, а й інших центральних органів виконавчої влади з урахуванням нової моделі організації виконавчої влади в Україні та

сучасних викликів суспільства; закріпити критерії для розмежування актів центральних органів виконавчої влади: за суб'єктами ухвалення акта, за правовою формою вираження актів, за сферою правового регулювання, за територіальною сферою дії, за суб'єктним складом ініціаторів акта.

СТАТТІ ТА НАУКОВІ ДОПОВІДІ

Берченко Г. В., Канюк М. Т. Поширення дії пункту 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод на діяльність Конституційного Суду України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 2. С. 39–42.

Статтю присвячено дослідженню дискусійного питання про поширення дії пункту 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод на діяльність Конституційного Суду України. Автори звертають увагу на принцип автономного тлумачення цивільних прав та обов'язків, а також на особливість судуострою України, і нагадують про поширення дії пункту 1 статті 6 Конвенції на провадження в адміністративному судочинстві та судочинстві в господарських судах. Наголошується на актуальності дослідження, оскільки наразі немає рішень Європейського суду з прав людини, де б він прямо визнав поширення дії пункту 1 статті 6 Конвенції на діяльність Конституційного Суду України. Обґрунтовується поширення дії пункту 1 статті 6 Конвенції на діяльність Конституційного Суду України крізь призму права громадян на звернення до Суду з конституційною скаргою. порушується важливе питання щодо розгляду одного й того самого питання в Європейському суді з прав людини і Конституційному Суді України. Як наслідок, може виникнути ситуація, коли ці органи ухвалять протилежні рішення. За таких умов може відбутися своєрідний «конфлікт» рішень Європейського суду з прав людини та Конституційного Суду України, що породжуватиме практичну проблему в судовій практиці. Акцентовано, що небажання особи звертатися з конституційною скаргою не вважається підставою для неприйнятності заяви до розгляду Європейським судом із прав людини і не кваліфікується як невичерпання всіх національних засобів юридичного захисту. Проте така позиція з боку Європейського суду з прав людини може змінитися, враховуючи його гнучкий підхід до відповідного питання, якщо ефективність конституційної скарги в Україні значно зросте і відповідний фільтр стане скоріш корисним, а не навпаки.

Бровко Н. І., Сімакова С. І. Конституційні гарантії права власності на землю. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 1. С. 65–67.

Статтю присвячено конституційно-правовому аналізу проблем гарантій права власності на землю в Україні, що зумовлено стрімким розвитком національного законодавства, визначенням у ньому механізмів гарантування права власності на землю, врегулюванням питань щодо реалізації права власності на землю, необхідністю захисту права приватної власності в умовах формування ринку земель. Особливо гостро питання конституційних гарантій права власності на землю постає в сучасних умовах формування ринку земель та зняття мораторію на їх продаж. Нормативне закріплення права власності є необхідною умовою функціонування правової системи, тому відображення гарантій права власності на землю в Конституції України є першочерговим завданням, що дозволить створити фундаментальну базу чинного законодавства та забезпечити досконале правове регулювання

земельних відносин. Чітке нормативне закріплення гарантій права власності на землю в Конституції України є запорукою функціонування системи захисту права власності на землю. Право власності на землю гарантується Конституцією України. Хоча ця гарантія знаходить своє подальше втілення у земельному законодавстві, все ж гарантії захисту права на землю мають безпосереднє конституційне підґрунтя. Норми Конституції України щодо права власності на землю потребують вдосконалення та змін з урахуванням аналізу конституцій багатьох зарубіжних країн, які мають якісне й ефективне законодавче регулювання земельних відносин. Розвинуті європейські держави не лише закріпили у своїх конституціях право власності на землю, а й визначили його гарантії, зокрема заборонивши виснаження землі, гарантувавши державний нагляд за її використанням. Пропонується з урахуванням зарубіжного досвіду відобразити такі гарантії в Конституції України, доповнивши низку її чинних статей.

Волкова Д. Поняття конституційного статусу релігійних організацій в Україні за часів незалежності. *Юридичний вісник*. 2022. № 1. С. 21–26.

Автором статті за допомогою герменевтичного методу проаналізовано, які елементи в сукупності характеризують конституційний статус релігійних організацій в Україні. На підставі проведених узагальнень запропоновано визначення поняття «конституційний статус релігійних організацій в Україні» — це встановлені положеннями конституційного законодавства права, обов'язки та юридична відповідальність релігійних громад незалежно від наявності або відсутності в них державної реєстрації, управлінь і центрів, монастирів, релігійних братств, місіонерських товариств (місій), духовних навчальних закладів, а також об'єднань, що складаються з вищезазначених релігійних організацій.

Гловюк І., Дроздов О., Завтур В., Дроздова О. До розробки концепту позитивних зобов'язань держави у сфері прав людини у кримінальному провадженні (на прикладі статті 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод). *Право України*. 2022. № 1. С. 156–189.

У статті на основі доктринальних джерел, у розрізі засади верховенства права виокремлено особливості та здійснено класифікацію позитивних зобов'язань держави у кримінальному провадженні. Позитивні зобов'язання держави розкрито на основі практики Європейського суду з прав людини. Детально розглянуто процесуальне зобов'язання держави, що впливає зі статті 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. У своєму найбільш загальному вираженні позитивні зобов'язання держави є поряд із негативними її зобов'язаннями відповідними обов'язками держави щодо захисту прав людини. Позитивні зобов'язання держави існують лише у вимірі принципу верховенства права. Ці зобов'язання мають подвійну, міжнародно-правову та конституційно-правову природу й охоплюють матеріальні й процесуальні аспекти. У кримінальному процесі позитивні зобов'язання держави повинні забезпечувати реальність й ефективність прав людини і основоположних свобод у кримінальному провадженні та мають здійснюватися як у формі нормотворчої діяльності, результатом якої є формування належного кримінального процесуального законодавства України (зокрема й належної правової процедури), так і у формі правозастосування (зокрема у виді відповідної судової практики) як певного забезпечувального кримінального процесуального механізму. Реалізація

позитивних зобов'язань держави у кримінальному провадженні знаходить своє сумарне відображення у положеннях статті 2 Кримінального процесуального кодексу України, яка встановлює загальні завдання кримінального провадження. Під позитивними зобов'язаннями держави у сфері кримінального провадження, на думку авторів, слід розуміти обов'язки держави в особі її компетентних органів забезпечити належну нормативну регламентацію порядку здійснення кримінального провадження, засновану на ідеї балансу приватних і публічних інтересів, включаючи визначення завдань такого провадження та кола правових засобів, якими вони будуть досягнуті, а також обов'язки осіб, що здійснюють від імені держави кримінальне провадження, забезпечити відповідний стандарт правозастосовної діяльності на всіх стадіях та в усіх видах проваджень кримінального процесу, зокрема й у межах міжнародного співробітництва під час кримінального провадження.

Дурдинець М. Конституціоналізм у часи змін: влада, суспільство та демократія. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2021. Т. 22. № 2. С. 82–90.

На підставі аналізу основних проблем і перспектив конституціоналізму крізь призму системи «влада — суспільство — демократія» визначено джерела формування влади й інституційні особливості вітчизняного парламентаризму. Проаналізовано розвиток конституційного судочинства в умовах системного порушення Основного Закону держави деякими представниками влади. Аргументовано низку пропозицій щодо шляхів оптимізації вітчизняного парламентаризму. Встановлено, що динамічний процес цифровізації державних процедур — це вектор цивілізаційного розвитку та посилення конкурентоспроможності держави в геополітичному вимірі.

Єфремова Н. В. Ранні ідеї про природні права людини та їх значення для розвитку права. *Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права : матеріали VII Міжнародної наукової конференції (м. Кременчук, 21–22 січня 2022 р.) / Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського*. Одеса : Гельветика, 2022. С. 17–21.

Цілком природно, зазначає автор, що вже у перших писаних законах, створених у стародавні часи, відобразились уявлення про справедливість. Права людини тоді, по суті, виводились із розуміння її гідності та цінності в суспільстві. У розвиток таких ідей свій внесок зробили різні особи, але сама концепція прав людини протягом, принаймні, двох з половиною тисячоліть була предметом постійних дискусій. Окремі ідеї втілювалися і в юридичних нормах, але ранні уявлення про загальні права людини не зароджувалися виключно в одній місцевості з якоюсь конкретною формою правління. Вони стосувалися віковичних та універсальних питань щодо взаємовідносин між окремими людьми та суспільством, але у XXI столітті, резюмує автор, розуміння зазначених аспектів політико-правової думки стародавнього світу сприятиме формуванню більш адекватного уявлення про історію розвитку доктрини прав людини.

Жаровська І. М., Матяшовська Р. Ю. Виборчі права в умовах глобальних трансформацій. *Наше право*. 2022. № 1. С. 40–45.

Статтю присвячено аналізу проблем перегляду виборчих прав людини в контексті електронного голосування в умовах глобалізаційних трансформацій. Кон-

статовано, що глобальні процеси трансформують юридичну реальність. Не є винятком права людини, у тому числі виборчі. Електронне голосування сьогодні є оптимальним способом мінімізувати виборчі витрати та заохотити виборців, особливо молодшої вікової групи, до голосування. Також доводиться, що електронні вибори передбачають зменшення ймовірності фальсифікації виборів на виборчих дільницях та забезпечення чесності виборчого процесу. Національна правова система в контексті правового регулювання у сфері електронних виборів відіграє ключову роль, оскільки немає узгоджених міжнародних стандартів у цій сфері. Регіональні європейські акти мають характер м'якого права. Констатовано, що попередньою вимогою всіх криптографічних схем електронного голосування є впевненість у тому, що виборець здатний виконувати криптографічні обчислення. Отже, мобільність голосування обмежена здатністю пристроїв (виборець повинен користуватися пристроєм, достатньо потужним для виконання криптографічних операцій і достатньо безпечним для мінімізації загрози порушення секретності), і медіаосвіченість виборця має бути забезпечена. З огляду на це запропоновано реалізувати такі правові принципи: 1) окрім електронного голосування, держава має забезпечити класичну форму виборчого процесу (електронні вибори завжди передбачають альтернативні способи голосування); 2) легітимація можливості виборця скасувати свій електронний голос шляхом голосування в реальному фактичному порядку на виборчій дільниці; 3) для подолання вікового дисонансу необхідне запровадження медіаграмотності електорату, особливо для осіб літнього віку; 4) забезпечення можливості достатнього темпорального проміжку для голосування.

Заворотченко Т. М. Охорона та захист виборчих прав громадян України: основні аспекти конституційно-правового регулювання. *Право і суспільство*. 2022. № 1. С. 3–8.

У статті розкрито проблеми та способи вдосконалення правового регулювання охорони й захисту виборчих прав громадян. Виборчі права громадян України аналізуються з точки зору застосування заходів, спрямованих на підвищення ефективності правозахисної діяльності судів загальної юрисдикції у сфері цих прав. Доводиться, що діяльність судів загальної юрисдикції потребує вдосконалення, основною метою якого є забезпечення єдності судової практики, відсутність якої спостерігається навіть на рівні Верховного Суду. Автор звертає увагу на основні гарантії виборчих прав, строки формування комісій і строки прийому пропозицій за складом комісій, що мають бути встановлені виборчим законодавством. Акцентується на виокремленні конституційної категорії «визнання, дотримання та захист». Встановлено, що поняття «визнання», «дотримання» та «захист» істотно розрізняються за своїм змістом і сенсом, що дозволяє визначити їх як взаємоповнювальні. Проаналізовано, що лише в поєднанні поняття «визнання», «дотримання» і «захист» здатні забезпечити найбільш повну реалізацію громадянином свого виборчого права. Зроблено висновок, що з причини «неточності конституційних орієнтирів» виникають правові колізії між державним і регіональним законодавством щодо регулювання та охорони пасивного виборчого права у визначенні компетенції України щодо виборчого законодавства. Автор визначає, що усуненню подібних суперечностей може слугувати більш детальне регулювання

виборчого права та його кодифікація на державному рівні. Звернено увагу, що різниці в застосуванні охоронних норм під час порушення виборчих прав громадян залежно від рівня виборів не існує. Зазначено, що в сенсі відмінностей можна говорити тільки про органи, які застосовують охоронні норми виборчих прав, а також про сукупність нормативно-правових актів, що регулюють та охороняють виборчі права громадян на виборах. Підкреслено: чим нижче рівень виборів, тим більший комплекс нормативно-правових актів застосовується для охорони і захисту виборчих прав громадян, але при цьому сам процес захисту стає складнішим, тому і захист виборчих прав громадян стає більш залежним від суб'єктивного фактору посадової особи, яка ухвалює рішення.

Кафарський В. Конституційно-правові засади контролю інститутів громадянського суспільства щодо антидержавної діяльності релігійних об'єднань. Деокупація. Юридичний фронт : матеріали Міжнародного експертного круглого столу (м. Київ, 18 березня 2022 р.) / Державний торговельно-економічний університет, Українська асоціація порівняльного правознавства, Українська асоціація міжнародного права, Асоціація реінтеграції Криму ; упоряд. і наук. ред. О. В. Кресін. Київ : Державний торговельно-економічний університет, 2022. С. 113–114.

У публікації акцентовано, що публічні висловлювання, поширення недостовірних даних або антиукраїнська діяльність, у тому числі пропаганда (проповіді священнослужителів), якщо в них проявляється навіть прихована підтримка сторони, що воює з Україною, повинні документуватися та засвідчуватися представниками громадських об'єднань, депутатами об'єднаних територіальних громад, районних та обласних рад, представниками місцевих органів державної влади, вірян релігійних громад і передаватися до місцевих та окружних адміністративних судів. На думку автора, щодо кримінальних правопорушень та злочинів проти основ національної безпеки України необхідно діяти відповідно до статті 111¹ Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів. В умовах воєнних дій посиляться перехід релігійних громад до патріотичних релігійних громад. Зміна підлеглості має здійснюватися шляхом внесення відповідних змін до статуту (положення) релігійної громади. Рішення про зміну підлеглості відповідно до змін до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 17 січня 2019 року ухвалюється загальними зборами релігійних громад. Такі загальні збори релігійної громади можуть скликатися її членами. Будь-які дії, спрямовані на виявлення фактів кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України, не повинні порушувати статтю 34 Конституції України.

Ковалів М. В., Скриньковський Р. М., Єсімов С. С., Назар Ю. С., Хмиз М. В., Йосифович Д. І., Тиркало Ю. Є., Кайдрович Х. І. Прокуратура у механізмі поділу влади в Україні. Інтернаука. Серія «Юридичні науки». 2022. № 2. С. 1–19.

У статті із застосуванням комплексного системного аналізу правових явищ у контексті Конституції України і чинного законодавства розглянуто роль та місце прокуратури в механізмі поділу влади. Актуальність дослідження зумовлена участю прокуратури України в державному механізмі забезпечення та захисту прав і свобод громадян, що має науково-теоретичну і практичну значущість. Зазначено, що в системі поділу влади прокуратура посідає відокремлене місце. Це визначен-

ня правового становища дозволяє прокуратурі ефективніше виконувати основне завдання — захист прав та свобод громадян. Саме незалежність прокурорської влади є необхідною умовою забезпечення захисту конституційних прав. Вказано, що сучасний етап розвитку прокуратури характеризується постійними змінами у її правовому статусі. Це означає, що не існує ідеальної прокуратури, оскільки законодавство та суспільство розвиваються динамічно і приведення закону про прокуратуру у відповідність до життєвих реалій є закономірністю. Специфічні риси прокурорської влади доводять, що вона має входити у систему стримувань і противаг у відносинах із гілками державної влади.

Константин О. В. Захист прав людини як основне завдання правосуддя. *Нове українське право*. 2022. № 1. С. 103–108.

У статті розглядаються питання сутності й завдань правосуддя. Зазначається, що визнання, ефективні реалізація і судовий захист прав і свобод людини є умовою існування правової держави в Україні. Констатовано, що тільки з ухваленням Декларації про державний суверенітет України вперше на нормативному рівні закріплено незалежність судів від органів законодавчої і виконавчої влади. За положеннями Конституції України діяльність судів передбачає здійснення правосуддя. Під правосуддям пропонується розуміти реалізацію судами адміністративної, господарської та цивільної юрисдикції, спрямованої на захист прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, утвердження верховенства права процесуальної діяльності з вирішення юридичних спорів. Серед функцій судів виокремлено також вирішення питань обґрунтованості кримінального обвинувачення особи, здійснення судового контролю, забезпечення безспірних прав, підтвердження наявності чи відсутності юридичних фактів, уніфікації судової практики. Наголошується, що здійснення правосуддя в умовах побудови в Україні правової держави вимагає, щоб суди в процесуальній діяльності керувалися потребами забезпечення дієвого захисту порушених прав і свобод людини. На думку автора, правосуддям слід визнавати гуманістичне, а не формальне застосування судами норм права. Правосуддя не є тотожним реалізації судової влади. До судової влади належать не тільки суди, а й утворені для організаційного, кадрового, матеріально-технічного, інформаційного та іншого забезпечення процесуальної діяльності судів державні органи.

Костров В. О. До питання відмежування права на охорону здоров'я від інших суб'єктивних конституційних прав в Україні. *Juris Europensis Scientia*. 2022. Вип. 1. С. 28–31.

Метою статті є розмежування конституційного права на охорону здоров'я та конституційних прав на життя і на медичну допомогу. Автор підкреслює, що системний аналіз положень частини третьої статті 49 Конституції України та відповідних положень Основ законодавства України про охорону здоров'я свідчить про те, що право на охорону здоров'я є більш широким за своїм змістом, ніж право на медичну допомогу. Враховуючи це, право на медичну допомогу можна розглядати як одну зі складових права на охорону здоров'я. Автор резюмує, що з точки зору науки конституційного права навряд чи можна визнати проблемним розмежування права на життя та права на охорону здоров'я (це питання викликає дискусії в науці цивільного права). На його думку, більш актуальним є розмежування конституційного права на охорону здоров'я та конституційного права на життя та на медичну допомогу.

Кудін С. В., Яцишена Г. А. Конституційні засади забезпечення права людини на здоров'я в Чехії та Польщі: компаративно-правовий ракурс дослідження. *Наше право*. 2022. № 1. С. 18–25.

Метою дослідження є виявлення на основі компаративно-правового аналізу спільних і відмінних рис конституційного забезпечення права людини на здоров'я в Чеській Республіці й Польській Республіці. Основним завданням виступає узагальнення досвіду Чехії і Польщі, а з його врахуванням — і визначення напрямів удосконалення конституційного законодавства України в цій сфері. З'ясовано, що конституції зазначених держав мають спільні риси щодо формулювання конституційних засад забезпечення права людини на здоров'я. Разом з тим виявлено, що досвід організації системи охорони здоров'я у Польській Республіці і Чеській Республіці потребує внесення змін до конституційно-правових актів України. Вказано, що такі зміни мають бути спрямовані на більш чітке формулювання дефініцій основних понять і термінів, які визначають право на здоров'я людини, формування децентралізованої системи охорони здоров'я, яка відповідає б основним засадам політики Європейського Союзу у сфері охорони здоров'я.

Магновський І. Й. Інститут конституційної скарги як юридична гарантія прав людини в Україні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2022. Т. 1. № 97. С. 13–22.

У статті висвітлено в конституційно-правовому аспекті специфіку діяльності інституту конституційної скарги як юридичної гарантії прав людини в Україні з урахуванням практики зарубіжного досвіду й особливостей національного конституційного правосуддя. Подано організаційно-правовий характер конституційної скарги, що є формою прямого звернення до органу конституційної юрисдикції, оскільки вона подається особою в інтересах захисту її прав, які порушуються законом у результаті конкретного правозастосування. Акцентовано на такій особливості конституційної скарги, як її структура — внутрішня будова, котра включає: 1) норми, що регулюють підстави провадження за конституційною скаргою; 2) норми, присвячені предмету оскарження (нормативно-правові акти, що містять ймовірне порушення конституційних прав і свобод та перевірка конституційності яких віднесена до юрисдикції Конституційного Суду України); 3) норми, що визначають особливості правового статусу учасників конституційного оскарження; 4) норми, які закріплюють саму процедуру провадження за конституційною скаргою. Виявлено підсумкові ознаки конституційної скарги, серед яких: 1) скарга має бути пов'язана з конкретною справою, у якій ухвалено остаточне рішення компетентної влади; 2) основою скарги має бути лише порушення прав і свобод особи, які безпосередньо закріплені в тексті конституції держави; 3) скарга має субсидіарний характер, що означає можливість її внесення лише після вичерпання всіх інших доступних засобів правового захисту; 4) розгляд скарги належить до компетенції органу конституційної юстиції, рішення якого має остаточний характер і зобов'язує всі інші органи державної влади до його виконання.

Наливайко Л. Р., Марценюк Л. В. Права жінок та гендерна рівність в Україні: проблеми теорії та практики. *Приватне та публічне право*. 2022. № 1. С. 61–66.

У статті окреслено конституційно-правові засади забезпечення рівних прав чоловіків та жінок. Проаналізовано основні гендерні стратегії України до встанов-

лення гендерної демократії. Наведено приклади науково-практичних та виховних заходів із гендерної тематики, що регулярно проводяться на базі Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. Виокремлено основні причини гендерної нерівності в Україні, серед яких: стереотипи (стосовно того, що жінка — це домашня істота, берегиня родини, не повинна обіймати важливі посади); гендерні установки (патріархальні, тобто жінка повинна підкорятися чоловікові, та феміністичні, тобто несприйняття існування в сім'ї та суспільстві суворо закріплених чоловічих і жіночих ролей). Наголошено, що основними завданнями з розширення гендерних прав та підняттям України з 53-го місця за індексом гендерної нерівності на достойніші позиції є: проведення фундаментальних і прикладних досліджень з актуальних проблем правового статусу внутрішньо переміщених осіб та забезпечення гендерної рівності; розроблення проєктів нормативно-правових актів та пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства; проведення правових експертиз нормативно-правових актів, у тому числі гендерної; сприяння впровадженню результатів наукових досліджень у практичну діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування з метою захисту прав і свобод людини і громадянина, прав внутрішньо переміщених осіб, прав осіб, які постраждали від проявів гендерної нерівності, гендерного насильства, в тому числі насильства в сім'ї, як у мирний час, так і в умовах конфлікту. На думку авторів, основними напрямками державної гендерної політики в Україні повинні стати: державно-правове регулювання гендерних відносин; сприяння розвитку гендерної демократії та гендерної культури в суспільстві.

Полякова О. С. Добročесність як морально-етичний принцип діяльності державних установ: теоретичний та правовий аспекти. *Наукові перспективи*. 2022. № 2 (20). С. 181–193.

Статтю присвячено дослідженню теоретико-правових аспектів формування культури добročесності в українському суспільстві як морально-етичного принципу діяльності державних установ. На підставі аналізу довідкової літератури визначено змістову сутність складових понять терміна «добročесність» — «добро» і «чесність». Доведено, що це — високі моральні цінності, які є дуже важливими для формування в людини позитивних якостей характеру, сприяють моральному розвитку індивіда, його раціонального мислення й об'єктивного судження про навколишній світ. З'ясовано, що в сучасних умовах розвитку суспільства поняття «добро» наповнюється новим змістом та з абсолютистського підходу означає прагнення до створення образу довершеності, ідеалу досконалості особистості та суспільства. Близькою до категорії добра є категорія чесності, тому їх часто розглядають як єдине ціле. Добро і чесність як моральні цінності формують іншу цінність — добročесність, яку в науковій літературі трактують як морально-етичну складову діяльності публічних осіб, котрі мають дотримуватися моральних, етичних, духовних цінностей та принципів професійності і відповідальності за вчинені вчинки й прийняті управлінські та інші рішення. У статті на підставі аналізу законотворчої діяльності щодо формування культури суспільної добročесності визначено хронологію ухвалення правових документів України та сформовано уявлення стосовно видів добročесності, які формуються у певних сферах суспільства. Встановлено такі види добročесності, як: академіч-

на, доброчесність державних службовців, суддівська та поліцейська. Їх зміст, вимоги, правила, відповідальність закріплені на законодавчому рівні. Разом з тим слід зазначити, що сьогодні не вирішеним на законодавчому рівні залишається питання поліцейської доброчесності, що потребує пильної уваги з боку держави.

Прилуцький С. Конституційний Суд України та його інституційна (не) визначеність: актуальні проблеми вітчизняного державотворення. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. 2022. Вип. 120. С. 60–64.

Проведено дослідження інституційного місця та ролі Конституційного Суду України в системі органів державної влади. Виявлено відступи від імперативних положень статті 5 Конституції України щодо порядку зміни конституційного ладу. Негативним чинником названо позбавлення Конституційного Суду України інституційної належності до судової влади, чим значно обмежено можливості застосування гарантій незалежності та відповідних стандартів щодо судової влади.

Прієшкіна О. В., Харченко О. О. Політико-правова теорія державного суверенітету в умовах глобалізації та євроінтеграції. Правова держава. 2022. Вип. 45. С. 7–14.

Статтю присвячено сутності політико-правової теорії державного суверенітету, який належить Україні як державі (стаття 1), народний суверенітет — народу України (стаття 5), національний суверенітет (преамбула Конституції) — українській нації. В ході дослідження обґрунтовано, що реалізація державного суверенітету залежить не лише від дії загальних історичних та міжнародно-політичних факторів, а й від спроможності українського суспільства подолати економічні труднощі, від активної участі в цьому процесі кожного члена територіальної громади. Аналіз системного дослідження свідчить, що найважливішими ознаками державного суверенітету у вітчизняній та зарубіжній літературі є такі дві: верховенство державної влади щодо інших соціальних влад усередині держави та незалежність держави щодо інших суверенних держав ззовні. Доведено, що державний суверенітет і надалі відіграватиме ключову роль у міжнародних відносинах, що зумовлено перш за все глобалізаційними та євроінтеграційними процесами.

Самбор М. А. Право на свободу мирних зібрань у цифровому середовищі соціуму. ScienceRise. Juridical Science. 2022. № 1 (19). С. 24–29.

Досліджено особливості використання людиною права на свободу мирних зібрань в Україні та втілення його в цифровому середовищі. Проаналізовано питання форм здійснення права на свободу мирних зібрань, особливостей їх визначення в цифровому середовищі (у соціальних мережах та месенджерах), змістового наповнення вказаного права на етапі розвитку громадянського суспільства в Україні. Обґрунтовано думку про свободу реалізації цього права в цифровому середовищі демократичними засадами суспільства та сфер його буття, зокрема цифрового буття, із використанням доступних членам українського суспільства телекомунікаційних засобів. Зазначено, що право на свободу мирних зібрань у цифровому середовищі має декілька основних форм: 1) суб'єктивна форма поширення інформації серед суб'єктів, які можуть бачити зміст сторінки особи, що не

передбачає спеціальної мети формування однодумців та єднання їхніх інтересів; 2) створення спеціальних груп, мереж, котрі мають залучити та об'єднати навколо спільної ідеї певне коло осіб. Цифрове середовище, яке в житті дедалі більше поглинає людину, потребує детального дослідження з боку представників юридичної науки, адже вказана сфера передбачає якісне регулювання за допомогою універсального регулятора — права — відносин усередині нього, насамперед шляхом обмеження впливу держави на свободу буття й розвитку особистості та прав, пов'язаних із цим, а також створення гідних умов для цифрового розвитку особистості, її свободи та гідності.

Тернавська В. М. Комітет з питань правової політики Верховної Ради України та його роль у формуванні законодавчої політики держави. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2022. № 1. С. 108–115.

Статтю присвячено питанню правового статусу профільного комітету українського парламенту з питань правової політики та його ролі у процесі продукації законодавчої політики, яка виконує генералізуючу функцію у процесі правотворення. Порівняльно-правовий аналіз компетенції парламентських комітетів сприяє більш широкому висвітленню специфіки ролі Комітету з питань правової політики у законотворчому процесі. Зазначено, що парламентські комітети є основною організаційною формою роботи парламенту в демократичних країнах сучасного світу. Вивчення ролі комітетів у законотворчій діяльності парламенту дає можливість визначити показник законодавчої правоздатності комітетів. Парламентські комітети сприяють своєю щоденною роботою забезпеченню ефективності процесу розробки законодавчої політики. Виходячи з аналізу змісту компетенції Комітету з питань правової політики можна стверджувати, що саме цей комітет українського парламенту має розробляти Концепцію конституційно-правової політики України, а також загальнодержавну Концепцію правової політики України, яка суттєво зумовлює якість усієї правової системи.

Чижов Д. А. Система органів державної влади щодо забезпечення прав людини у сфері національної безпеки. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2021. Т. 11. № 2 (22). С. 18–23.

У статті констатовано незавершеність реформування означеної системи органів, що засвідчують недоліки правової регламентації їхньої діяльності, зокрема: 1) статус військового формування має Національна гвардія України. Водночас Національна гвардія України є військовим формуванням із правоохоронними функціями, що належить до системи Міністерства внутрішніх справ України; 2) до складу сектору безпеки й оборони належить Національна поліція України як центральний орган виконавчої влади. Водночас у Законі України «Про центральні органи виконавчої влади» немає вказівки на Національну поліцію як центральний орган виконавчої влади; 3) суб'єктами розвідувального співтовариства поміж інших, відповідно до Закону України «Про розвідку», є Служба безпеки України. Утім у частині другій статті 12 Закону України «Про національну безпеку України» Службу безпеки України визначено як окремий орган у сфері забезпечення національної безпеки. Вбачається, що подвійне зазначення одних і тих самих органів у системі органів державної влади щодо забезпечення прав людини у сфері національної безпеки є юридично некоректним.

Шевченко А. Є., Яцишена Г. А. Конституційно-правові аспекти забезпечення права людини на здоров'я в Україні. *Європейські перспективи*. 2022. № 1. С. 12–17.

Метою дослідження є виявлення основних аспектів конституційного забезпечення права людини на здоров'я в Україні. Основним завданням є узагальнення національного досвіду, а з його врахуванням — визначення напрямів удосконалення конституційного законодавства України в цій сфері. Встановлено, що конституційне забезпечення права на здоров'я людини в Україні міститься не лише в Основному Законі держави, а й у низці конституційно-правових актів, а проведений аналіз відповідних норм засвідчує недостатню досконалість дефініцій понять і термінів, які мають віддзеркалювати зазначене право. Виявлено, що проблемами у сфері охорони здоров'я в Україні є: відсутність сталої Концепції побудови нової національної системи охорони здоров'я, повільність проведення медичної реформи, започаткованої у 2017 році, і відходу від радянської централізованої системи управління охороною здоров'я населення.

Slinko T., Letnianchyn L., Bairachna L., Tkachenko Ye. The Rule of Law in the Legal Positions of the Constitutional Court of Ukraine. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2022. T. 5. № 1. С. 165–177.

Конституційний Суд України та суди загальної юрисдикції відіграють одну з головних ролей у застосуванні верховенства права. Статтю присвячено дослідженню конституціонізації принципу верховенства права, а також його складових елементів, зокрема принципу правової визначеності, пропорційності та прямої дії Конституції України. У статті аналізуються правові позиції Конституційного Суду України щодо змісту зазначених елементів верховенства права. Наголошується, що принцип пропорційності є основним для визначення меж прав людини. Зміст цього фундаментального принципу проявляється у пропорційно розумному співвідношенні між метою обмеження певного права людини та засобами, які держава використовує для його обмеження. Крім того, зазначається, що принцип прямої дії Конституції як елемент верховенства права має обмежену дію і стосується переважно положень про права і свободи людини і громадянина, а також положень нових процесуальних кодексів.

МОНОГРАФІЇ, ПОСІБНИКИ ТА ІНШІ ВИДАННЯ

Забезпечення прав людини: національний та міжнародний виміри : збірник матеріалів I Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Вінниця, 10 грудня 2021 р.) / Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Касаційний адміністративний суд у складі Верховного Суду, Інститут інформації, безпеки і права НАПРН України [та ін.]. Вінниця, 2022. 261 с.

Збірник праць підготовлено за матеріалами I Всеукраїнської науково-практичної конференції «Забезпечення прав людини: національний та міжнародний виміри». Висвітлено теоретико-правові засади, національні та міжнародно-правові механізми забезпечення прав людини. Приділено увагу сучасному стану та шляхам удосконалення судового захисту прав людини. Розкрито роль безоплатної правової допомоги в забезпеченні прав людини та неюрисдикційні форми їх захисту.

Порядок доступу до публічної інформації. Законодавство. Судова практика. Коментар / упоряд. О. П. Орлюк, В. С. Ковальський. Київ : Юрінком Інтер, 2022. 352 с.

У збірнику наведено нормативно-правові акти, які регулюють відносини щодо створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони, захисту інформації та доступу до неї. Також додано матеріали судової практики.

Права людини в особливих правових режимах: досвід України : монографія / М. В. Афанасьєва, Ю. Д. Батан, Д. С. Терлецький [та ін.]; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса : Гельветика, 2022. 356 с.

Монографію підготовлено кафедрою конституційного права Національного університету «Одеська юридична академія» із запрошенням експертів, науковців інших установ та організацій. Монографія є колективною науковою працею, результатом критичного переосмислення конституційно-правової дійсності та реалізації прав людини в Україні в умовах особливих правових режимів. Авторами проведено конституційно-правовий аналіз правових засад міжнародного права щодо прав людини, міжнародного гуманітарного права, а також національної законодавчої бази та судової практики, щодо права держав вживати заходів у відступі від своїх юридичних зобов'язань у надзвичайних ситуаціях.

Слінько Т. М., Дахова І. І., Летнянчин Л. І. Конституційне право України : посібник. Харків : Право, 2022. 260 с.

Посібник підготовлено відповідно до Програми навчальної дисципліни «Конституційне право України» у закладах вищої освіти. Враховано новітнє законодавство, практику Конституційного Суду України і Європейського суду з прав людини.

Справедливе грошове забезпечення як основна форма соціального захисту військовослужбовців України : монографія / за ред. О. М. Ярошенка. Харків : Право, 2022. 352 с.

Однією з найважливіших юридичних гарантій реалізації права на працю є можливість працездатної особи заробляти працею собі на життя. Ігнорування цієї гарантії роботодавцем є грубим порушенням трудового законодавства, що призводить до експлуатації працездатної особи, а також унеможливорює забезпечення належного рівня соціальної безпеки працівника, що недопустимо в сучасній соціальній, правовій і демократичній державі, якою є Україна. Особливо актуальним це питання є щодо військовослужбовців.

||| ВІТАЄМО ЮВІЛЯРІВ |||

Судді Конституційного Суду України, працівники Секретаріату Суду та члени редакційної ради «Вісника Конституційного Суду України» висловлюють найщиріші привітання з нагоди:

60-річного ювілею — судді Конституційного Суду України у відставці, доктору юридичних наук, професору, заслуженому юристу України **Миколі Івановичу Мельнику**;

65-річного ювілею — судді Конституційного Суду України (2006–2014), доктору наук з державного управління, заслуженому юристу України **В'ячеславу Андрійовичу Овчаренку**;

65-річного ювілею — судді Конституційного Суду України, кандидату юридичних наук **Сергію Володимировичу Сасу**;

65-річного ювілею — судді Конституційного Суду України, кандидату юридичних наук, заслуженому юристу України **Володимирі Романовичу Мойсику**.

Шановні ювіляри, бажаємо вам міцного здоров'я, невичерпної життєвої наснаги, добробуту, миру й розуміння. Хай кожен день дарує добрі новини, а всі починання супроводжують надія та успіх!

Заступник керівника Департаменту організаційної роботи —
керівник Редакційно-видавничого управління Секретаріату
Конституційного Суду України

С. Сидоренко

тел.: 0 (44) 238-10-32

Відповідальний секретар

Я. Скринник

тел.: 0 (44) 238-11-54

e-mail: court@ccu.gov.ua

Підписано до друку 29.08.2022.

Формат 70x100/16.

Ум. друк. арк. – 10,30. Обл.-вид. арк. – 9,90.

Замовлення № 046/22. Наклад 100.

Віддруковано згідно з наданим оригінал-макетом

ТОВ «Про формат»

04080, м. Київ, вул. Кирилівська, 54

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції в Україні
ДК № 5942 від 11 січня 2018 р.